

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 39 * άνοιξη 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

~ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, Η λανθάνουσα έκδοση της *Ιστορίας της Βιέννας* (1709);: νέα αρχαιακά στοιχεία [3] ~ ΣΩΤΗΡΗΣ ΤΣΕΛΙΚΑΣ, Δύο ακόμη σατιρικά δίστιχα με αφορμή τη διαμάχη Ροΐδη - Βλάχου [7]. Νεκρολογία του Γ. Μ. Βιζυηνού για τον γιατρό Αχιλλέα Κατακουζηνό [9] ~ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μια επιστολή του Δημήτρη Διπέρτη για τον Βασίλη Μιχαηλίδη [11] ~ ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΑΡΕΛΑΣ, Γιατί ο Ανδρέας Καρκαβίτσας υπέγραφε ως Πέτρος Αβράμης [13]. Ο Βλάσης Γαβριηλίδης περιγράφει τον Δημήτριο Γαλάνη [16] ~ ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΥΛΟΥ, Τζύς, Οδυσσέας, και Ομηρικό έπος [22] ~ ΜΙΧΑΗΛΑ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ, Αφανείς διαδρομές στις σχέσεις Καζαντζάκη - Καλμούχου - Καβάφη [22]. Λίγα ακόμη για τη σχέση Άγγελου Σικελιανού και Αλέκου και Ρίκας Σεγκοπούλου [25] ~ ΝΙΚΟΣ ΣΑΡΑΝΤΑΚΟΣ, Ένα αθησαύριστο φιλοπόλεμο Σάλπισμα του Ν. Λαπαθιώτη [27] ~ ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΣΙΑΔΟΥ, Ανέκδοτο επιστολικό δελτάριο του Καίσαρα Εμμανουήλ προς τον Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο [29] ~ ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΤΙΟΥ, Ο Γλαύκος Αλιθέρης σχολιάζει τον «αμαρτωλό» Καβάφη του Μιχ. Περάνθη [31]. Ο Στρατής Τσίρκας υπερασπίζεται τον Νίκο Νικολαΐδη [32] ~ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ, Κριτικό σημείωμα για τη Λέσχη του Τσίρκα [36] ~ Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Αμερικανός ποιητής και έλληνας δοκιμογράφος στο 7β' καθέτως ενός σταυρόλεξου [38] ~ ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΓΑΛΑΖΗΣ, 'Πού Κυριακήν ώς Κυριακήν: ένα αδημοσίευτο θεατρικό κείμενο της Ρήνας Κατσελλή [39] ~ Κ. Γ. ΠΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, Sine ira et studio [42] ~ ΣΠΥΡΟΣ ΑΡΜΟΣΤΗΣ, Το ληκτικό «νι» στη γραφή της κυπριακής ελληνικής [45] ~ Μικρά φιλολογικά, προσθήκες, διορθώσεις (Πούσκιν και Λαφόν. Τα Κυπριακά Αθανασίου Σακελλαρίου. Γ. Σ. Οικονομίδης, «Η φίλια». Επιστολή του Γ. Σκαρίμπα. Φιλίας Λεμπέσκ. Άγνωστο διήγημα της Μαρίας Ρουσσιά) [48] ~ ΠΟΙΗΤΗΣ ΑΝΩΝΥΜΟΣ, Μπαλλάντα στους manqué των αιώνων [55] ~ ΠΕΤΡΟΣ ΣΟΦΑΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΥΤΡΙΔΗΣ, ΜΥΡΙΑΝΘΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ-ΠΑΠΑΟΝΗΣΙΦΟΡΟΥ, Α. Κ. ΤΟΦΑΛΛΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ Π. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΚΑΒΑΛΙΕΡΟΣ, Και άλλα σονέτα [55]

Λευκωσία, Κύπρος / μικροφιλολογικά

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 39 * άνοιξη 2016

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο (άνοιξη - φθινόπωρο)

Ιδρυτική επιτροπή: Φοίβος Σταυρίδης (1938-2012), Σάββας Παύλου, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συντακτική επιτροπή: Σπύρος Αρμιοστής, Λάμπρος Βαρελάς, Κυριάκος Ιωάννου, Δημήτρης Κόκορης, Λευτέρης Παπαλεοντίου



Εκτύπωση: Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ, Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότυπο 22435698)



Συνεργασία, αλληλογραφία και συνδρομές να αποστέλλονται στον υπεύθυνο της έκδοσης (Λευτέρης Παπαλεοντίου, Τ.Θ. 14210, 2155 Λευκωσία. Τηλέφωνο: 00357 22338827· e-mail: papaleontioul@gmail.com)

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Παρακαλούμε τους συνεργάτες μας να μας στέλλουν ευσύνοπτα κείμενα, με ελάχιστες υποσημειώσεις. Επώνυμες επιστολές δεν δημοσιεύονται παρά μόνο στην ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού (<http://microphilologica.blogspot.com>). Απαντητικά σημειώματα θα πρέπει να αναφέρονται σε φιλολογικά θέματα.

Όσοι ενδιαφέρονται μπορούν να καταθέτουν τη συνδρομή τους στους παρακάτω λογαριασμούς: Ελλάδα, Τράπεζα Πειραιώς, αρ. 6553-101874-592, IBAN GR 0171 5530 0065 5310 1874 592. Κύπρος, Τράπεζα Κύπρου, αρ. 0186-00-000522, IBAN CY 6000 2001 8600 0000 0000 0522 00

Τιμή τεύχους (με Παράρτημα): 6 €

Συνδρομή για δύο χρόνια (4+4 τεύχη): 20 €

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

ΧΟΡΗΓΟΣ:

Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού

Ο χορηγός δεν ευθύνεται για το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ούτε ασπάζεται αναγκαστικά τις απόψεις της συντακτικής επιτροπής.

Η λανθάνουσα έκδοση της Ιστορίας της Βιέννας (1709); νέα αρχειακά στοιχεία

Μνήμη Δημήτρη Κ. Μιχαηλίδη και Γιώργου Βελουδής

Αποτελεί αξιοσημείωτο βιβλιογραφικό και γραμματολογικό γεγονός το ότι κανείς από τους γραμματολόγους, βιβλιογράφους, θεατρολόγους, εκδότες και μελετητές έργων του (κρητικού, επτανησιακού και, γενικότερα, νησιωτικού) θεάτρου της Αναγέννησης και του Μπαρόκ δεν ερεύνησε περισσότερο μια παλιά εικασία για ενδεχόμενη δεύτερη έκδοση του έμμετρου θρησκευτικού-αγιολογικού δράματος *Ευγένια του Ζακυνθινού Θεόδωρου Μοντσελέζε* (πρώτη γνωστή έκδοση: *Τραγωδία ονομαζομένη Ευβιένα...*, Βενετία, Gi(ov)an(ni)Antonio Zuliani/Giuliani, 1646), ίσως από τον ιταλό τυπογράφο της Βενετίας, και «κληρονόμο» των εκδόσεων τόσο του ηπειρώτη τυπογράφου Νικόλαου Σάρου και των κληρονόμων του όσο και των απώτερης ελληνικής καταγωγής τυπογράφων «Ιουλιανών», Antonio Bortoli (ή από τους «κληροδότες» του).¹

Οι βιβλιογραφικές πληροφορίες για τις πρώτες λατινοελληνόγλωσσες, λατινοϊταλοελληνόγλωσσες και ελληνόγλωσσες εκδόσεις του A. Bortoli (1702 κ.ε.) όπου συμπεριλαμβάνονται και όσες άλλες απέκτησε σταδιακά με την «απορρόφηση» υλικού των παραπάνω εκδοτικών οίκων (προηγούμενων εκδόσεων, εκδόσεων υπό εκτύπωση, ίσως και εκδόσεων υπό έγκριση από τη βενετική λογοκρισία) είναι γνωστές στη διεθνή έρευνα από πολύ παλιά (1716 κ.ε.): πηγάζουν κυρίως από την ανακοίνωση, εκμετάλλευση ή και αναπαραγωγή δύο έντυπων αυτοτελών βιβλιοπωλικών καταλόγων, ενός του «1712» (*Κατάλογος των Βιβλίων του Κυρίου Νικολάου Σάρου, τα οποία κρατεί εις το σπήτι του Αντώνιος ο Μπόρτολις ο Τυπογράφος, οπού κατοικά εις την Ενοριάν παρά των Ιταλών λεγομένην Σάντα Μαρία Φορμώζα, εν Κάλλε Λόγγα, ..., εις Βενετιάν. αψιβ'. 1712*) και ενός του 1720 (*Κατάλογος των Βιβλίων του Κυρίου Νικολάου Σάρου τα οποία κρατεί εις το σπήτι του Αντώνιος ο Βόρτολις ο Τυπογράφος, οπού κατοικά σιμά εις τον άγιον Γεώργιον των Ρωμαίων, εις τα φονταμέντα του Σαν Λωρέντζου, εις Βενετιάν. αψκ'. 1720*).²

1. Στον δεύτερο από τους καταλόγους αυτούς, που βιβλιογραφήθηκε για πρώτη φορά το 1971 από αντίτυπο του Ελληνικού Κολεγίου της Ρώμης (Μάρκος Φώσκολος),³ αλλά δημοσιεύτηκε και σχολιάστηκε εκτενέστερα από τον Φίλιππο Η. Ηλιού (1973),⁴ απαντά και η εξής εγγραφή:

«Βιέννα, ήγουν Ιστορία της Βιέννας διά στίχων» (Φ. Ηλιού, ό.π., σημ. 4, σ. 145, ο οποίος προσθέτει με υπερβολική ευκολία στη σημ. 81: «Μόνη γνωστή έκδοση της Ευγένιας είναι του 1646 [...]. Είναι πιθανό ο Σάρος ή ο Βόρτολις να έχουν αγοράσει αδιάθετα αντίτυπα της έκδοσης του 1646 και να τα έριξαν στην αγορά μαζί με τις δικές τους εκδόσεις. Ωστόσο η μεγάλη χρονική απόσταση, τα 75 χρόνια που μεσολαβούν από το 1646 ως το 1720, δεν επιτρέπουν ν' αποκλείσουμε κατηγορηματικά το ενδεχόμενο να υπάρχει λανθάνουσα επανέκδοση»). Οι συλλογισμοί αυτοί του Φ. Ηλιού σχολιάζονται παρακάτω.

2. Ο τίτλος απαντά, όμως, πανομοιότυπα, ήδη στον πρώτο από τους γνωστούς καταλόγους τού A. Bortoli:



«Βιέννα, ήγουν Ιστορία της Βιέννας διά στίχων» (Μ. Μανούσακας, ό.π., σημ. 2, σ. 215).

Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για έκδοση που εμφανίστηκε τουλάχιστον πριν από τον Μάρτιο του 1713 (αφού οι δύο πρώτοι μήνες του χρόνου αυτού «προσμετρούνταν», more veneto, στο 1712). Εκείνο που ο πρώτος κατάλογος δεν μας επέτρεπε ως τώρα να ξέρουμε με σιγουριά είναι το αν οι δύο αυτές εκδόσεις ήταν καινούργιες, δηλ. του 1712/αρχών του 1713, και του Α. Bortoli, ή παλιότερες, και αλλωνών, αφού θα μπορούσαν κάλλιστα να «ανήκουν», όπως σημειώθηκε παραπάνω, είτε στις λίγες γνωστές με ακρίβεια, πρωιμότερες ελληνόγλωσσες εκδόσεις του Α. Bortoli είτε στο βιβλιοπωλικό στοκ του το εμπλουτισμένου και με το εντύπο υλικό άλλων εκδοτών (οι εκδόσεις του Σάρου «αποροφήθηκαν» από τον Φεβρουάριο του 1707 κ.ε., ενώ οι εκδόσεις των Zuliani/Giuliani από τον Μάιο του 1712 κ.ε.).

Μπορούμε, άραγε, να μιλήσουμε με μεγαλύτερη σιγουριά για τον χρόνο έκδοσης και για το περιεχόμενο του εντύπου;

Ξεφυλλίζοντας παλιές σημειώσεις μου από επανειλημμένες «καταδύσεις» κατά τη δεκαετία του 1990 στο πλουσιότατο (για τις εγκρίσεις ή απορρίψεις εκδόσεων κατά την περίοδο από τα τέλη του 16ου, ιδίως όμως από τα τέλη του 17ου αι. κ.ε.) λογοκριτικό υλικό της σειράς Riformatori dello Studio di Padova [= Αναμορφωτές, δηλ. Πρυτάνεις, του Πανεπιστημίου της Πάντοβας] στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας [A.S.V.], «καταδύσεις» που ενθαρρύνονταν από τις διαρκείς παρακινήσεις και τον ενθουσιασμό του τότε ξενιστή μας Ν. Μ. Παναγιωτάκη, βρίσκω, και ανακοινώνω γραπτά εδώ, τα εξής νέα στοιχεία:

Στην υποσειρά Licenze per stampe των Riformatori..., filza 292 (για τα χρόνια 1707-1711), σώζεται, με ημερομηνία 27.8.1709, η εξής βεβαίωση του Inquisitor Gen(era)le di Venezia Fra' Vincenzo M(aria) Mazzoleni για έγκριση εκτύπωσης ελληνόγλωσσου έργου: «[...] Faccio fede Io infrascritto d'aver visto, et approvato per quanto spetta alla Catt(oli)ca Religione, il Libro intitolato = Vittoria del Christianismo sotto Vienna, in lingua Greca. In fede [...]», ενώ στην ίδια filza, με ημερομηνία 26.7.1711, προτείνεται η έγκριση, χωρίς δήλωση γλώσσας του υποβαλλόμενου έργου (άρα, μάλλον ιταλόγλωσσου), ενός άλλου κείμενου, πιθανότατα συναφούς με το περιεχόμενο της «Νίκης του Χριστιανισμού κάτω από τη Βιέννη [δηλ. κάτω από τα τείχη της Βιέννης]», της «Istoria dell'assedio, e liberazione di Vienna, in ottava rima» (= «Ιστορία της πολιορκίας και λύτρωσης της Βιέννης, σε ομοιοκατάληκτες οχτάβες [ή και, απλώς, στροφές/ωδές]»), για την οποία δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για πρώτη έκδοση ή για επανέκδοση.

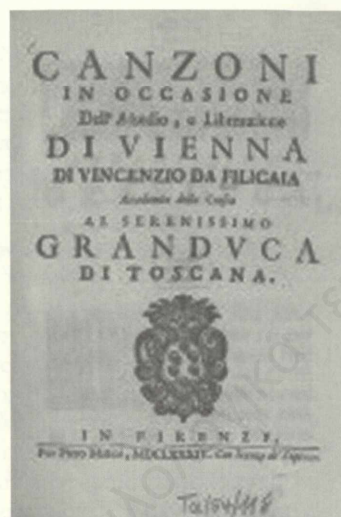
Αυτά τα τεκμήρια δείχνουν ότι η εικασία του Φ. Ηλιού για δεύτερη έκδοση (ή για διάθεση/πώληση αντιτύπων της παμπάλαιας, πια, πρώτης έκδοσης) της θεατρικής Ευγένας (βλ. παραπάνω) δεν συγχέει απλώς τα δύο κύρια ονόματα Ευβιέννα (= Ευγέννα) και Βιέννα (= Βιέννη), αλλά είναι και ασύστατη. Η άγνωστη ως τώρα, και αβιβλιογράφητη (λανθάνουσα) ελληνική έκδοση που ο τίτλος της αναφέρεται, αρχικά, μόνο σε (ελεύθερη;) ιταλική απόδοση (= «Νίκη του Χρι-

στιανισμού κάτω από τα τείχη της Βιέννης»), και πρέπει να κυκλοφόρησε μεταξύ του Σεπτεμβρίου του 1709 και των αρχών του 1713, δεν μπορεί παρά να αναφέρεται στη Β΄ Πολιορκία της Βιέννης (Ιουλ.-Σεπτ. 1683) από τους Οθωμανούς κατά τον Αυστροτουρκικό Πόλεμο (1683-1699) και στη νίκη των χριστιανών υπερασπιστών της πόλης με τη βοήθεια κυρίως του βασιλιά της Πολωνίας Ιωάννη Γ΄ Σομπιέσκι. Αυτό θα ήταν, λοιπόν, το περιεχόμενο της έμμετρης («διά στίχων») «Βιέννας, ή γουν Ιστορίας της Βιέννας», με την οποία προστίθεται στη νεοελληνική γραμματεία ένα άγνωστο έργο που αφορά τούτο το κοσμοϊστορικό γεγονός του τέλους του 17ου αι.

Αλλά πρόκειται, άραγε, για έργο πρωτότυπο; Οι ενδείξεις που διαθέτω για την ώρα, σε συνδυασμό με την πρόταση έγκρισης της (ιταλόγλωσσης;) έμμετρης «Istoria dell'assedio, e liberazione di Vienna, in ottava rima» στα 1711, οδηγούν μάλλον προς τις εξής δύο δυνατότητες:

Στο να δούμε την ελληνόγλωσση «Ιστορία της Βιέννας» ως μετάφραση του συνόλου ή τμήματος του γνωστότατου, την εποχή εκείνη, συνθέματος του φιλωρεντινού ποιητή και ακαδημαϊκού της Κρούσας Vincenz(i)o da Filicaja (1642-1707), *Canzoni in occasione dell'Assedio, e Liberazione di Vienna*, Firenze, Piero Matini, 1684, σελ. 94, που ξεκινά με 20 ιταλόγλωσσες ομοιοκατάληκτες, ποικίλου αριθμού στίχων, λυρικές ωδές (canzoni) «Sopra l'Assedio di Vienna» και «Per la Vittoria degl'Imperiali, e Pollachi sopra l'Esercito Turchesco», ακολουθούμενες από 3 λατινόγλωσσες πεζές επιστολές και από 36, συνολικά, ομοιοκατάληκτες και ποικίλου αριθμού στίχων ωδές, αφιερωμένες, κατά σειρά, στον γερμανό/αυστριακό αυτοκράτορα Λεοπόλδο Α΄, στον Ιωάννη Γ΄ Σομπιέσκι και στον δούκα Κάρολο Α΄ της Λορένης (Λοθαριγγίας), καθώς και από άλλες 25 ομοιοκατάληκτες και ποικίλου αριθμού στίχων ωδές (16 ευχαριστήριες προς τον Θεό, και 9 σύντομες-απάντηση σε ποίημα «αγνώστου»). Γι' αυτό το περίτεχνα αρθρωμένο σύνθεμα βλ. https://books.google.gr/books?id=QmRRAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

2. Στο να δούμε την ελληνόγλωσση «Ιστορία της Βιέννας» ως μετάφραση/απόδοση της γραμμένης σε ενδεκασυλλαβικές οχτάβες ανώνυμης ιταλικής «φυλλάδας» *Istoria dove si contiene la liberazione di Vienna, e presa della città di Strigonia, con la morte che ha fatto il gran visir*, της οποίας έχω υπόψη (1) μια (πιθανότατα την πρώτη) βενετσιάνικη έκδοση, G. Veronesi, 1684, (2) μίαν χρονολόγητη έκδοση του τέλους του 17ου αι., Todì χ.χ.έ., ίσως ύστερα από το 1686, και (3) μερικές πολύ μεταγενέστερες επανεκδόσεις, όπως, π.χ., Venezia-Verona 1794, Bassano 1804, Bologna 1807. Βλ., πρόχειρα, www.europeana.eu/portal/record/2058606/bw5ne5_ThumbJpeg_ashx_WEBIDS_FNBN6295_Pixels_0.html, https://books.google.gr/books?id=LQxkAAAAcAAJ&pg=PA3&lpg=PA3&dq=Istoria+di+Vienna&source=bl&ots=vAt407YjV&sig=5ReJLFd8JfBRdbRYsQ00GYzJJ8&chl=en&sa=X&ved=0ahUKEwitwbS89JnKAhVF_iwKHQgMCAGQ6AEILDAC#v=onepage&q=Istoria%20di%20Vienna&f=false.⁵



Από τις 43 οχτάβες (δηλ. τους συνολικά 344 στίχους) αυτής της αρκετά απλοϊκής, δεκαεξασέλιδης «ιστορικής ριμάδας»,⁶ οι πρώτες 37 αφορούν κυρίως τη Βιέννη και μόνον οι τελευταίες 7 αφορούν τη (λατινόγλωσση) Strigonia, δηλ. τη σημερινή συνοριακή (προς τη Σλοβακία) ιστορική πόλη της Β. Ουγγαρίας Esztergom, η οποία απελευθερώθηκε επίσης το 1683, ύστερα από τη δεύτερη και τελευταία οθωμανική κατοχή της.

Από τις δύο αυτές δυνατότητες πιθανότερη βρίσκω τη δεύτερη (αν, πράγματι, το αντίστοιχο ελληνόγλωσσο έργο ήταν μετάφραση/απόδοση, και ήταν κι αυτό μια μικρή «φυλλάδα», άρα και ευκολότερο να μην έχει διασωθεί ή, έστω, να λανθάνει). Σημειώνω, πάντως, ότι, παράλληλα, βενετοί τυπογράφοι που τύπωναν και ελληνόγλωσσα βιβλία δημοσίευαν στα ίδια χρόνια και άλλα ιταλόγλωσσα έργα που αναφέρονταν στη Β' Πολιορκία της Βιέννης από τους Οθωμανούς και στη (γενικότερη) δράση των συνασπισμένων ευρωπαϊκών χριστιανικών δυνάμεων: το υνουούσαν, άλλωστε, οι αρχικά νικηφόρες, (αμφιλεγόμενες) βενετικές στρατιωτικές επιχειρήσεις και «νίκες» του Fr. Morosini στην κυρίως Ελλάδα πριν από την οθωμανική ανακατάληψη της Πελοποννήσου (1715). Ένα από τα δημοσιεύματα αυτά, αρκετά λόγιο και πεζό ωστόσο, είναι, π.χ., και το δίτομο, ιστοριογραφικό βιβλίο του βενετσιάνου «πατρίκιου» Camillo Contarini (1644-1722), *Istoria della guerra di Leopoldo Primo imperadore e de' Principi collegati contro il Turco dall'Anno 1683 fino alla Pace...*, Venezia, M. Hertz-A. Bortoli, 1710, έκδοση που αποτελεί μάλλον και την πρώτη του ογκώδους αυτού έργου (συνολικά 1.750 σελίδων), αφού ο A. Bortoli πήρε «αποκλειστικό προνόμιο» (privilegio) ύστερα από θετική λογοκριτική βεβαίωση του ίδιου «εξεταστή», του φραγκισκανού μοναχού Vincenzo Maria Mazzoleni, ήδη από τις 18.12.1706, και κατάφερε να το τυπώσει ολόκληρο μέσα στα επόμενα τρία και κάτι χρόνια.⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δυστυχώς, σε αντίθεση με τα αρκετά μελετήματα για εκδότες (και για χορηγούς εκδόσεων, επιμελητές, διορθωτές κτλ.) κειμένων της νεοελληνικής γραμματείας κατά τον 16ο αι., οι μονογραφίες και τα αναλυτικά/επαρκή βοηθήματα για τους εκδότες του 17ου και του 18ου αι. είναι πολύ λίγες, -α (π.χ. διαφόρων για τον Ν. Σάρο κτλ., του Γ. Βελουδή για τους Γλυκήδες, του Γ. Σ. Πλουμίδη για τους Θεοδοσίου, κ.ο.κ.). Για τον Α. Bortoli και τον οίκο του τα κύρια ελληνόγλωσσα μελετήματα είναι ελάχιστα και αρκετά παλιά (Ν. Κοντοσόπουλος, Γ. Σ. Πλουμίδης)· από τα ξενόγλωσσα, πάλι, τα περισσότερα επικεντρώνονται είτε σε ορισμένες ενδιαφέρουσες θεματικές κατηγορίες (π.χ. στη μουσική, όπου και έργα του Vivaldi κ.ά.) είτε στη μη ελληνόγλωσση παραγωγή του, μέσα στην οποία σημαντική θέση κατέχει, πέρα από την ιταλόγλωσσα, λατινόγλωσσα, τουρκόγλωσσα («καραμανλίδικη»/«φραγκοτουρκική») κ.ά., και η αρμενική (με πάνω από 120 γνωστές εκδόσεις στα χρόνια 1695 κ.ε.).

2. Γνωστό αντίτυπο της πρώτης έκδοσης είναι μόνον ένα (στο Ελληνικό Κολέγιο της Ρώμης, από τα κατάλοιπα της βιβλιοθήκης του Λέοντα Αλλάτιου), το οποίο μάλιστα σήμερα λανθάνει. Για τις (όχι πάντα άριστες) νεότερες φιλολογικές εκδόσεις του έργου, και τα άφθονα τον τελευταίο καιρό θεατρολογικά, συγκριτολογικά και κοινωνικοανθρωπολογικά βοηθήματα βλ. κυρίως τη βιβλιογραφία των Γ. Π. Πεφάνη, *Το βασίλειο της Ευγένας. Λογοτεχνικά διακείμενα και ανθρωπολογικά περιχόμενα στην Ευγένια του Θεοδώρου Μοντσελέζε*, Αθήνα, «Αλεξάνδρεια», 2005, σσ. 179-182, και Β. Πούγχερ, *Ανθολογία Νεοελληνικής Δραματουργίας*, τ. Α': *Από την Κρητική Αναγέννηση ως την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2006, σσ. 218-222.

Η βιβλιογραφία για τον πολύ δραστήριο στον 17ο αι. (όχι μόνον ως προς την ελληνόγλωσση θρησκευτική και λειτουργική γραμματεία, αλλά και για αντίστοιχες λογοτεχνικές εκδόσεις) εκδοτικό οίκο των Zuliani είναι, ακόμα, ελάχιστη (π.χ. Ν. Κοντοσόπουλος, Γ. Σ. Πλουμίδης, Ειρ. Παπαδάκη).

Ανασκόπηση των γνώσεών μας για τους δύο καταλόγους βλ. στου Μ. Ι. Μανουσάκα, «Ο πρώτος έντυπος αυτοτελής βιβλιοπωλικός κατάλογος (1712) των τυπογράφων Σάρου/Βόρολι της Βενετίας», *Τα Ιστορικά* 3,5 (Ιούν. 1986) 210-224.

3. «Τα παλαιά ελληνικά βιβλία του Ελληνικού Κολλεγίου του Αγίου Αθανασίου της Ρώμης. Με Συμπληρώσεις στις Βιβλιογραφίες των E. Legrand και Δ. Γκίνη - Β. Μέξια», *Ο Ερασιστής* 9 (1971) 51 (αφ. 42).

4. Προσθήκες στην *Ελληνική Βιβλιογραφία Α: Τα βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Έ. Legrand και του Η. Pernot (1515-1799)*, Αθήνα, «Διογένης», σσ. 143-155 (αφ. 96*).

5. Περιορίζομαι να μεταγράψω εδώ, χωρίς επεμβάσεις, την πρώτη και την τελευταία οχτάβα από την (προσική και διαδικτυακά) επανέκδοση του 1804: «Io canto del gran Turco l'ire accese, / Dell'aspra guerra tanto sanguinata, / E se a Dio piace lo vo'far palese, / Se però grata udienza mi sia data. / Il Turco si partì dal suo paese, / E in verso Vienna condusse l'armata. / Ma Leopoldo col Re di Polonia, / Liberò Vienna, e li prese Strigonia. // [...] // Ognun ringrazz il nostro Gesucristo, / E la sua Madre Vergine Maria, / Che liberati ci ha da questo tristo, / E Strigonia si possediam tuttavia; / Anche di Buda noi faremo acquisto, / Preghiamo Dio, che concesso sia; / E il tutto facci il Re dell'alta Gloria, / Ed a suo onor è finita l'Istoria.», που δείχνουν, αρκετά καλά, νομίζω, τον λαϊκότερο χαρακτήρα του ποιήματος.

6. Για ανάλογη λαϊκότερη ιταλική και άλλη γραμματειακή παραγωγή βλ., πρόσχερα, Α. Nagy, «Thököly's Doppelbildnis in der zeitgenössischen bolognesischen Literatur», *Archivum Europae centro-orientalis* 9-10 (1943-1944) 375-394.

7. Βλ. https://archive.org/stream/bub_gb_A0KtiQZlHsGc/bub_gb_A0KtiQZlHsGc_djvu.txt, <https://books.google.gr/books?id=CQ9DAAAACAAJ&pg=PA1&dq=Camillo+Contarini,+Istoria+della+guerra+di+Leopoldo+Primo+imperatore+e+de%20%99Principi+collegati+contro+il+Turco+dall%20%80%99anno+1683+fino+alla+pace,+Venezia&source=bl&ots=x2HGmrSwZs&sig=WtiEGOArE4AftpOXRaw9iU4x3o&hl=en&sa=X&ved=0ahUKewiY0YHN1JrKAhVIEywkHU6JDIUQ6AEIJDAB#v=onepage&q=Camillo%20Contarini%2C%20Istoria%20della%20guerra%20di%20Leopoldo%20Primo%20imperatore%20%20e%20de%20%80%99Principi%20collegati%20contro%20il%20Turco%20dall%20%80%99anno%201683%20fino%20alla%20pace%2C%20Venezia&cf=false>

Γιώργος Κεχαγιόγλου



Δύο ακόμη σατιρικά δίστιχα με αφορμή τη διαμάχη Ροΐδη - Βλάχου

Σε παλιότερο δημοσίευσμά μου¹ είχα σχολιάσει πέντε σατιρικά δίστιχα που είχαν δημοσιευτεί με αφορμή τη διαμάχη του Εμμ. Ροΐδη με τον Άγγ. Βλάχο στα 1877 και είχα προσκομίσει μία μαρτυρία του Κ. Παλαμά για τα πρόσωπα που είχαν εμπλακεί σε αυτή την ανταλλαγή διστίχων. Πρόσφατα εντόπισα μία ακόμη μαρτυρία για το συγκεκριμένο γεγονός στον *Ραμπαγά* της 17.12.1878, στην οποία αναδημοσιεύονται τα τρία πρώτα, ήδη γνωστά, δίστιχα, προστίθενται όμως κι άλλα δύο άγνωστα ως τώρα, ένα του Γ. Σουρή κι ένα του ποιητή Ανδρέα Νικολάρα. Το κείμενο του *Ραμπαγά* είναι ανυπόγραφο και πιθανότατα έχει γραφεί από τον Κλεάνθη Τριαντάφυλλο. Θέμα του έχει την πρόσφατη αποτυχημένη παράσταση της κωμωδίας *Η Άπιστος* του Αντ. Αντωνιάδη από τον θίασο του Δ. Αλεξιάδη και με αυτή την αφορμή ανατρέχει και στην ανταλλαγή των διστίχων. Αναδημοσιεύεται εδώ μόνο το τμήμα του κειμένου που αφορά τα δίστιχα.

[...] Ό μακαριότης² ποιητής τής Άπιστου ήτο χαλκέντερος έργάτης άνομοιοκαταλήκτων στίχων, άπαξ δέ μόνον λέγουν ότι εκάλπασεν έπί του Ροσινάντου τής Μούσης αυτού διά του έξής δυστύχου:

*Καὶ ἐξῆλθον τοῦ σουλτάνου αἱ ὄρδαί
Καὶ μοῦ ἔπαλλ' ἡ καρδιά*

ἐνθα, κατὰ τοὺς περὶ ὁμοιοκαταληξίας κανόνας τὰ τρία τελευταῖα γράμματα τοῦ πρώτου στίχου συμφωνοῦν ἀκριβῶς μὲ τὰ τρία τελευταῖα τοῦ δευτέρου, δηλ. δέλτα, ἄλφα, ἰῶτα ἐπάνω καὶ τοῦμπαλιν κάτω.

Ὅτε ὁ κ. Ροῖδης ἐξήνεγκε τὸν περὶ ἐλληνικῶν ποιητῶν ἀφορισμὸν αὐτοῦ, βαρὺν ὡς τὸν ἐκτοξευθέντα κατὰ τῆς Παπίσσης του, ὁ ποιητὴς τῆς Ἀπίστου ἐχολώθη σφόδρα καὶ καταφυγὼν εἰς τὴν ὁμοιοκατάληκτον Μοῦσαν φίλου του ποιητοῦ ἔκαμε τὴν ἐξῆς ἀποστροφὴν:

*Εἰς μάτην φθόνον ἔχυσες, ἰσχνὲ τὸν νοῦν Ροῖδη,
Ὅ λόγος σου ὑπόληψιν δὲν ἀφαιρεῖ, δὲν δίδει.*

Ἄλλ' ἕτερος ποιητῆς² τὸν Ἀντωνιάδην ὑπόδρα ἰδὼν ἔπεα πτερόεντα προσέειπεν ταῦτα:

*Τὸ δίστιχόν σου ἔδειξε, παχὺ τὸν νοῦν Ἀντώνη
Ὅτι πρὸς σέ τοὺς κόλπους τῆς ἡ Κέρκυρα ἀπλόνει.*

Καὶ ἡ ἔρις ἐθεωρεῖτο καταπαύσασα, ὅτε Ἰωάννης ὁ τῆς Ἐφημερίδος συνεδαύλισε τὸ πῦρ αὐτῆς διὰ τῆς ἐξῆς ἀνθρακολαβίδος:

*Ἰσχνόπαχοι διστιχισταί, κὶ ἐγὼ σᾶς διευθύνω
Τὸν ἓνα εἰς τὴν Κέρκυραν, τὸν ἄλλον εἰς τὴν Τῆνον.*

Καὶ εὐθέως ὁ Σουρῆς προσέθεσεν:

*Ὅ εἷς μὲ γνῶσι μπόλικη, ὁ ἄλλος μὲ ὀλίγη,
Γιὰ νὰ κριθῆ ἡ γνῶσίς σας, ἐμπᾶτε εἰς τὸ ζύγι.*

Τότε ἐκ τοῦ ποιητικοῦ τούτου βόμβου ἐμπνευσθεὶς ὁ Νικολάρας καὶ τοῦ κ. Ροῖδου τὸ πρόσωπον ὑποδυθεὶς ἀνεβόησε:

*Τὸ μέλος τῶν διστίχων σας, ὦ ποιηταί, τὸ ρέον
Θαρρῶ πᾶς μὲ ξεκούφανε καὶ δὲν ἀκούω πλέον. [...]*

Δεν μπορούμε να ξέρουμε αν ο Ραμπαγάς σοβαρολογεῖ ἢ αστειεύεται ὅταν λέει ὅτι ὁ Ἀντωνιάδης, ἐπειδὴ δεν τα κατάφερε με τις ὁμοιοκαταληξίες, κατέφυγε στη βοήθεια φίλου του ποιητῆ. Ωστόσο, ὅπως εἶχα ἐπισημάνει καὶ στο προηγούμενο δημοσίευσμά μου, ἔχει ἐνδιαφέρον ὅτι τὸ δίστιχο τοῦ Ἀντωνιάδη οὐσιαστικά ἀντιγράφει μὴ φράση ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ Ἀγγελου Βλάχου *Ὁ Νέος Κριτικός*. Θα μπορούσε ἴσως ὁ φίλος ποιητὴς νὰ εἶναι ὁ Ἄγγελος Βλάχος; Δεν γνωρίζω ὁμως κάτι γιὰ φιλικές σχέσεις τοῦ Ἀντωνιάδη με τὸν Βλάχο.

Ἐπίσης, ἡ μαρτυρία τοῦ Ραμπαγά ἐπιβεβαιώνει τὴ μαρτυρία τοῦ Παλαμά ὅτι ἡ πατρότητα τοῦ τρίτου διστίχου ἀνήκει στον Ἰωάννη Καμπούρογλου, συντάκτη τῆς *Ἐφημερίδος*, καὶ ὄχι στον Δημ. Κόκκο στον ὁποῖο τὸ εἶχε ἀποδώσει ὁ Δ. Πετροκόκκινος.

Τὸ δίστιχο τοῦ Γεώργιου Σουρῆ δημοσιεύτηκε ἀρχικὰ ἐνυπόγραφο στη σατιρικὴ ἐφημερίδα *Φῶς* τοῦ Σοφοκλή Καρύδη στις 13.11.1877. Ἐκεῖ ἀναδημοσιεύονται τὰ δίστιχα τοῦ Ἀντωνιάδη καὶ τοῦ υποτιθέμενου Ροῖδη καὶ ἀκολουθεῖ ὡς σχόλιο τὸ δίστιχο τοῦ Σουρῆ με τὸν αφιερωματικὸ τίτλο «Καὶ εἰς τοὺς δύο».

Δεν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω τὴν πρώτη δημοσίευση τοῦ διστίχου τοῦ Νικολάρα. Ἐπειδὴ ὁμως σὲ αὐτὸ ὁ Νικολάρας σχολιάζει τὸν βόμβο τῶν προηγούμενων ποιητῶν ὑποδυόμενος τὸν Ροῖδη (γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐμφαση στὴν κωφότητα), εἶναι πολὺ πιθανὸ στὴν πρώτη δημοσίευση νὰ φέρει τὴν υπογραφή τοῦ Ροῖδη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Σ. Τσέλικας, «Σατιρικά δίστιχα με αφορμή τη διαμάχη Ροΐδη - Βλάχου», *Μικροφιλολογικά* 26 (Φθινόπωρο 2009) 8-14, όπου και παλιότερη βιβλιογραφία.

2. Ο ποιητής Αντ. Αντωνιάδης δεν είναι βέβαια μακαρίτης, αλλά χαρακτηρίζεται έτσι χιουμοριστικά, επειδή πιο πριν λέχτηκε, για την αποτυχημένη παράσταση, ότι ο Αλεξιάδης «έδολοφόνησεν επί σκηνής τὸν ποιητὴν Ἀντωνιάδην».

3. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Παλαμά, ο ποιητής ήταν ο Παντολέων Βάλβης, «νῦν συνταγματάρχης τῆς χωροφυλακῆς καὶ τότε λόγιος ἐν ἐφεδρείᾳ», ο οποίος δημοσίευσε το δίστιχό του με την υπογραφή του Ροΐδη.

Σωτήρης Τσέλικας



Νεκρολογία του Γ. Μ. Βιζυηνού για τον γιατρό Αχιλλέα Κατακουζηνό

Αφορμή για τον εντοπισμό της αθησαύριστης νεκρολογίας του Βιζυηνού για τον γιατρό Αχιλλέα Κατακουζηνό στάθηκαν τα λήμματα «βαλανειολόγος» και «βαλανειολογικός» στη *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθιστών του Στ. Κουμανούδη*, όπου οι δύο λέξεις αποδίδονται σε δημοσίευμα του Βιζυηνού στην *Εφημερίδα του Κορομηλά* της 13.2.1889. Το συγκεκριμένο φύλλο της *Εφημερίδος* σώζεται στο αρχείο της Βιβλιοθήκης της Βουλής,¹ δυστυχώς όμως κάποιος έχει επιμελώς αποκόψει σε αυτό την αρχή και το τέλος του κειμένου του Βιζυηνού. Συγκεκριμένα, στην αρχή λείπουν ο τίτλος και 15 περίπου γραμμές κειμένου, ενώ στο τέλος έχουν αποκοπεί η υπογραφή και ίσως 2-3 γραμμές κειμένου. Έτσι η νεκρολογία αναδημοσιεύεται εδώ ακέφαλη και κολοβή, με την ελπίδα ότι ίσως κάποτε βρεθεί και δεύτερο αντίτυπο του φύλλου της *Εφημερίδος*, ώστε αυτή να συμπληρωθεί.

Ο γιατρός Αχιλλέας Κατακουζηνός ήταν αδελφός του μουσικού και ποιητή Αλέξανδρου Κατακουζηνού² και πιθανότατα προσωπικός γιατρός του ίδιου του Βιζυηνού. Είναι αλήθεια ότι στο σωζόμενο τμήμα της νεκρολογίας περιέχονται μόνο βιογραφικές πληροφορίες για τον νεκρό και δεν δίνεται κανένα στοιχείο για τις πιθανές σχέσεις των δύο ανδρών, ωστόσο δεν αποκλείεται τέτοια στοιχεία να υπήρχαν στα τμήματα του κειμένου που έχουν αποκοπεί. Άλλωστε το γεγονός ότι ο Βιζυηνός τα χρόνια αυτά επισκέπτεται συχνά ιαματικές πηγές, και κυρίως τα Μέθανα,³ ενισχύει την πιθανότητα ο Αχ. Κατακουζηνός να ήταν γιατρός του, αφού στην νεκρολογία τονίζεται ιδιαίτερα ότι αυτός υπήρξε ο καλύτερος βαλανειολόγος στην Ελλάδα, ότι εξειδικεύτηκε στις θεραπευτικές ιδιότητες των ιαματικών πηγών, και ότι δημιούργημά του ουσιαστικά υπήρξαν τα λουτρά των Μεθάνων. Επίσης, δεν είναι απίθανο ο Βιζυηνός να σχετιζονταν και με τον Αλέξανδρο Κατακουζηνό, δεδομένου ότι και οι δύο δραστηριοποιήθηκαν στον χώρο του Ωδείου Αθηνών, αν και δεν έχουμε στοιχεία που να το πιστοποιούν.⁴

Το κείμενο του Βιζυηνού έχει περισσότερο βιογραφική αξία, καθώς προσθέτει ένα ακόμη πρόσωπο στον κύκλο των γνωριμιών του στην Αθήνα. Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί και η αρκετά ιδεαλιστική ηθική που προβάλλει μέσα από το

πορτραίτο του νεκρού που σκιαγραφεί. Έτσι περιγράφοντας τον γιατρό Κατακουζηνό, ως επαγγελματία και ως άνθρωπο, ο Βιζυηνός επιλέγει να τονίσει κυρίως τὸν πρὸς τὸ καθήκον ἀκοίμητον ζήλον, τὸν ἔνθεον ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης ζήλόν του, τὴν μετὰ ἱεροῦ ἀληθῶς ζήλου ἀσκησιὴ τῆς ἰατρικῆς. Κι αὐτὸς ὁ ζήλος συνοδεύεται ἀπὸ αὐταπάρνηση (πολλάκις προκινδυνεύσας ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας) και ἀδιαφορία για κάθε εἶδους υλική ἢ ηθική ἐπιβράβευση, ἀφοῦ πάντα ταῦτα συνετέλεσεν ὁ μακαρίτης ἀφιλοκερδῶς, ἄνευ ἐπιδείξεως, ἄνευ τινὸς ὑστεροβουλίας, ὡς πείθεται τις ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲ νὰ παρασημοφορηθῆ κἂν ἐσκέφθη.

[...] Ὁ Ἀχιλλεὺς Κατακουζηνὸς εἶλκε τὸ γένος πατρόθεν ἐξ ἐπιφανοῦς συμυρναϊκοῦ οἴκου, πάππος δ' αὐτοῦ ἐκ μητρὸς ἦτο, αἰοίδιμος τοῦ γένους διδάσκαλος, ὁ Κ. Μ. Κούμας.

Ὅτε, ἐκτραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21, οἱ ἐκμανέντες τύραννοι ἔσυραν τοὺς ἐν Τουρκίᾳ προκρίτους ὁμογενεῖς εἰς τὰ βασανιστήρια και τὴν ἀγχόνην, ὁ πατήρ τοῦ μακαρίτου, Ἰωάννης Κατακουζηνός, ἔμπορος ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν Σμύρνῃ, κατέφυγε μόλις διασωθεὶς μετὰ τινων ἄλλων, εἰς Τεργέστην. Αὐτόθι ἐγενήθη ὁ Ἀχιλλεὺς τῷ 1830, αὐτόθι δὲ κ' ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα αὐτοῦ μαθήματα. Ἐπανελθούσης ὁμως τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας συνεπλήρωσε τὰς γυμνασιακὰς σπουδὰς του ἐπὶ Γεναδίου ἐνταῦθα και ἐσπούδασε τὴν Ἰατρικὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, προσληφθεὶς μετ' ὀλίγον και ὡς βοηθὸς ἐν τῷ Πολιτικῷ Νοσοκομείῳ διὰ τὴν ἔκτακτον αὐτοῦ ἐπιμέλειαν και νοημοσύνην. Ὅτε ἔλαβε τὸ ἐπίζηλον τοῦ διδάκτορος δίπλωμα μόλις ἤγε τὸ εἰκοστὸν πρῶτον τῆς ἡλικίας του ἔτος. Καὶ ὁμως ἡ πρὸς τὴν ἰκανότητά του ἐμπιστοσύνη ἦτο τοσαύτη ὥστε μικρὸν μετὰ τὰς ἐξετάσεις του διωρίσθη ἰατρὸς και διευθυντὴς τοῦ εἰρημένου καταστήματος προτιμηθεὶς πολλῶν ἄλλων διὰ τὸ ἔκτακτον αὐτοῦ πνεῦμα, και τὸν πρὸς τὸ καθήκον ἀκοίμητον ζήλον. Τὸ πολιτικὸν τῶν Ἀθηνῶν νοσοκομεῖον διηύθυνεν ὁ νεανίας ἰατρὸς ἐπὶ τριετίαν μετ' ἀξιοθαυμάστου δεξιότητος, πολλὰς εἰσαγαγὼν εἰς αὐτὸ προόδους, πολλὰ τῶν ἐν αὐτῷ βελτιώσας.

Κατὰ τὸ 1854-55 εὐρίσκομεν αὐτὸν ἰατρὸν ἐν Μεγάροις, ὅτε, ἐνσκηψάσης τῆς χολέρας ἐν Κορινθίᾳ και Λεβαδεῖᾳ, στέλλεται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐκεῖσε ὡς ὁ μόνος ἰκανὸς νὰ καταστείλῃ τὴν φοβερὰν ἐπιδημίαν. Καὶ τὴν ἐντολὴν ταύτην ἐξετέλεσεν ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ ἱεροῦ ἀληθῶς ζήλου πολλάκις προκινδυνεύσας ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας.

Μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς χολέρας ἐστάλη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς Κύθνον ὡς ἰατρὸς και διευθυντὴς τῶν ἐκεῖ λουτρῶν, τὰ ὁποῖα διαρρυθμίσας και βελτιώσας ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν διηύθυνεν ἐπὶ πενταετίαν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐνυμφεῦθη ἐν Σύρῳ τὴν κυρίαν Λουκίαν, βλαστὸν τῆς ἐνδόξου οἰκογενείας τῶν ἐξ Ἰωαννίνων εὐπατριδῶν Μαρουτσαίων. Μεταβὰς δ' ἀκολούθως εἰς τὴν Ἑσπερίαν πρὸς εὐρυτέρας μελέτας, ἔλαβε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐντολὴν νὰ μελετήσῃ τὰς ἰαματικὰς τῆς Εὐρώπης πηγὰς, τοῦθ' ὅπερ και ἐποίησεν, ἰδίους ἀναλώμασιν ἐπισκεφθεὶς και σπουδάσας τὴν τε φύσιν, και τὴν χρησιμοποίησιν τῶν διαφόρων ἰαματικῶν ὑδάτων ἀνὰ τὴν Ἑσπερίαν.

Ἐπανελθὼν εἰς Ἑλλάδα ἐγκατέστη ἐν Σύρῳ. Ἐνταῦθα ἐγένετο νομαρχιακὸς ἰατρός, χρηματίσας δημοτικὸς σύμβουλος ἐπὶ τρεῖς κατὰ σειρὰν περιόδους, και ἐκλεγείς, κατὰ τὴν μεταπολίτευσιν, λοχαγὸς τῆς Ἐθνοφυλακῆς.

Καταργηθείσης τῆς θέσεως τοῦ νομαρχιακοῦ ἰατροῦ οἱ Ἑρμοπολίται, δικαίως ἐκτιμώντες τὸν ἔνθεον ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης ζήλόν του, διώρισαν αὐτὸν

δημοτικὸν ἰατρόν. Ἄλλ' ἢ πρακτικὴ τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ ἐξάσκησις δὲν ἠμπόδισεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ χρησιμοποίησιν ἀθοροῦβως τὰς βαλανειολογικὰς αὐτοῦ γνώσεις. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Ἄ. Κατακουζηνὸς ἐγένετο εἰδικῶς ὁ ἄριστος παρ' ἡμῖν βαλανειολόγος. Ἐπισκεφθεὶς καὶ μελετήσας τὰς ἐν Ἑλλάδι ἱαματικὰς πηγὰς, κατέδειξε δι' εἰδικῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἐκθέσεων τὴν φύσιν καὶ τὴν χρησιμότητα μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν, δημιουργήμα δ' αὐτοῦ κυρίως εἶνε τὰ πασίγνωστα τῶρα λουτρά τῶν Μεθάνων, τὰ ὅποια πρῶτος αὐτὸς ἀναδείξας, δὲν ἔπαυσε νὰ περιβάλλῃ διὰ πατριτικῆς τοῦτ' αὐτὸ στοργῆς μέχρι καὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν του. Καὶ πάντα ταῦτα συνετέλεσεν ὁ μακαρίτης ἀφιλοκερδῶς, ἄνευ ἐπιδείξεως, ἄνευ τινὸς ὑστεροβουλίας, ὡς πείθεται τις ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲ νὰ παρασημοφορηθῆ καὶν ἐσκέφθη.

Ὡς ἄνθρωπος ὁ Ἄ. Κατακουζηνὸς ἦτο τόσῳ ἀγαθὸς καὶ φιλόπτωχος ὥστε, ὅτε ἀπεφάσισε νὰ μετοικήσῃ ἐκ Σύρου εἰς τὴν πρωτεύουσιν ὁ οἶκος αὐτοῦ ἐπληρώθη πτωχῶν καὶ ἀπόρων κλαιόντων τὴν ἀποδημίαν τοῦ συμπαθοῦς αὐτῶν προστάτου. Ἐν Ἀθήναις δὲν μετῆλθε τὸ εὐεργετικὸν αὐτοῦ ἐπάγγελμα κυρίως εἰ μὴ χάριν τῶν πενήτων, πολλοὺς τῶν ὁποίων ἐπεσκέπτετο φέρων καὶ τὰ φάρμακα ἐν τοῖς θυλακίοις αὐτοῦ, καὶ ὅτε ἀκόμη αὐτὸς πάσχων, εἶχεν ἀνάγκην ἀναπαύσεως καὶ θεραπείας. [...]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το κείμενο του Βιζυηνού δημοσιεύθηκε στη σελίδα 3 του φύλλου της 13.2.1889, η οποία όμως κατά λάθος παραλείφθηκε και δεν είναι διαθέσιμη στο ψηφιοποιημένο αρχείο της Εφημερίδος στην ιστοσελίδα της Βιβλιοθήκης της Βουλῆς. Ευχαριστῶ τον Γεώργιο Ζανά, υπάλληλο της Βιβλιοθήκης της Βουλῆς, ο οποίος προθυμοποιήθηκε να μου στείλει ψηφιακή φωτογραφία της σελίδας.

2. Η πληροφορία αυτή υπάρχει στη σύντομη νεκρολογία της Νέας Εφημερίδος της 8.2.1889.

3. Βλ. τα δύο κείμενά του για τα λουτρά των Μεθάνων στη Εφημερίδα τον Μάιο του 1890, που εντόπισε ο Α. Βαρελάς, «Μετά θάρρους ανησυχίαν εμπνέοντος». Η κριτική πρόσληψη του Γ. Μ. Βιζυηνού (1873-1896), Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2014, σσ. 457-465.

4. Γνωρίζουμε μόνο ότι ο Αλ. Κατακουζηνός μελοποίησε κάποια ποιήματα του Βιζυηνού.

Σωτήρης Τσέλικας



Μια επιστολή του Δ. Λιπέρτη για τον Β. Μιχαηλίδη

Η παρακάτω μονοσέλιδη επιστολή του ποιητή Δημήτρη Λιπέρτη (1866-1937) προς τον γιατρό και ιστοριοδίφη Νεοκλή Γ. Κυριαζή (1877-1956) είχε επισυναφθεί σε γράμμα του τελευταίου προς τον ποιητή και μελετητή Γιάννη Λεύκη (1899-1991) και σώζεται στο Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Λεμεσού. Ο Κυριαζής είχε απευθυνθεί με επιστολή του στον Λιπέρτη (από Λάρνακα, 29.5.1936), για να του ζητήσει πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Β. Μιχαηλίδη – προφανώς με υπόδειξη του Λεύκη, ο οποίος έγραφε τότε τη μονογραφία του για τον ποιητή της «9ης Ιουλίου», αν και ο ίδιος, μαζί με άλλους, άρχισε τότε να μαζεύει σχετικό υλικό για να παραχωρηθεί στον Αιμ. Χουρμούζιο. Ήδη έχουμε συγκεντρώσει την αλληλογραφία των Κυριαζή και Λεύκη γύρω από το ίδιο θέμα και θα την παρουσιάσουμε προσεχώς.

Αγαπητέ μου κ. Κυριαζή,

Εις απάντησιν της επιστολής σας 29 λήξαντος σπεύδω να σας πληροφορήσω ότι το *English School Magazine* ήρχισεν εκδιδόμενον από 1908. Διά τα πρώτα ολίγα χρόνια 3 φορές τον χρόνον, τώρα όμως άπαξ του χρόνου.

Η Eugenie προσέφερεν εις τον Β. Μιχαηλίδην ένα σιγάρον και αυτός της έκαμεν το γνωστόν ποίημα το οποίον αναφέρετε στην επιστολήν σας.

Προσωπογραφίαν του Βασίλη δεν έχω. Η εικών του Βασίλη εδημοσιεύθη εφέτος στο περιοδικόν *Πάφος*.

Το βαθύ μου σέβας στην σεβαστήν μοι οικογένειάν σας με τους προς σας αδελφικωτάτους ασπασμούς μου,

Δ. Θ. Λιπέρτης

Σχόλια: Ο Ν. Γ. Κυριαζής, που εξέδιδε ακόμη το περ. *Κυπριακά Χρονικά* (Λάρνακα 1923-1937), ενδιαφέρεται αρχικά να πληροφορηθεί τα σχετικά με την έκδοση του *English School Magazine*, δηλαδή του μαθητικού περιοδικού της Αγγλικής Σχολής (1908 κ.ε.), όπου είχε διδάξει ο Λιπέρτης ως καθηγητής αγγλικών για πολλά χρόνια (1904-1936). Στην *Κυπριακή Βιβλιογραφία* (1935) του Κυριαζή καταγράφεται και το *English School Magazine* ως εξής: «(The) English School Magazine. Της αγγλικής εν Λευκωσία Σχολής Newham, αγγλιστί εκδιδόμενη από του 1909 μέχρι του 1913 τρις του έτους. Είτα ετησία μέχρι σήμερα, διακόψασα την έκδοσίν της επί διετίαν διαρκούντος του ευρωπαϊκού πολέμου» (σσ. 307-308).

Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία που δίνει ο Λιπέρτης σχετικά με την αφορμή που παρακίνησε τον Β. Μιχαηλίδη να γράψει το 1877 το ποίημά του «Το σιγάρον». Ο Λεύκης χρησιμοποίησε ίσως την πληροφορία αυτή, αλλά τη συμπλήρωσε και με διάφορα άλλα στοιχεία, ίσως και από άλλες πηγές, που μοιάζουν να αγγίζουν την περιοχή του μύθου (τουλάχιστο στο θέμα του φημολογούμενου έρωτα του ποιητή με την Eugenie): «Το σιγάρον μάλιστα, ή σιγάρον όπως το λέει για να το κάμει πιο καθαρευουσιάνικο, έχει μια μικρή, τρυφερή, ρομαντική ιστορία. Την εποχή κείνη δεν υπάρχανε τα έτοιμα “χειροποίητα” ή “μηχανοποίητα” τσιγαρέτα. Το τσιγαρέτο ή “σιγάρον” όπως το λέει λογιωτατίστικα ο ποιητής μας, ήτανε καπνός που τυλίγανε οι ίδιοι οι καπνιστές βρέχοντας τις άκρες του τσιγαρόχαρτου με τη γλώσσα τους. / Μια μέρα ο ποιητής, ενώ κουβέντιαζε τρυφερά με την Ουζιενή, πήρε να τυλίξει τσιγαρέτο. Και κείνη, είτε για να τον σκανταλίσει είτε κι από πραγματική συμπάθεια, του πήρε τον καπνό και το τσιγαρόχαρτο, τύλιξε με τ’ αβρά δάχτυλά της τον καπνό σε σχήμα τσιγαρέτου, έβρεξε με το “γλυκύ υγρόν της”, όπως το λέει ο ποιητής στο τραγούδι του, τις άκρες του τσιγαρόχαρτου κι έτσι αστέγνωστο ακόμα του το πρόσφερε να το καπνίσει. / Αυτό ήτανε για τον ποιητή μας κάτι περισσότερο από μια συνηθισμένη φιλοφρόνηση. Για την εποχή κείνη ήτανε σχεδόν σα μια ομολογία αγάπης, που όμως ο ποιητής δεν τολμάει να την πιστέψει» (Γ. Λεύκης, *Βασίλης Μιχαηλίδης, ο ποιητής της Κύπρου*, Κύπρος 1937, σ. 37). Αν πιστέψουμε ότι ο ρομαντικός αυτός έρωτας τοποθετείται το 1875, η Eugenie, κόρη της καθολικής οικογένειας Bargili, φλωρεντινής καταγωγής, που κατοικούσε στη Λάρνακα, ήταν μόλις 16 χρονών.

Στο περ. *Πάφος* (τχ. 7, Μάρτ. 1936) δημοσιεύτηκε πράγματι μια φωτογραφία του Β. Μιχαηλίδη με τη διευκρίνιση ότι: «Η φωτογραφία του μ. ποιητή Βασίλη

Μιχαηλίδη που δημοσιεύουμε σ' αυτό το τεύχος μας πρώτη φορά έρχεται σε φως και μας παραχωρήθηκε απ' τον ποιητή κι εκλεκτό συνεργάτη μας κ. Δημήτρη Λιπέρτη. / Αξίζει ακόμη να σημειωθεί πως είναι η πρώτη φορά που δημοσιεύεται φωτογραφία του μ. Μιχαηλίδη» (σ. 225). Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται και από επιστολή του Δ. Λιπέρτη (από Λευκωσία, 5.2.1936) προς τον Α. Περνάρη: «Σου εγκλείω φωτογραφίαν του Βασίλη Μιχαηλίδη, η οποία, εξ όσων γνωρίζω, δεν έχει δημοσιευθή ποτέ [...]. Όταν δημοσιευθή, παρακαλώ να σημειωθή εις το περιοδικόν ότι η φωτογραφία [...] παρεχωρήθη από εμέ» (Π. Παρασκευάς, *Δημήτρης Λιπέρτης, η ζωή και το έργο του*, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1988, σ. 308). Η ίδια φωτογραφία προτάχθηκε, αργότερα, και στο βιβλίο του Λεύκη.

Υπενθυμίζουμε, εδώ, ότι ο Β. Μιχαηλίδης αναφέρεται και σε τρεις επιστολές του Δ. Λιπέρτη (από Λευκωσία, 2.6.1934, 20.6.1934 και από Βάσα Κοιλανίου, 29.7.1934) προς τον Γλ. Αλιθέρση. Στις επιστολές αυτές ο Δ. Λιπέρτης δίνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες γύρω από τη ζωή και το έργο του Β. Μιχαηλίδη: για τη σχέση του με τον θείο του Κυπριανό Οικονομίδη, την παραμονή του στη Μητρόπολη Κιτίου, τη μετάβασή του στο εξωτερικό, το άτιτλο ποίημά του «[Στ' ανάκτορά σου, άνασσα, να μεταβώ σκοπεύω]», το οποίο έγραψε στον τοίχο ενός δωματίου της Μητρόπολης Κιτίου προτού αναχωρήσει για το εξωτερικό, κτλ. (Π. Παρασκευάς, *ό.π.*, σσ. 268-271).

Για άλλες σχέσεις και επαφές ανάμεσα στον Δ. Λιπέρτη και τον Β. Μιχαηλίδη αλλά και για τη σύγκρισή τους από την κριτική έχουν επισημανθεί κατά καιρούς διάφορα στοιχεία, στα οποία δεν υπάρχει περιθώριο να αναφερθούμε εδώ. Για το θέμα αυτό βλ., ενδεικτικά, Α. Παπαλεοντίου, «Το κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα ως ποιητική γλώσσα του Βασίλη Μιχαηλίδη», *Πρακτικά Ημερίδας Βασίλης Μιχαηλίδης, 95 χρόνια από τον θάνατό του*, Λευκωσία, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2015, σσ. 229, 244-250 (όπου και σχετική βιβλιογραφία).

Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε το Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Λεμεσού που μας παραχώρησε την παραπάνω επιστολή και μας επέτρεψε να την αξιοποιήσουμε.

Κυριάκος Ιωάννου



Γιατί ο Ανδρέας Καρκαβίτσας υπέγραφε ως Πέτρος Αβράμης

ΤΟ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΙΑΔΟΧΟΝ ΔΩΡΟΝ

Κύριε συντάκτα της ΝΕΑΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ

Και σεις και όλοι αι εφημερίδες έγραψαν περί του δώρου όπερ ο μεγάλόφρων πρωθυπουργός έκαμε τω διαδόχω του ελληνικού θρόνου και του δώρου όπερ έκαμε τω Κωνσταντίνω ονομαστί. Περί του πρώτου δεν μας ενδιαφέρει, περί του δευτέρου όμως μας ενδιαφέρει και πολύ. Διότι εκτός των ιχθυοστροφείων του Πάπα, του Προκόπου και του Κοτυχίου, εκτός των θερμών λουτρών του Κουνουπελιού, εκτός των εκτεταμένων δασών της μεγάλης και μικράς Στροφυλλιάς, το δώρον αυτό περιλαμβάνει εντός αυτού και χωρία. Επί χαριτωμένου βουνού έναντι του Κοτυχίου κείται

τα Μαραζοτείκια εξ είκοσι και πλέον οικογενειών βουνίσων, οίτινες έχουν δηλώσει εκτεταμένα περίξ λειβάδια διά βοσκήματα· ολίγον όπισθεν η αποικία των ιταλών η Νέα Χειμάρα, είτα ο Ριόλος, το Ψάρι, το Αλή Τσελεπή, το Μετόχι και το Πέρα Μετόχι εδώθεν κ' εκείθεν της λίμνης Προκόπου και πέραν εις το άλλο άκρον τα Νηφορείκια. Ακόμη εντός του δάσους εδώ και εκεί υπό τους πυκνούς των γιγαντιαίων δένδρων θόλους, ως ορτύκια λουφάζοντα εις τας ονακάνθας, χωρίδια μικρά από 3-5-8 σπητάκια έκαστον, οικούμενα από μιας αβραμιαίας κατά τα άτομα οικογενείας, ής φέρουν και το όνομα. Εις τα φρύδια δε του δρόμου, από Ψάρι, οπόθεν άρχεται το δάσος μέχρι Νηφορείκια όπου τελειώνει, από ώρας εις ώραν απαντώνται χάνια ως του Ζιλια και πολλά άλλα εις τα οποία βλέπει τις εκτός του κυρίου χανίου και 3-4 άλλα σπητάκια περίξ, όπου κατοικούν πτωχαί οικογένειαι, με το πηγιάδι των, με τον φούρνον, με τον μικρόν κήπον και τα σπαρτά των. Τόρα αν υποτεθή ότι η Α. Β. Υ. (το γράφω ούτως επειδή το γράφετε και σεις [Ο εκδότης της εφημερίδας Ιωάννης Καμπούρογλου διευκρινίζει σε υποσημείωση: «Ημείς, η “Νέα Εφημερίς”, ποτέ δεν το γράφομεν ούτω»] χωρίς να εννοώ τί σημαίνει) ο Κωνσταντίνος σκεφθή ότι αυτός δεν εγεννήθη να ήνε αρχιτσέλιγκας, ούτε κηπουρός και θελήση να το κάμη λιανά το δώρον, θα βρεθή κανένας μεγάλος αγοραστής ξένος, κανένας πρίγκηψ (όπως τους λέγετε σεις, διότι ο πατέρας μου ποτέ δεν μου την είπεν αυτήν την λέξι και φαίνεται ότι δεν την ήξευρε), τότε οι κατοικούντες εις αυτά τα χωρία – εν οίς και εγώ – τι γινόμεθα; Κτήμα άλλου, βέβαια· κολίγοι. Και αν αυτός ο πρίγκηψ – όχι ο Κωνσταντίνος, αλλ' ο ξένος – θελήση να μας διώξη, το κάμη μια χαρά και του δίδει μάλιστα και στρατιωτικήν δύναμιν η κυβέρνησις. Και αν μας αφήση, θα πηγαίνομεν με το φέσι 'ς το χέρι και το χέρι 'ς το στήθος και το κεφάλι σκυμμένο κ' εμείς κ' η γυναίκα μας και τα παιδιά μας να του κάνωμε τον ντεμενά κάθε Σάββατο και αυτός θα ημπορεί, ό,τι ώρα θέλει, μέρα μεσημέρι, ή νύκτα μεσάνυκτα, να 'μπαίνη εις το σπίτι μου ωσάν νοικοκύρης, να αγκαλιάζη την γυναίκα μου, ή να πιάνη της κόρης μου το μάγουλο όπως γίνεται 'ς την Ρωσία. Μωρέ 'γειά του! Χαρά 'ς την μεγαλοδωρία σου, κύριε πρωθυπουργέ. Άλεφτος λεφτό δεν είχε, και για την ψυχή του 'μοίραζε. Αλλά τα κόκκαλα τα οποία απαντώνται ακόμη άταφα εδώ κ' εκεί μέσ' 'ς τα Στροφυλλιά και την Κάπελα και τη Δροσελή και τον Μπρινιά και τα οποία μαύρος χάρος, ο Μπραΐμης, εσκόρπισε κατά το 1826 από Μανωλάδας μέχρις Αχαιάς, δεν τα 'σκόρπισε διά τίποτε άλλο παρά διότι ήθελον να έχουν ελεύθερο το κεφάλι των και το σπήτι των και να μη τρώνε σβερκές από κανένα. Και αφού αποκτήσαμε ολίγα χρόνια αυτό, τώρα πάλιν μαύρη μοίρα θέλει να μας φέρη εις την προτέραν θέσιν. Πέτε και σεις, κ. συντάκτα, και σεις κ.κ. βουλευταί, είνε αυτό δίκαιον; Όχι, νομίζω· και πιστεύω, καθό έλληνες μ' ελληνικήν καρδιάν και ελληνικά αισθήματα, δεν θα επιτρέψητε να γίνη τούτο· θα υψώσητε φωνήν διαμαρτυρήσεως σεις διά της γραφίδος σας και οι βουλευταί διά της ψήφου των. Πού ηκούσθη έλληνες βουλευταί να ψηφίσουν κατά της ελευθερίας, την οποίαν πρώτοι οι προπάτορές των ανεγνώρισαν ως μόνην αξίαν θεότητα! Ταύτα κ. συντάκτα και μένω

Ο ποτέ ελεύθερος
Πέτρος Αβράμης

(Νέα Εφημερίς, 28.3.1887)

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Το κείμενο του Ανδρέα Καρκαβίτσα που δημοσιεύεται παραπάνω είναι αβιβλιογράφητο τόσο από τον Γιώργο Βαλέτα (Α. Καρκαβίτσας, *Τα άπαντα*. Αναστύλωση και έκρινε Γ. Βαλέτας, τόμ. Α'-Ε', Αθήναι, εκδ. οίκος Χρήστος Γιοβάνης, 1973) όσο και από τη Νίκη Σιδερίδου (Νίκη Σιδερίδου, «Η βιβλιογραφία Α.

Καρκαβίτσα», ανάτυπο από το: Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Απαντα*, τόμ. 4. Παρουσίαση Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. Εισαγωγή-επιμέλεια Νίκη Σιδερίδου, Αθήναι, εκδ. οίκος Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1973). Η ιδιαίτερη αξία αυτού του χειμένου, αφού και άλλα αβιβλιογράφητα θα υπάρχουν, έγκειται στο ότι φαίνεται – αν δεν διαφοροποιηθούν στο μέλλον τα ερευνητικά δεδομένα – πως είναι το πρώτο στο οποίο ο Καρκαβίτσας χρησιμοποιεί ένα από τα πιο συνηθισμένα ψευδώνυμά του, το Πέτρος Αβράμης. Και επιπλέον φαίνεται να φωτίζει κάπως και την προέλευση του ψευδωνύμου. Η Σιδερίδου (ό.π., σσ. 58-59) καταγράφει τις συνεργασίες του Καρκαβίτσα με την υπογραφή Πέτρος Αβράμης στη *Νέα Εφημερίδα*, από τον Αύγουστο του 1887 κ.ε., μια σειρά ανταποκρίσεων από την Ηλεία για την αρπαγή της Μαριγώς Ρουσέλη, αλλά της διαφεύγει η προγενέστερη και μάλλον πρώτη αυτή δημοσίευση με την υπογραφή Πέτρος Αβράμης. Αφορμή για την αποστολή του χειμένου στη *Νέα Εφημερίδα* του Ιωάννη Καμπούρογλου ήταν η δωρεά γης που αποφάσισε να κάνει ο τότε πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης προς τον πρωτότοκο γιο του βασιλιά Γεωργίου του Α΄ και διάδοχο Κωνσταντίνο, που μόλις είχε ενηλικιωθεί.



Ανδρέας Καρκαβίτσας

Πράγματι, ο Τρικούπης στις 19.3.1887 πρότεινε με ειδικό νομοσχέδιο «όπως δωρηθώσι γαίαι τινες εξαιρεθείσαι της διανομής εκ της επαρχίας Ηλείας παρά την Μανωλάδαν, πλην των εκτός της αυτής περιφέρειας παραχωρηθεισών γαιών εις άλλους δυνάμει ειδικού νόμου. Προσέτι το δάσος της Δίβρης εν τη επαρχία Πατρών. Αι εθνικαί γαίαι, αι μεταξύ του δάσους της Δίβρης και των γαιών των παρά την Μανωλάδαν παραχωρουμένων και των λιμνών. Και προσέτι αι μεταξύ των γαιών των μονών, τας οποίας το προτεινόμενον νομοσχέδιον χορηγεί την άδειαν εις την κυβέρνησιν, όπως αγοράσει παρ' αυτών» (Ακρόπολις, 20.3.1887). Η μεγάλη αυτή έκταση τελικά παραχωρήθηκε στον Κωνσταντίνο με τον νόμο ΑΥΛΗ΄ (ΦΕΚ 128Α/29.5.1887) και ανήκε στη βασιλική περιουσία μέχρι το 1923, οπότε περιήλθε στην κατοχή του Δημοσίου και διανεμήθηκε σε κατοίκους της περιοχής (είναι γνωστότερη ως «πρώην βασιλικό κτήμα Μανωλάδας»). Η δωρεά του Τρικούπη επαινέθηκε από πολλές φιλοτρικουπικές εφημερίδες και συνδέθηκε μάλιστα με αντίστοιχη δωρεά-προίκα που είχε λάβει στην ίδια περιοχή ο τελευταίος βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Παλαιολόγος (βλ. «Ιστορικά αναμνήσεις. Το κτήμα του διαδόχου», Ακρόπολις, 21.3.1887), αλλά επικρίθηκε από άλλες αντιτρικουπικές. Ο Καρκαβίτσας φαίνεται ότι τότε είναι φιλοδηλιγιαννικός (ή αντιτρικουπικός), όπως δείχνει η στενότερη συνεργασία του με τη φιλοδηλιγιαννική και αντιτρικουπική *Εβδομάδα* (1884-1887) του Δημήτριου Καμπούρογλου και γι' αυτό επιλέγει να στείλει την επιστολή διαμαρτυρίας στην επίσης φιλοδηλιγιαννική τότε *Νέα Εφημερίδα* του Ιωάννη Καμπούρογλου.

Τις περιοχές αυτές που θα δωρίζονταν στον διάδοχο Κωνσταντίνο ο Καρκαβίτσας τις γνώριζε καλά, αφού είναι δίπλα στον τόπο καταγωγής του, τα Λεχαινά. Είχε στείλει μάλιστα λίγο παλαιότερα για κάποιες από αυτές τις περιοχές οδοιπορικές σημειώσεις στην *Εβδομάδα* (βλ. Ανδρέας Δ. Κ., «Το Κουνου-

πέλι», *Εβδομάς*, τόμ. Β', 1885, σσ. 308-309, και Ανδρέας Δ. Καρκαβίτσας, «Μικρόν ημερολόγιον», *Εβδομάς*, τόμ. Γ', 1886, 42-44, 55-57, 65-66, 76-77, 87-89, 100-102). Από όσα περιλαμβάνει στην επιστολή του ο Καρκαβίτσας φαίνεται να ενδύεται το προσωπίο ενός από τους χωρικούς που κατοικούσαν στους διάσπαρτους μικρούς οικισμούς («χωρίδια μικρά από 3-5-8 σπητάκια έκαστον») του δάσους της Στροφυλιάς, χωρικοί που μάλλον ανήκαν στην ίδια μεγάλη οικογένεια με το επίθετο Αβράμης («οικούμενα από μιας αβραμιαίας κατά τα άτομα οικογενείας, ής φέρουν και το όνομα»). Έτσι, ο «ποτέ ελεύθερος Πέτρος Αβράμης», ένας από τους χωρικούς που θα πλήττονταν από τη δωρεά σε περίπτωση που ο διάδοχος Κωνσταντίνος πουλούσε το κτήμα σε κάποιον «ξένο πρίγκηπα», δηλαδή σε κάποιον μεγαλοτσιφλικά (όπως είχε ήδη γίνει με πολλά μεγάλα κτήματα στη Θεσσαλία και αλλού), είναι το προσωπίο που επιλέγει ο Καρκαβίτσας για να αντιτεθεί στην επιλογή του Τρικούπη. Στην επιχειρηματολογία που παραθέτει επικαλείται τις θυσίες των αγωνιστών της περιοχής κατά την επανάσταση του 1821 καθώς και εικόνες βάνουσης συμπεριφοράς μεγαλοκτηματιών προς τους κολίγους, αντλημένες πιθανότατα και από τα διηγήματα και μυθιστορήματα του Ρώσου Ιβάν Τουργκένιεφ, τα οποία ύστερα από τον θάνατό του (1883) άρχισαν να δημοσιεύονται σε ελληνικά περιοδικά (*Κλειώ*, *Εστία*, *Ακρόπολις Φιλολογική κ.ά.*).

Κάποιες από αυτές τις εικόνες βάνουσης αντιμετώπισης των κολίγων ο Καρκαβίτσας θα τις εκμεταλλευτεί αργότερα, σε άλλο πλαίσιο πάντως και όχι με αποκλειστικά συμπαθητικό μάτι, στον *Ζητιάνο* (1896), αν και στην ίδια περίπου περιοχή, στο «χωρίον των Τριβών», στην ενδοχώρα της Πελοποννήσου («εις απόστασιν περίπου δέκα ωρών του Αλφειού μεσογειώς μεταξύ γηλόφων»), είχε τοποθετήσει μέρος της δράσης του έργου του με ανάλογες εικόνες ο Παύλος Καλλιγιάς στον *Θάνο Βλέκα* (1855· βλ. ειδικά το κεφ. ΙΕ').

Λάμπρος Βαρελάς



Ο Βλάσης Γαβριηλίδης περιγράφει τον Δημήτριο Γαλάνη

Το πορτρέτο του νεαρού τότε καλλιτέχνη Δημήτριου Γαλάνη (1879-1966), που αναδημοσιεύεται στη συνέχεια, δημοσιεύτηκε στην «εβδομαδιαία εικονογραφημένη εφημερίδα» του Βλάση Γαβριηλίδη *Κυριακάτικη*, στην πραγματικότητα ένα ακόμη λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό παράρτημα της εφημ. *Ακρόπολις*, το οποίο κυκλοφόρησε σε 53 φύλλα από τις 15.11.1898 μέχρι τουλάχιστον τις 14.11.1899 (σύμφωνα με το σωζόμενο σώμα στη συλλογή του ΕΛΙΑ). Το κείμενο για τον Δ. Γαλάνη («Οι καλλιτέχναι μας. Δημήτριος Γαλάνης», *Κυριακάτικη*, αρ. 8, 1.1.1899, σσ. 2-3) υπογράφεται με το αρχικό β. και προέρχεται από την έμπειρη πένα του Βλάση Γαβριηλίδη. Την περίοδο αυτή ο Δ. Γαλάνης έχει αρχίσει να επιβάλλεται ως γελοιογράφος στην Αθήνα, απόδειξη ότι συμπεριλαμβάνεται μαζί με άλλους γνωστούς λογίους στο εορταστικό τεύχος της εφ. *Εστία* με τον τίτλο *Χριστούγεννα 1898-1899* (το σημείωμα για τον Γαλάνη, στη σ. 71, το υπογράφει ο Γεώργιος Πωπ και διακοσμείται από

ολόσωμο σκίτσο του Γαλάνη σχεδιασμένο από τον Γ. Ροϊλό). Η παρουσίαση που του αφιερώνει ο Γαβριηλίδης είναι πλούσια σε βιογραφικές πληροφορίες για τον νεαρό καλλιτέχνη που δοξάστηκε αργότερα στη Γαλλία, τις οποίες οι ιστορικοί της τέχνης αξίζει να διερευνήσουν έτσι ώστε να εξακριβωθεί ποιο είναι το «ημερόβιον περιοδικόν» όπου πρωτοεμφανίστηκε ο Γαλάνης (ένα «Αποκρηάτικον γελοιογράφημα» «επ' εφημέρου σατυρικού φύλλου» το χαρακτηρίζει ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, «Ένας γελοιογράφος», Σκριπ 29.9.1900), καθώς και οι υπόλοιπες μαρτυρίες που διασώζονται στο κείμενο αυτό. Αξίζει επίσης να αποδελτιωθούν συστηματικά όλα τα έντυπα του Γαβριηλίδη από το 1896 μέχρι και το 1899 (*Ακρόπολις*, *Εσπερινή Ακρόπολις*, *Κυριακάτικη*), τα οποία βρίθουν από εικόνες, σχέδια, γελοιογραφίες, βινιέτες, τυπογραφικά κοσμήματα και άλλα εικαστικά δημιουργήματα του Δ. Γαλάνη (ο Γαβριηλίδης τον είχε στείλει στην Κρήτη το 1898 ως ειδικό εικαστικό ανταποκριτή των εντύπων του· η υμνούμενη στο κείμενο «γελοιογραφία των γερούσιαστών του Κάτω Ζαχαράτου» δημοσιεύτηκε στην *Ακρόπολη*, 27.7.1897, με τον τίτλο: «Η Γερουσία του Κάτω Ζαχαράτου»). Στο πορτρέτο που του αφιερώνει ο Γαβριηλίδης, ο Γαλάνης εμφανίζεται ως δεκαεννιάχρονος, άρα γεννημένος στα τέλη του 1879 ή στις αρχές του 1880 και άρα επιβεβαιώνονται όσοι προτείνουν αυτό το έτος γέννησης αντί του 1881 (βλ. για αυτή τη συζήτηση τη διδακτορική διατριβή του Εμμανουήλ Μαυρομάτη, *Η χαρακτηριστική και η ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη, 1879-1966*. Αθήνα, Διογένης, 1983). Εκείνο που εντυπωσιάζει είναι η καλλιτεχνική οξυδέρκεια και ευαισθησία του Γαβριηλίδη, ο οποίος δεν έχει καμία αμφιβολία για το ταλέντο του Δ. Γαλάνη και με διορατική βεβαιότητα προβλέπει την κατοπινή εξέλιξή του σε εικαστικούς τομείς στους οποίους πράγματι διέπρεψε αργότερα ο νεαρός τότε καλλιτέχνης, όπως είναι η εικαστική διακόσμηση βιβλίων (βλ. το πρόσφατο λεύκωμα: *Δημήτρης Γαλάνης. Τα εικονογραφημένα βιβλία. Αναλυτικός κατάλογος 1904-1962*. Έρευνα-τεκμηρίωση: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης σε συνεργασία με το Τμήμα Συλλογής Έργων Τέχνης της Alpha Bank Κείμενα: Ειρήνη Οράτη, Άγγελος Δρακογιώργος, Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2014). Πολλά λογοτεχνικά κείμενα που δημοσιεύονται στην *Κυριακάτικη* (αλλά και στην *Ακρόπολη Εσπερινή*) είναι διακοσμημένα από τον Γαλάνη, και αξίζουν και αυτές οι διακοσμήσεις να συγκεντρωθούν και να ανατυπωθούν, γιατί είναι από τα πρώτα τέτοιου είδους εγχειρήματα στη νεοελληνική λογοτεχνία. Σημειώνω μόνο πως δύο διηγήματα του Καρκαβίτσα από την κατοπινή συλλογή *Λόγια της πλώρης*, που πρωτοδημοσιεύτηκαν στην *Κυριακάτικη*, διακοσμήθηκαν εικαστικά από τον Γαλάνη (βλ. «Κακότυχος», αρ. 10, 17.1.1899, σσ. 4-5, αρ. 11, 24.1.1899, σσ. 5-6, και «Γιούσουρι», αρ. 12, 31.1.1899, σσ. 5-6, αρ. 13, 7.2.1899, σσ. 5-6, αρ. 14, 14.2.1899, σσ. 5-6)· οι πρώτες αυτές δημοσιεύσεις και οι σχετικές εικονογραφή-



Δημήτρης Γαλάνης
(*Κυριακάτικη*, 1.1.1899)

σεις είναι αβιβλιογράφητες και γι' αυτό οι εικόνες δεν αναδημοσιεύτηκαν σε καμία από τις κατοπινές εκδόσεις των έργων του συγγραφέα. Το πορτρέτο που του αφιερώνει ο Γαβριηλίδης διασώζει και μια άγνωστη – όσο γνωρίζω – φωτογραφία του δεκαεπταετού καλλιτέχνη που ποζάρει πλάι σε ένα έργο του. Σημειώνω με την ευκαιρία ότι ο Δ. Γαλάνης αναχώρησε για το Παρίσι στις 29.9.1900 διακόπτοντας τη στενή του τότε συνεργασία με το Σκριπ (βλ. το πλούσιο επίσης σε πληροφορίες αποχαιρετιστήριο σημείωμα του Ζαχαρία Παπαντωνίου, ό.π., όπου φιλοξενείται και μία «αυτογελοιογραφία» σχεδιασμένη από τον ίδιο τον Δ. Γαλάνη. Εκεί μαρτυρείται ότι ο Γαλάνης είναι 21 χρονών και ότι είχε παρακολουθήσει μαθήματα στο Πολυτεχνείο τα τελευταία δύο έτη). Χρήσιμες πληροφορίες για την αθηναϊκή περίοδο του Γαλάνη περιλαμβάνει και το σημείωμα του Γρηγόριου Ξενοπούλου «Γαλάνης-Galanis» (*Νέα Εστία*, τόμ. 3, τχ. 10/34, 10.5.1928, σσ. 439-441), όπου αναφέρει ότι ο ίδιος του είχε αναθέσει την εικονογράφιση των «Κυριακών» της *Διαπλάσεως* το 1896, καθώς επίσης και ο πλουσιότατος τόμος του Δημήτρη Σαπρανίδη, *Ιστορία της ελληνικής γελοιογραφίας* (τ. Α': Από την αρχαιότητα ως τη Μεταπολίτευση, Αθήνα, Ποταμός, 2005, σσ. 248-256), όπου παρατίθενται και πολλά σκίτσα του καλλιτέχνη. Τέλος, άλλα έντυπα που πρέπει να αποδελτιωθούν για συνεργασίες του Γαλάνη, εκτός από τα γνωστά στη βιβλιογραφία (*Σκριπ*, *Άστυ*, *Παναθήναια*, *Το Στάδιον*), είναι η βραχύβια σατιρική εφημερίδα *Ψιτ* και το περιοδικό *Πεταλούδα* (1900).

A. B.

Όταν ο Γαλάνης εδημοσίευσε τα πρώτα έργα του εις ένα ημερόβιον περιοδικόν – κάτι ατελή, ωχρά, άπλαστα ακόμη και άμορφα σκίτσα, αποτελούντα δι' αυτόν ωσεί το πρώτον δειλόν κοκορικό, το ασθενές εισέτι και λιπόφυχον, πετειναρίου δοκιμάζοντος κατά πρώτην φοράν την φωνήν του – όλοι όσοι ηδυνήθησαν να μαντεύσουν πίσω εις τας ασταθείς και πλήρεις δισταγμών γραμμάς του μίαν πρώτην πνοήν ταλάντου πνιγμένου εισέτι και ασφυκτιώντος εις το χαώδες και ακατάσκευον, είπον μετά πεποιθήσεως:



Γερουσία του Κάτω Ζαχαράτου (Ακρόπολις, 7.7.1897)

- Δίχως άλλο αυτό το παιδί φαίνεται να έχη ταλάν. Θα προοδεύση!

Εκτοτε παρήλθον μόλις τρία έτη. Η δε πρόρρησις επηλήθευσε κατά γράμμα. Και το τάλαντον του Γαλάνη εξεκολάφη, απεκαλύφη, ανεπτύχθη, ηστραποβόλησε, εγεννοβόλησε, παρήγαγε.

*

Οία ζωή και οίος καλλιτεχνικός οργανισμός εις εκείνο το ισχνόν, το σκελετώδες, το ευθυτενές, το τετράγωνον σώμα, με τα μακρά μήδεια ώτα και την πτηνοειδή μορφήν, ήτις εξωτερικώς δεν δεικνύει τίποτε άλλο ειμή μίαν αφέλειαν γαλιού, μίαν μακαριότητα χήνας κουρνιασμένης επί του ενός ποδός της! Ο Γαλάνης είνε σπάνιος παρ' ημίν τύπος παραγωγικού καλλιτέχνου. Σκορπίζει παντού - ως μέγας σπάταλος, ασωτεύων αλύπητα το τάλαντον που του εδώρησεν η φύσις - τα εμπνευσμένα, τα εύγραμμα, τα κομψά, τα χαρίεντα προϊόντα του χρωστήρος του. Οι τόμοι της πρωινής «Ακροπόλεως», εις τους οποίους έχυσε μέχρι τούδε τόσον σφρίγος εκ του πληθωρικού ταλάντου του, και τα φύλλα της «Εσπερινής» και τα φύλλα της «Κυριακάτικης», και όλα τα έκτακτα φύλλα, άτινα εκδίδει κατά τας εορτάς η «Ακρόπολις», και αι σατυρικά εφημερίδες μας και τα περιοδικά και τα εύθυμα και ελαφρά ημερολόγια, γέμουν από έργα του. Και η πρωτοτυπία του Γαλάνη, μία πρωτοτυπία ήτις συν τω χρόνω θα τον αναδείξη εις πρώτου μεγέθους αστέρα εν τω καλλιτεχνικώ στερεώματι της Ελλάδος, έγκειται κυρίως εις το μη μονομερές, το μη περιωρισμένον της τέχνης του· η έμπνευσις του, αντιθέτως προς άλλους παρ' ημίν ζωγράφους, αγκαλιάζει όλα τα είδη της τέχνης, και το τάλαντόν του, τάλαντον γενικόν και καθολικόν, υπόσχεται να τον αναδείξη μίαν ημέραν μέγαν όντως και υπέροχον και εις τας σοβαράς και εμπνευσμένας συνθέσεις και εις τους μεγάλους πίνακας και εις τα πορτραίτα και εις τας illustrations των βιβλίων και εις τας γελοιογραφίας και εις τα σκίτσα και εις αυτάς ακόμη τας affiches.

Εις όλα αυτά τα είδη, αν και τόσον μικρός ακόμη, μολονότι χθες ακόμη κατέλιπε τα γυμνασιακά θρανία - είνε μόλις δέκα εννέα ετών - ο κομψός και εμπνευσμένος χρωστήρ του Γαλάνη έχει φέρει εις φως έργα πρώτης δυνάμεως, έργα εις τα οποία διαφαίνεται μίας μελλούσης καλλιτεχνικής μεγαλοφυΐας.

Και σήμερον ακόμη, ότε το τάλαντόν του διατρέχει εισέτι το ευοίωνον και εύελπι στάδιον της ζυμώσεως και της αναπτύξεως, δεν έχομεν εις την Ελλάδα άλλον γελοιογράφον από τον Γαλάνην· εννοούμε αληθή, σωστόν, τέλειον καλλιτέχνην γελοιογράφον· αφ' ότου κατά τα τελευταία έτη εχαλαρώθη κάπως η παραγωγή του κ. Θέμου Αννίνου, αυτός κατά την κοινήν ομολογίαν κατέχει τα σκήπτρα ως γελοιογράφος της πολιτικής και ιδίως της κοινωνικής παρ' ημίν κινήσεως, είνε ο μόνος και μοναδικός ηγεμών του γέλωτος και της ευθυμίας, με τας αμιμήτους εκείνας εξελίξεις του και τας αβράς γραμμάς του, αίτινες υπενθυμίζουν κάτι τι από το στιβαρόν τάλαντον του Καραντάς και του Φοραίν. Τίς δεν ενθυμείται ακόμη την απaráμιλλον εκείνην γελοιογραφίαν των γερουσιαστών του Κάτω Ζαχαράτου, την παροιμιώδη πλέον και ιστορικήν, την



Κυριακάτικη, Χριστούγεννα 1898

τόσον έξυπνη και τόσον χαριτωμένην, ήτις διέστειλεν εξ ευθυμίας τα χείλη όλων των Ελλήνων; Το δε ισχυρόν και αναμφισβήτητον γελοιογραφικόν τάλαντόν του, το οσημέραι αναπτυσσόμενον και ανδρούμενον, υπερέβη τα στενά όρια της Ελλάδος, αναγνωρισθέν επισήμως και εν Ευρώπη, όπου μεγαλοφύεις του γέλωτος ιερείς, οίος ο Καραντάς και οίος ο Φοραίν, έθηκαν εις αυτό την σφραγίδα της αυθεντίας των. Εις ένα διεθνή γελοιογραφικόν διαγωνισμόν της παρισινής «Εφημερίδος», ούτινος κριταί ήσαν οι διαπρεπέστεροι καλλιτέχναι της Γαλλίας, ο Γαλάνης, μεταξύ τόσων άλλων ξένων συναγωνιστών, μεταξύ τόσων Γάλλων καλλιτεχνών και τόσων Άγγλων και τόσων Ιταλών και τόσων Ισπανών και τόσων Αμερικανών, ήλθε δέκατος επιτυχών, κριθείς άξιος βραβεύσεως, και το όνομά του έτυχεν ευφημοτάτης μνείας εις τας στήλας της εφημερίδος εκείνης.

*

Ο Γαλάνης μεταξύ των Ελλήνων καλλιτεχνών πρωτοτυπεί ακόμη και κατά τούτο· δύναται να καυχηθή ότι εισάγει και καλλιεργεί πρώτος εις την Ελλάδα δύο είδη της τέχνης του εντελώς παραμεληθέντα μέχρι τούδε από τους άλλους συναδέλφους του· τας illustrations των βιβλίων και τας affiches· είδη άτινα σήμερα εν Ευρώπη θεωρούνται εκ των σπουδαιότερων και γνησιωτέρων της καλλιτεχνίας, εξιχθέντα εις ανέφικτον περιωπήν από καλλιτέχνας ως ο Μυκά και ο Μπακ. Είνε και τούτο μία απόδειξις της μεγάλης πρωτοτυπίας και της καθολικότητος της ιδιοφυΐας του. Χάρις εις αυτόν ηδυνήθη η «Ακρόπολις» ν' αναγγείλη τας διαφόρους κατά καιρούς εκτάκτους εκδόσεις της με τας κομφοτέρας, τας ωραιότερας των εικονογραφημένων ρεκλαμών. Την δε δύναμιν του νεαρού καλλιτέχνου ως illustrateur, δύναμιν ήτις τόσα υπόσχεται διά το μέλλον και εις το είδος αυτό της τέχνης, την φωνάζουν και την εξαγγέλλουν και την αποκαλύπτουν αι ωραία και εμπνευσμένα εικόνες με τας οποίας στολίζει τα διηγήματα της «Κυριακάτικης», μολοντί τόσον κακοποιούνται από τα ελληνικά πιεστήρια.

Προχθές ακόμη, εις το χριστουγεννιάτικον φύλλον μας, αι εικόνες του «Γολγοθά», του διηγήματος του κ. Τοπάλη, μας παρουσίασαν κάτι τι αμυδρώς υπενθυμίζων την δύναμιν του χρωματισμού και την δύναμιν της φαντασίας και το ύφος της εξάρσεως του μάγου Ντορέ, εικονογραφούντος τον Δάντην ή τον Μίλτωνα, και αι εικόνες του διηγήματος του κ. Ασπρέα, «Το Σκυλί του Σκοτωμένου», εκρίθησαν γενικώς παρ' όλων ως τέλεια κομφοτεχνήματα, δεικνύοντα τί θα γίνη ο Γαλάνης εις το μέλλον και ως illustrateur και εις το είδος αυτό όπερ είνε έν εκ των πολλών άτινα αποτελούν το πολυσύνθετον τάλαντόν του.

*

Οία δε γοητεύουσα χάρις, οία αιθεριότης, οία ευστροφία, οία κομψότης γραμμών! Το λέγομεν άνευ υπερβολής. Ο Γαλάνης είνε ο παρισινώτερος των καλλιτεχνών μας. Και όμως δεν έχει πατήσει ακόμη εις το Παρίσι. Και όμως είνε αυτοδίδακτος, όπως πάσα αληθής αξία, όπως όλα τα γνήσια και μεγάλα και έμφυτα τάλαντα. Αν θέλετε μάλιστα, δεν έχει φοιτήσει ούτε εις το Πολυτεχνείον. Το αμύστακον ακόμη αυτό παιδί, το μόλις δεκαεναετής, είνε αυτοδιημιούργητον, δεν εγνώρισε κανένα διδάσκαλον μέχρι τούδε, γέννημα και θρέμμα της ιδιοφυΐας με την οποίαν το επροίκισεν η φύσις. Εξεμαieiυθη και αυτό από την «Ακρόπολιν», εις τας στήλας της οποίας τόσα τάλαντα εξεκολάφησαν και ανεπτύχθησαν. Αλλ' ουδείς εδω εις την Ελλάδα κατέχει όσον αυτός το μυστήριον των ωραίων γραμμών, των λεπτών εμπνεύσεων, αίτινες αποπνέουν μίαν χάριν όλως παρισινήν, μίαν αβρότητα εντελώς καινοφανή διά τον καλλιτεχνικόν κόσμον της Ελλάδος. Η κομψότης προ παντός διακρίνει τα ελαφρά έργα του Γαλάνη, τα έργα της στιγμής. Κομψότης εμπνεύσεως και κομψότης εκτελέσεως, κομψότης συλλήψεως και κομψότης πέννας.

Νομίζει κανείς ότι ήλθε μόλις τόρα από το Παρίσι. Μεταφέρει το Παρίσι εις την Ελλάδα, αποκαλύπτων νέους ορίζοντας, μόλις ανατέλλοντας εν τω προσώπω του, διά την Ελληνικήν καλλιτεχνία. Είνε η προσωποποίησης της κομψότητος, η κομφοποίησης

παντός ό,τι περιπίπτει εις την πένναν του. Ουδείς ως αυτός ηξέρει να σχεδιάζη έν τόσον κομψόν εξώφυλλον βιβλίου, μίαν τόσον κομψήν επιγραφήν, ένα τόσον κομψόν πορτραίτο της στιγμής, ένα τόσον κομψόν τίτλον, μίαν τόσον κομψήν γυναίκα, ένα τόσον κομψόν σκίτσο, μίαν τόσον κομψήν καρικατούραν. Πρέπει να τα ίδητε εις το πρωτότυπον τα μικρά αυτά καλλιτεχνήματα, τα στρεβλωνόμενα και σφαγιαζόμενα ασπλάγχχνως από τα ελληνικά πιεστήρια και τα ατελή τυπογραφικά μέσα άτινα διαθέτομεν εδώ εις την Ελλάδα, διά να εμποτισθήτε από κομψότητα, να χορτάσητε από κομψότητα, να απολαύσητε και να θαυμάσητε την κομψότητα μέχρι της τελειότερας εκδηλώσεώς της.

Οία δε αμερικανική ταχύτης εκτελέσως, ενδεικτική της ζωής του ταλάντου το οποίον διαθερμαίνει και φλογίζει τον νεαρόν καλλιτέχνη! Εις έργα, διά τα οποία άλλοι θα ειργάζοντο ημέρας, αυτός αφιεροί μόλις ολίγας ώρας, κάποτε και ολίγα λεπτά. Δύναται να σας χαράξη το πολυπλοκώτερον και μάλλον πολυσύνθετον και πολυποικιλώτερον σκίτσο εντός ημισείας ώρας. Αρκεί άπαξ να συλλάβη την ιδέαν. Και τότε η εκτέλεσις είνε χειμαρρώδους πλέον ευκολίας, ζήτημα ολίγων στιγμών. Ακόμη προχθές τα Χριστούγεννα εθαυμάστη γενικώς εις την «Ακρόπολιν» καλλιτεχνικώτατος τίτλος, μία σύνθεσις παριστώσα την Παρθένον κρατούσαν το θεϊόν βρέφος εις τας αγκάλας της εν τω μέσω πλαισίου εξ ανθέων, ενώ δεξιόθεν και αριστερόθεν μικροί άγγελιοι ανέτεινον τας χείρας των και ετάνυον τας λευκάς πτέρυγας των εν αφώνω λατρεία προς το γλυκύ και παρήγορον ζεύγος. Ο τίτλος παρηγγέλθη υπό της διευθύνσεως της «Ακροπόλεως» τέσσαρας ημέρας προ των Χριστουγέννων· αλλ' ο Γαλάνης τον παρημέλησε μέχρι της τελευταίας στιγμής – ο μικρός έχει το ελάττωμα να είνε υπερμέτρως ηδονιστής και αναβλητικός – και το μεσημέρι της παραμονής ούτε καν είχε σκεφθή ακόμη να τον αρχίση· τότε του εζητήθη· εν διαστήματι ημισείας ώρας, ο ωραίος εκείνος τίτλος, ο τόσος αβρός και τόσον γλυκύς και τόσον παρήγορος την έμπνευσιν, με την άμεμπτον χάριν και την δροσερότητα των γραμμών του, εσχεδιάσθη, εχαράχθη, αντεγράφη, εξετελέσθη εκεί εκ του προχείρου και παρεδόθη πανέτοιμος εις το σιγκογραφείον. Και όμως είχε εργασίαν και όμως ήτο έν μικρόν αριστούργημα, διά το οποίον άλλοι θα κατηνάλισκον τουλάχιστον μίαν ημέραν.

*

Ο Γαλάνης είνε προσωρισμένος να καταλάβη υπέροχον θέσιν εις την καλλιτεχνίαν και να τιμήση το όνομα της πατρίδος του, το λέγομεν μετά πεποιθήσεως. Το αποδεικνύει η τόσον ευοίωτος αρχή του σταδίου του, η μέχρι τούδε παραγωγή του, ήτις εις ζύμωσιν ακόμη διατελούσα, έχει την αξίαν της όχι τόσον ως εργασία παρόντος, όσον ως υπόσχεσις μέλλοντος, ή διά να είμεθα ακριβέστεροι, ως βεβαιότης μέλλοντος, ως η πρώτη χαρραγή ιδιοφυίας ήτις μίαν ημέραν θα διαλάμψη εκθαμβωτικώς, εξερχομένη των στενών ορίων της Ελλάδος. Περί τούτου δεν δύναται να υπάρξη καμμία αμφιβολία διά τους παρακολουθούντας προσεκτικώς την δράσιν του νεαρού καλλιτέχνου.



Κυριακάτικη, 20.12.1898

Μόνον εις τους τυφλούς ημπορεί να είνε αόρατον το μέγα και ισχυρόν τάλαντόν του και το οποίον υπάρχει αληθώς και είνε τόσον μάλλον βέβαιον, όσον ο Γαλάνης είνε ακόμη μικρός, όσον είνε αυτοδίδακτος, μη οδηγηθείς παρ' ουδενός απολύτως, όσον ελάχιστος χρόνος τον χωρίζει ακόμη από της ημέρας καθ' ήν έκαμε την πρώτην εμφάνισίν του εις τον καλλιτεχνικόν κόσμον. Εκτός αν η Μοίρα τον προώρισε να μείνη και αυτός και να χαθή εδώ εις την Ελλάδα, όπου η καλλιτεχνία ασφυκτιά και πνίγεται. Αλλ' η Φύσις τον ηυνόησεν ιδιαζόντως, τον έλαβεν υπό την ένθερμον προστασίαν της, του εφάνη σχεδόν μεροληπτικώς και τρελλά σπάταλος, του εδώρησε με την χούφτα το τάλαντον· τον προώρισε ν' ανεβή υψηλά, πολύ υψηλά. Αλλά συν «Αθηνά και χείρα κίνει» αφήκε όλα τα άλλα εις την δραστηριότητά του, εις την εργασίαν του, εις την προθυμίαν του, εις την φιλοδοξίαν του· είνε παιδί και έχομεν το δικαίωμα να τον ερωτήσωμεν; Θα θελήση τώρα και αυτός να κουνήση το χέρι του, να εργασθή συστηματικώς, να μελετήση βαθειά την σοφίαν της αρχής ότι το μέλλον ανήκει ασφαλώς εις τους εργαζομένους, τους υπερπηδώντας τα εμπόδια, τους ανατρέποντας τα προσκόμματα; Τί λέγει ο μικρός ηδονιστής;

Κυριακάτικη, αρ. 8, 1.1.1899, σσ. 2-3.



Τζούς, Οδυσσέας, και Ομηρικό έπος

Πιστεύω ότι στο κεφάλαιο 13 (Ναυσικά), από τον Οδυσσέα (1922) του Τζούς, το επεισόδιο με τους μικρούς στην ακρογιαλιά, που είχαν φτιάξει έναν πύργο από άμμο και στο τέλος με τον καυγά τους τον διέλυσαν («ανακάτευαν τον άμμο με τα φτυαράκια τους και τα κουβαδάκια τους, χτίζοντας, όπως όλα τα παιδάκια, κάστρα»: Τζαίημς Τζούς, Οδυσσέας, μτφρ. Σωκράτης Καψάσκης, εκδ. Κέδρος 1990, ένατη έκδοση, σσ. 404-405), ίσως απηχεί την εκπληκτική παρομοίωση/εικόνα από τη ραψωδία Ο της Ιλιάδας, στίχοι 362-364:

*ώς ότε τις ψάμαθον πάϊς άγχι θαλάσσης,
ός τ' έπει ούν ποιήση άθύρματα νηπιέησιν
άψ αύτις συνέχευε ποσίν και χερσίν άθύρων.*

και σε μετάφραση Καζαντζάκη - Κακριδή:

*καθώς παιδί τον άμμο,
που αφού μαζί του παίξει χτίζοντας σπιτάκια στ' ακρογιαλί,
τους δίνει μια κι ευτύς τα γκρέμισε με χέρια και με πόδια.*

Σάββας Παύλου



Αφανείς διαδρομές στις σχέσεις Καζαντζάκη - Καλμούχου - Καβάφη

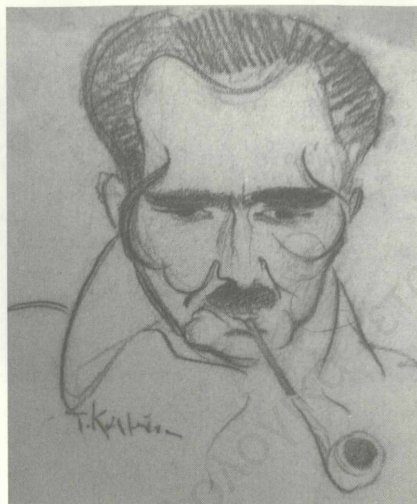
Η σχέση του Καζαντζάκη με τον Καβάφη είναι λίγο πολύ γνωστή, αφού ο πρώτος μετά την επίσκεψή του στο σπίτι του Καβάφη, κατά τη διάρκεια του

ταξιδιού που πραγματοποίησε στην Αίγυπτο και το Σινά το 1927, έγραψε ένα άρθρο με τις εντυπώσεις του. Πρώτη φορά το δημοσίευσε στον *Ελεύθερο Λόγο* (15.4.1927), το συμπεριέλαβε στο βιβλίο του *Ταξιδεύοντας*, που κυκλοφόρησε αρχικά από τον αλεξανδρινό εκδοτικό οίκο «Σεράπειον», και σήμερα βρίσκεται στον τόμο *Ταξιδεύοντας, Ιταλία - Αίγυπτος - Σινά - Ιερουσαλήμ - Κύπρος - Ο Μοριάς*. Εδώ ο Καζαντζάκης χαρακτηρίζει τον Καβάφη «καρδινάλιο, μυστικισύμβουλο του Πάπα, έκτακτο απεσταλμένο στο Παλάτι του Δόγη, στη Βενετία τον 15^ο αιώνα».¹

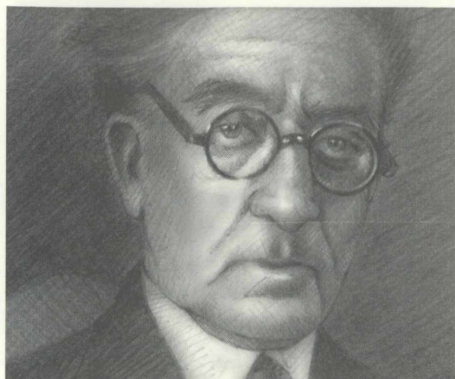
Η σχέση του ζωγράφου Τάκη Καλμούχου (Άργος 1895 - Αθήνα 1961) με τον Καβάφη είναι κι αυτή λίγο πολύ γνωστή. Δεν είναι μόνο η συνεργασία του με το περιοδικό του καβαφικού κύκλου *Αλεξανδρινή Τέχνη* (1926-1931), όπου δημοσιεύτηκαν άρθρα του για τη ζωγραφική αλλά και ευνοϊκές κριτικές των εκθέσεών του καθώς και ειδήσεις για την καλλιτεχνική του δράση. Οι δεσμοί του με το περιοδικό συσφίχτηκαν περισσότερο, αφού ξανασχεδίασε το εξώφυλλο από το πρώτο τεύχος του Δ' τόμου (1930). Είναι γνωστά και τα πέντε σκίτσα που έχει κάνει για τον Καβάφη. Όμως στο πάνθεο των καβαφικών σπουδών έχει εισέλθει κυρίως με τον σχεδιασμό και την εικονογράφηση της πρώτης συγκεντρωτικής έκδοσης των καβαφικών ποιημάτων, που κυκλοφόρησε το 1935 με την επιμέλεια της Ρίκας Σεγκοπούλου, δηλαδή του αποκαλούμενου και καβαφικού κανόνα.

Λιγότερο έχουν προσεχθεί οι σχέσεις του Καλμούχου με τον Καζαντζάκη. Οι δυο τους ταξιδεύουν μαζί στο Σινά το 1927. Ο Καζαντζάκης αναφέρεται στον Καλμούχο με πολύ θερμά λόγια και δίνει την πληροφορία ότι, όταν ο ίδιος αναχώρησε από το μοναστήρι, ο ζωγράφος «έμεινε πολύ ακόμη στο Σινά, να δουλέψει. Όλο αυτό το υψηλό τοπίο της Παλαιάς Διαθήκης έχει κυριέψει την καρδιά του. Χωρίσαμε».²

Δεν είναι ευρύτερα γνωστό το γεγονός ότι ο Καλμούχος μοιράστηκε με τον Καζαντζάκη το ίδιο οικόπεδο στην Αίγινα. Εκεί ο Καζαντζάκης έχτισε το σπίτι του, και ακριβώς δίπλα ο Καλμούχος το στούντιό του, όπου περνούσε τον μισό χρόνο ζωγραφίζοντας. Σχεδόν καθόλου γνωστό δεν είναι το ότι ο Καβάφης χρηματοδότησε έμμεσα το χτίσιμο αυτού του σπιτιού. Στην αλληλογραφία του Καλμούχου με τη Ρίκα και τον Αλέκο Σεγκόπουλο, που μέρος της έχει σωθεί και βρίσκεται στο ΕΛΙΑ (Φάκελος Παπουτσάκη), μαθαίνουμε αυτή την πτυχή της ιστορίας.³ Ο Καλμούχος είχε συμφωνήσει να επιμεληθεί την έκδοση έναντι του ποσού των 165.000 δρχ.⁴ Τα χρήματα θα του δίνονταν σε τρεις δόσεις: η πρώτη με την έναρξη της εργασίας, η δεύτερη στα μισά του έργου και η εξόφληση με την ολοκλήρωσή του. Δυστυχώς τα γράμματα δεν είναι όλα χρονολογημένα για να παρακολουθήσουμε αυτή τη συνεργασία, που δεν ήταν ανέφελη. Υπήρχαν παράπονα ένθεν και ένθεν για καθυστερήσεις στις πληρωμές, στην παράδοση



Νίκος Καζαντζάκης
Σχέδιο Τάκη Καλμούχου



Κ. Π. Καβάφης

του υλικού, για τυπογραφικά λάθη που βρήκε η Ρίκα στο βιβλίο και για άλλα θέματα, που προκύπτουν από μια συνεργασία όταν το ένα μέλος βρίσκεται στην Ελλάδα και το άλλο στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

Στο ίδιο αρχειακό υλικό σώζεται μια αχρονολόγητη επιστολή του Καλμούχου, γραμμένη με μολύβι, η οποία απευθύνεται στο ζεύγος Σεγκοπούλου. Η επιστολή πρέπει να είναι γραμμένη μετά τον Φεβρουάριο του 1935, αφού, όπως φαίνεται από τον κολοφώνα του βιβλίου, το τύπωμα του τόμου με τα καβαφικά ποιήματα «ετελείωσε τον Φεβρουάριο του 1935», και πριν από τις

28 Νοεμβρίου του 1935, όπως φαίνεται κι από την πρόσκληση του βιβλιοπωλείου Κάουφμαν, όταν έγινε η επίσημη παρουσίαση του βιβλίου.⁵ Στην επιστολή αυτή ο Καλμούχος γράφει ότι δεν έχει νέα τους για πολύ καιρό, ότι θα πρέπει να φροντίσουν για την προώθηση του βιβλίου και ότι ο Βαγιάνος θέλει να αναλάβει την προώθησή του, αλλά ο επιστολογράφος δεν τον θεωρεί κατάλληλο. Και κλείνει την επιστολή του με τα παρακάτω: «Πάντως έχω τούτη την παράκληση: Έχω αρχίσει να χτίζω το atelier στην Αίγινα, στ' ακρογιαλί που ονειροπώλησαμε τόσο με τον Καζαντζάκη. Είμαι λοιπόν στα μισά και κινδυνέβω να 'πομείνω στη μέση, αν αργείστε ακόμα να 'ρθείτε. Η παράκλησή μου λοιπόν χωρίς να με παρεξηγείστε είναι: αν πρόκειται ν' αργείστε και θέλετε να με διεφκολύνετε (όπερ σίγουρο), στείλτε μου το μικρό υπόλοιπο, να προλάβω να στεγάσω πριν βρεθώ και χωρίς τοίχους».⁶

Σε άλλη επιστολή του, γραμμένη πιθανότατα το Πάσχα του 1935, τους στέλνει τη *Θεία Κωμωδία* του Δάντη σε μετάφραση του Καζαντζάκη και τους ζητά, αν μπορούν, να βρουν «εγγραφές» για το βιβλίο.⁷ Η μαρτυρία αυτή αποτελεί ένα επιπλέον τεκμήριο της φιλίας του Καλμούχου με τον Καζαντζάκη. Η πολυτελέστατη έκδοση της *Θείας Κωμωδίας* («Κύκλος», 1934) διακοσμείται με τρεις λετρίνες (μια για κάθε μέρος του έργου: «Κόλαση», «Καθαρτήριο», «Παράδεισος»), αλλά στον κολοφώνα του βιβλίου δεν δηλώνεται ο εικονογράφος. Από την πρόσφατη έκθεση «Φώτης Κόντογλου. Από τον "Λόγο" στην "Έκφρασι"» (Μουσείο Μπενάκη, Παράρτημα Κριεζώτου) πιστοποιείται ότι την εικονογράφιση την έκανε ο Φώτης Κόντογλου.⁸

Πάντως ο δεσμός του Καλμούχου με το ζεύγος Σεγκόπουλου συνεχίστηκε και ύστερα από την κυκλοφορία των ποιημάτων του Καβάφη, παρά τις παρεξηγήσεις που ανέκυψαν κατά την ετοιμασία της έκδοσης. Σε επιστολή του προς τη Ρίκα (από Αθήνα, «19 Αβγούστου 1937») ο Καλμούχος την πληροφορεί για τη μετάφραση των καβαφικών ποιημάτων στα γερμανικά: «Είχα την χαρά να γνωρίσω στου Καζαντζάκη τον κ. φον-ντε-Στάινεν – Γερμανό λόγιο και ελληνομαθή – που ενδιαφέρεται πολύ για τον μακαρίτη. Μετάφρασε όλο του το έργο στα Γερμανικά (κατά τον Καζαντζάκη αριστουργηματικά) και έχει πρόθεση να το εκδώσει». Ο Helmut von den Steinen (Marburg 1890 - Ρόδος 1956) ήταν γερμανός ελληνιστής, αντιναζιστής και φιλέλληνας. Έχει μεταφράσει ποιήματα

του Καβάφη (*Gedichte*, 1953), τα βιβλία του Καζαντζάκη *Ο Καπετάν Μιχάλης και Ο φτωχούλης του θεού* (*Freiheit oder Tod*, 1954, *Mein Franz von Assisi*, 1964) και την *Παναγιά τη Γοργόνα* του Στράτη Μυριβήλη (*Die Madona mit Fischleib*, 1955). Δεν γνωρίζουμε τον λόγο για τον οποίο άργησε να εκδώσει την καθαφική μετάφραση· μερικές από τις μεταφράσεις του δημοσιεύτηκαν μετά τον θάνατό του.

Έτσι, η φιλία των Καβάφη, Καζαντζάκη και Καλμούχου βοήθησε τον τελευταίο να χτίσει το ατελιέ του στην Αίγινα. Όπως έγραφε ο Καλμούχος στη Ρίκα: «Εγώ δουλεύω τη μισή βδομάδα στην Αίγινα με την πρόθεση να γίνω ζωγράφος»!

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ν. Καζαντζάκης, *Ταξιδεύοντας, Ιταλία-Αίγυπτος-Σινά-Ιερουσαλήμ-Κύπρος-Ο Μοριάς*, Αθήνα, Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη, 1969 σσ. 78-83.

2. Στο ίδιο, σ. 132.

3. Οφείλω θερμές ευχαριστίες στις κυρίες Σοφία Μπόρα και Ελένη Ράμφου για τη βοήθειά τους.

4. Στην έκδοση αυτή αναφέρεται ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Κ. Π. Καβάφης, *η ποίηση και η ποιητική του*, Αθήνα, Κίχλη, 2013, σσ. 113-141. Βλ. και Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού «Η Ρίκα Σεγκοπούλου και η “πορνοειδής” έκδοση Κ. Π. Καβάφη (1935)», ανακοίνωση στο συνέδριο «Η εκδοτική των κειμένων της νεοελληνικής γραμματείας», Θεσσαλονίκη 27 Απριλίου 2015. Τα πρακτικά είναι υπό ηλεκτρονική έκδοση.

5. Δασκαλόπουλος, ό.π., σ. 123.

6. Τα αποσπάσματα των επιστολών μεταγράφηκαν σε μονοτονικό, αλλά κρατήθηκε η ορθογραφία τους.

7. Ας σημειωθεί εδώ ότι το αντίτυπο της *Θείας Κωμωδίας* στην Εθνική Βιβλιοθήκη έχει τον αριθμό 93 από τα 100 αντίτυπα που τυπώθηκαν σε σατινέ χαρτί και φέρει την ακόλουθη ιδίως αφιέρωση του μεταφραστή: «Στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας μ' εβγνωμοσύνη Αθήνα 1-1-35 Ν. Καζαντζάκης».

8. *Φώτης Κόντογλου, από τον λόγο στην έκφραση, με ζωγραφίες και με πλουμίδια απ' το χέρι του συγγραφέα*, επιμ. Χρήστος Φ. Μαργαρίτης, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2015 σ. 40, αριθμός εκθέματος Ε35.

Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού



Λίγα ακόμη για τη σχέση Άγγελου Σικελιανού και Αλέκου και Ρίκας Σεγκοπούλου

Στο αρχείο Γ. Α. Παπουτσάκη στο ΕΛΙΑ, στον υποφάκελο «Αλληλογραφία Καβάφη», βρέθηκε αναπάντεχα μία ακόμη επιστολή του Άγγελου Σικελιανού προς το ζεύγος Σεγκοπούλου. Ως τα σήμερα έχουν βρεθεί συνολικά έξι επιστολές του Άγγελου Σικελιανού προς τον Α. Σεγκόπουλο και την τότε πρώτη σύζυγό του Ρίκα (Αγαλλιανού) Σεγκοπούλου ή μόνο στη Ρίκα, που ως εκδότρια του περιοδικού *Αλεξανδρινή Τέχνη* δημοσίευε ποιήματα του Σικελιανού και υποστήριζε ένθερμα, μέσω του περιοδικού, τις Δελφικές Εορτές. Τις επιστολές τις δημοσίευσε για πρώτη φορά ο Γ. Π. Σαββίδης.¹ Για να είμαστε ακριβοδίκαιοι, αυτό που δημοσιεύεται παρακάτω δεν εμπίπτει αυστηρά στο είδος της

επιστολής, αλλά πρόκειται για ένα σημείωμα το οποίο άφησε μάλλον στην υποδοχή του ξενοδοχείου ο Α. Σικελιανός, όταν πήγε να επισκεφτεί το ζεύγος Σεγκόπουλου, που συνόδευε τον Καβάφη στο τελευταίο ταξίδι του στην Αθήνα.²

Τον Απρίλιο του 1932 ο Καβάφης, άρρωστος από καρκίνο στον λάρυγγα, έρχεται στην Αθήνα για να υποβληθεί σε θεραπεία και εγχείρηση στο νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού. Αρχικά μένει στο ξενοδοχείο «Cosmopolite» στην Ομόνοια. Εκεί τον επισκέπτονται πολλοί λόγιοι των Αθηνών για να τον γνωρίσουν, μεταξύ αυτών και ο Α. Σικελιανός. Στο ίδιο ξενοδοχείο διαμένει και το ζεύγος Σεγκόπουλου, όταν ο Καβάφης εισάγεται στο νοσοκομείο. Ο Σικελιανός επισκέπτεται τον Αλέκο και τη Ρίκα στις 16 Ιουλίου 1932, για να επισκεφτούν μαζί τον νοσηλευόμενο Καβάφη. Όμως δεν τους βρίσκει και σημειώνει σε ένα επιστολόχαρτο του ξενοδοχείου (Hôtel Cosmopolite Athènes Place Omonia, Telegrammes Cosmopolite-Athènes, Telephone n° 63-93) τα παρακάτω:

16 Ιουλίου 1932

Αγαπημένοι μου –

Πέρασα σήμερα – μόλις ευκαιρήσα να Σας ιδώ και για να πάμε να ιδούμε μαζί τον αγαπητό Καβάφη. Είμαι πολύ απασχολημένος αυτές τις μέρες και ίσως φύγω για ένα μικρό διάστημα στη Συκιά. Γι' αυτό θα ξανάρθω με πρώτη ευκαιρία να σας βρω. Καλώς ήρθατε. Κι όλη την αγάπη μου. Σας παρακαλώ να πείτε και εκ μέρους <μου;> και στον Καβάφη μαζί με τις καλύτερες ευχές μου για την υγείαν του.

Σας φιλώ
Άγγελος Σικελιανός

Από το σημείωμα αυτό συμπεραίνουμε ότι ο Καβάφης θα ήταν ήδη στο νοσοκομείο, άφωνος ύστερα από την τραχειοτομή στην οποία είχε υποβληθεί. Το ταξίδι του Σικελιανού στη Συκιά πρέπει να συνδέεται με τον πλειστηριασμό του σπιτιού του στη Συκιά της Κορινθίας, για να πληρωθούν τα χρέη που είχαν σωρευτεί από τις Δελφικές Εορτές. Την ίδια μέρα ο ποιητής γράφει σε επιστολή του προς τον Θράσο Καστανάκη: «το ταξίδι μου στη Συκιά [...] αναγκάστηκε από εξωτερικά αίτια να το αναβάλω γι' αύριο».³

Τελικά ο Σικελιανός συναντά τον Καβάφη στις 15 Οκτωβρίου 1932 και του χαρίζει το βιβλίο του *Ο τελευταίος ορφικός διθύραμβος ή Ο διθύραμβος του ρόδου*,⁴ που σώζεται στη βιβλιοθήκη του Καβάφη και έχει την ιδιόχειρη αφιέρωση: «*Του αγαπημένου μου Ποιητή Καβάφη θύμηση Αγνής Αγάπης. Άγγελος Σικελιανός 15.10.932. Καλαμάκι, Παλαιού Φαλήρου*».⁵

Στην ψηφιακή εποχή μας δεν θα γραφόταν το παραπάνω σημείωμα, αφού υπάρχουν πιο εύκολοι τρόποι επικοινωνίας· και έτσι δεν θα γνωρίζαμε το γεγονός ότι ο Σικελιανός ενδιαφέρθηκε να επισκεφθεί τον Καβάφη όσο αυτός βρισκόταν στο νοσοκομείο, για να του εκφράσει τη συμπάθειά του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Άγγελος Σικελιανός, *Τριαντατρία & τρία ανέκδοτα κείμενα 1902-1950* (επιστολές, ποιήματα κλπ.), επιμ. Γ. Π. Σαββίδη, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1981. Άγγελου Σικελιανού, *Γράμματα*, επιμ. Κώστας Μπουρναζάκης, τ. Α'-Β', Αθήνα, Ίκαρος, 2000.

2. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον διευθυντή του ΕΛΙΑ Διονύση Καψάλη, που επέτρεψε τη δημοσίευση της επιστολής, καθώς και στο ευγενικό προσωπικό του Ιδρύματος, ιδιαίτερα στις κυρίες

Σοφία Μπόρα και Ελένη Ράμφου για τη βοήθειά τους. Η δημοσίευση γίνεται σε μονοτονικό, αλλά ακολουθείται η ορθογραφία του κειμένου και τα lapsus calami του ποιητή.

3. Μπουρναζάκης, ό.π., τ. Β', επιστολή, αρ. 352, σ. 62.

4. Δημήτρη Δασκαλόπουλος - Μαρία Στασινοπούλου, *Ο βίος και το έργο του Κ. Π. Καβάφη*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2013, σ. 160.

5. *Η Βιβλιοθήκη Κ. Π. Καβάφη*, επιμ. Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού, Αθήνα, Αρχείο Καβάφη, Ερμής, 2003, σ. 41.

Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού



Ένα αθησαύριστο φιλοπόλεμο Σάλπισμα του Ν. Λαπαθιώτη

Σε προηγούμενα τεύχη των *Μικροφιλογικών* έχω παρουσιάσει αθησαύριστα επικαιρικά ποιήματα του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη γραμμένα την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹ Επικαιρικό και αθησαύριστο είναι και το ποίημα που θα παρουσιάσω σήμερα, αλλά έχει γραφτεί νωρίτερα, την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων.

Ως τώρα, είναι γνωστά δύο ποιήματα του Λαπαθιώτη για τους Βαλκανικούς Πολέμους: τα «Stabat Mater Dolorosa» (*Νουμάς*, τχ. 493, 3.11.1912) και «Οι αγύριστοι» (*Ακρόπολις*, 22.7.1913). Και τα δύο είναι αντιπολεμικά, μάλιστα το πρώτο είχε γίνει και αντικείμενο χλεύης και παρωδίας από τον συντηρητικό τύπο της εποχής του.² Και τα δύο εστιάζονται όχι σε πολεμικές δόξες αλλά στον καημό των μανάδων που θρηνούν τους νεκρούς γιους τους, ενώ και τα δύο είναι γραμμένα ύστερα από μian αποφασιστική καμπή του πολέμου: το πρώτο ύστερα από την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, ενώ το δεύτερο μετά την ανακωχή και τον τερματισμό των επιχειρήσεων στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

Το ποίημα που θα παρουσιάσω σήμερα διαφέρει ριζικά: όχι απλώς δεν είναι αντιπολεμικό, αλλά μάλλον πολεμοχαρές πρέπει να χαρακτηριστεί. Αυτό άλλωστε εξαγγέλλει και ο ποιητής στους δύο πρώτους στίχους του.

Δημοσιεύτηκε στην *Ακρόπολις* στις 4 Ιουλίου 2013, στη 2η σελίδα. Στην εδώ δημοσίευση μονοτονίζω και εκσυγχρονίζω την ορθογραφία, αλλά διατηρώ τη γραφή κάποιων λέξεων με αρχικό κεφαλαίο.

Σάλπισμα!...

Το Λυδικόν τρόπο ας κοιμήσω,
τον πλιο γερό ρυθμό να πάρω,
τα σωτικά να τρικυμίσω,
ναν τα γιομίσω από το Μίσο
της Βουλγαριάς και των Βουλγάρω.

Πέρα απ' το πέλαο το γαλάζο
σα μπόρα την Κραυγή μου λύνω,
τον πράο το στίχο τον αλλάζω,
και μες στα τρίστρατα αλαλάζω
την παλιά Δόξα των Ελλήνω.



Ο Ν. Λαπαθιώτης (αριστερά) και ο ξάδελφός του Σπ. Τρικούπης, από την πρώτη στρατιωτική θητεία του ποιητή το 1910 (περ. Ελλάς, 1910)

Εντός μου εκόχλασεν η μπόρα,
και μιαν αποθυμιάν ελύθη
μες στην ψυχή μου· πώς να ημπόρα
ναν τα μεταναστήσει τώρα
όσα που τα κατάπιε η Λήθη.

Τα χρυσά χρόνια, τα χαμένα
ω Λαέ, καλέ και τρισεγάλε,
τραβώντας τα απ' τον ύπνο – ωμένα
δοσμένο ας ήτανε σε μένα
στον Ήλιο ναν τα υψώσω πάλε!

Τη Δόξα – του κορμιού του αλκίμου
που σκέπη το ίδιο φως του εφόρειε³
μελώδισέ τη, ω μουσική μου.
(Κάτου απ' τα δάφνα κοίμου, ω κοίμου.
Τρισεύγενε Αθηναίε πανώριε...)

Ω Παρθενώνες κι Εικοσιένα,
χρόνια χρυσά, μέρες και μήνες.
Ελάτε, ελάτε ασημωμένα,
ω Παρθενώνες κι Εικοσιένα,
Μαραθώνες και Σαλαμίνες!

Απάνου απ' όλους θαν τις σείσω
τις Δόξες σας – κι από το νόημά τους
τα στήθια θαν τα πλημμυρίσω·
– από θυμόν παλικαρίσον
όλους ναν τους ιδώ γιομάτους.

Όλη η Φυλή, η Φυλή ν' αντρείψει,
να γίνει θάμπος μες στα θάμπη,
κι ιλαρό δάκρυο να μουσκέψει
τα μάτια – και να λάμψει η Σκέψη
όπου το θείο τους νόημα θα 'μπει...

Ω Πνεύμα, Δίκαιο Πνεύμα, δράμε
εσύ που τ' άκουσες και τα 'δες,
και την ψυχήν μας όλην κάμε
μια φλόγα, ένα σπαθί, να πάμε
εκδικητές και νικητάδες...

Πρόκειται λοιπόν για ένα πολύστιχο ποίημα, που αποτελείται από εννιά πεντάστιχες στροφές, με ομοιοκαταληξία ABAAB, γραμμένο σε εσοχημένα τραχιά, αρρενωπή δημοτική γλώσσα – που θυμίζει τη γλώσσα του ποιήματος «Βάρβαρη ωδή» (1913) και ορισμένων άλλων της ίδιας περιόδου, γλώσσα που ο ωριμότερος Λαπαθιώτης εγκατέλειψε οριστικά. Ο ποιητής, έστω και με τη δικαιολογία της ομοιοκαταληξίας, χρησιμοποιεί και ορισμένους ακραίους τύπους (το μίσο, των Βουλγάρω, των Ελλήνω).

Σύμφωνα με το πρόγραμμα που εκθέτει στην πρώτη στροφή, ο Λαπαθιώτης

εγκαταλείπει «τον Λυδικό τρόπο», δηλ. τους χαμηλούς τόνους και το μελαγχολικό ύφος άλλων ποιημάτων, και παιανίζει το πιο απροκάλυπτο πολεμιστήριο κάλεσμά του, σαφώς πιο ενθουσιώδες από τα μεταγενέστερα «Μας κράζ' η Ελλάδα αρρενωπά» και «Ύμνος» του 1916.

Όμως, μόλις 18 μέρες αργότερα, στην ίδια εφημερίδα και μάλιστα στην ίδια ακριβώς θέση, επάνω δεξιά στη δεύτερη σελίδα, όπου συνήθως δημοσιεύονταν, αν και όχι κάθε μέρα, επικαιρικά ποιήματα για τον πόλεμο που συνεχιζόταν, ο Λαπαθιώτης επέστρεψε στον «Λυδικό τρόπο» δημοσιεύοντας το πέννημο «Οι αγύριστοι...». Δεν πρόκειται απλώς για αλλαγή διάθεσης – έχει μεσολαβήσει η νίκη των Ελλήνων και των συμμάχων τους, επίκειται η εκεχειρία και η βουλγαρική συνθηκολόγηση. Κι ενώ άλλοι συνεχίζουν να δοξάζουν τα νικηφόρα όπλα, ο ποιητής ξαναπιάνει το γνώριμο του ύφος και θρηνεί τους νεκρούς του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Εις τον θάνατον των υιών του Ριτσιότη Γαριβάλδη» (τχ. 29, 51-54), δημοσιευμένο τον Ιανουάριο του 1915, και «Κατάρα» (τχ. 31, 29-32), δημοσιευμένο τον Ιούνιο του 1917.
2. Βλ. Ν. Λαπαθιώτης *Η ζωή μου*, επιμ. Γιάννης Παπακώστας, σσ. 210-212.
3. Ο δεύτερος στίχος της πέμπτης στροφής είναι τυπωμένος «εφόρειε». Μεταγράφων «εφόρειε» αλλά δεν αποκλείω εντελώς και το «εθώρειε».

Νίκος Σαραντάκος



Ανέκδοτο επιστολικό δελτάριο του Καίσαρα Εμμανουήλ προς τον Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο

Στο αρχείο του Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου (1896-1981),¹ το οποίο απόκειται στο Λογοτεχνικό Αρχείο του Τομέα ΜΝΕΣ του Τμήματος Φιλολογίας του ΑΠΘ, σώζεται ένα ανέκδοτο επιστολικό δελτάριο του Καίσαρα Εμμανουήλ προς τον Γιαννόπουλο, εκπρόσωπο της νεωτεριστικής γραφής της Θεσσαλονίκης και μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Μακεδονικές Ημέρες*. Το δελτάριο χρονολογείται στις 26.2.1938 και είναι το εξής (μεταγράφεται σε μονοτονικό χωρίς άλλες αλλαγές):

Φίλε κύριε Γιαννόπουλε,

Έλαβα το ωραίο βιβλίο σας και σας ευχαριστώ θερμώς.

Το λυρικό σας ύφος, η πολιτισμένη γλώσσα σας και, γενικά, αυτός ο συνεπτυγμένος και ελλειπτικός τρόπος τον οποίον ακολουθείτε για να μας δώσετε το ψυχολογικό βάθος μερικών τύπων και χαρακτήρων, δείχνουν έναν συγγραφέα εμπειροτάτο και εξαιρετικά εξελιγμένο που ξέρει να δίνει προέκταση και βάθος σε κάποια περιστατικά και ψυχικές καταστάσεις που προσπαθεί να μας διαγράψει.

Σας ευχαριστώ και πάλι και σας συγχαίρω ειλικρινώς.

Από την ημερομηνία της επιστολής συμπεραίνουμε ότι το έργο του Γιαννόπουλου, στο οποίο αναφέρεται ο Εμμανουήλ, είναι *Η Ηρωική Περιπέτεια*, μια συλλογή εννέα διηγημάτων γραμμένη κατά τα νεωτεριστικά πρότυπα,² που



Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος (ΕΛΙΑ)

εκδόθηκε τον Ιανουάριο 1938. Το διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ της έκδοσης του βιβλίου και της επιστολής είναι σχετικά μικρό, επομένως, ο Εμμανουήλ απάντησε στον Γιαννόπουλο αρκετά σύντομα. Η επιστολή, που αποτελείται από μια μακροπερίοδη πρόταση, εντοπίζει τα χαρακτηριστικά της νεοτερικής γραφής της συλλογής, αποδεικνύοντας ότι ο Εμμανουήλ είναι ενήμερος γύρω από ζητήματα της νεοτερικής γραφής.

Από την επιστολή γίνεται φανερό ότι αποστολέας και παραλήπτης δεν επικοινωνούν για πρώτη φορά και ότι, παρόλο τον πληθυντικό που χρησιμοποιεί ο Εμμανουήλ, έχουν φιλικές σχέσεις. Αυτό δεν πρέπει να μας ξενίζει, καθώς ο Εμμανουήλ είχε επαφές με περιοδικά και συγγραφείς της Θεσσαλονίκης αρκετά πριν από το 1938 αλλά και μετά. Ειδικότερα, το 1923 δημοσίευσε ένα ποίημα στο περιοδικό *Μακεδονικά Γράμματα*,³ αρκετοί συνεργάτες του οποίου πλαισίωσαν αργότερα την εκδοτική ομάδα των *Μακεδονικών Ημερών*. Ο Εμμανουήλ φαίνεται ότι είχε την ευκαιρία να γνωριστεί και να αναπτύξει φιλικές σχέσεις εκτός από τον Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο και με τους Τάκη Βαρβιτσιώτη⁴ και Γ. Θ. Βαφόπουλο. Με τον Βαφόπουλο, μάλιστα, συνδέθηκαν πολύ όταν βρέθηκαν στον ίδιο επαγγελματικό χώρο κατά τη διάρκεια της κατοχής.⁵ Ο Εμμανουήλ σχετίζεται ακόμη και με αρκετούς αθηναίους συνεργάτες των *Μακεδονικών Ημερών* όπως τους Ηλία Ζιώγα,⁶ Κλέωνα Παράσχο, Τέλλο Άγρα, Αναστάσιο Γιανναρά, Μηνά Δημάκη, Άγγελο Τερζάκη, Απόστολο Μαγγανάρη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ευχαριστώ θερμά τον τομέα ΜΝΕΣ του Τμήματος Φιλολογίας του Α.Π.Θ. για την άδεια πρόσβασης στο αρχείο Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και για την άδεια δημοσίευσης της επιστολής.

1. Για την εργοβιογραφία του βλ. Αγγαία Κεχαγιά-Λυπουρλή, «Γιαννόπουλος Αλκιβιάδης», *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 3, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1985, σσ. 45-46, και «Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος», *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τόμ. Γ', Αθήνα, Σοκόλης, 1992, σσ. 92-159· Αλέξης Ζήρας, λήμμα στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σσ. 394-395.

2. Βλ. την υποδοχή της από την κριτική στην Κεχαγιά-Λυπουρλή, ό.π.

3. Καίσαρ Εμμανουήλ, «Σονέττο», *Μακεδονικά Γράμματα* 1-7 (Ιαν. 1923) 2.

4. Ο Τάκης Βαρβιτσιώτης δημοσιεύει στο περιοδικό επαινετική κριτική για μια μετάφραση του Εμμανουήλ: «Stéphane Mallarmé: Το απόγευμα ενός φαίνου», μτφρ. Καίσαρ Εμμανουήλ, *Μακεδονικές Ημέρες*, έτος Στ', τχ. 5-7 (Μάιος-Ιούλ. 1938) 188-189.

5. Την εποχή εκείνη ο Εμμανουήλ εργαζόταν στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Αθήνας. Εκεί είχε αποσπαστεί και ο Βαφόπουλος από τη Βιβλιοθήκη του Δήμου Θεσσαλονίκης.

6. Ο Ηλίας Ζιώγας, απαντώντας σε έρευνα των *Μακεδονικών Ημερών* για τους καλύτερους έλληνες ποιητές, γράφει τα παρακάτω για τον Εμμανουήλ: «Πάνω απ' όλους όμως, τοποθετώ τον Καίσαρα Εμμανουήλ, που πιστεύω ότι είναι ο πιο ολοκληρωμένος, ο πιο λεπτός (άκρως λεπτός), ο πιο ανθρώπινος αλλά και ο πιο τραγικός νεοέλληνας ποιητής – ποιητής αληθινά, σ' όλη την πλατιά σημασία της λέξεως». Βλ. Ηλίας Ζιώγας, «Η νεοελληνική λογοτεχνία στα τελευταία είκοσι χρόνια», *Μακεδονικές Ημέρες*, έτος Στ', τχ. 2 (Φεβρ. 1938) 55-57.

Ελένη Παρισιάδου

Ο Γλαύκος Αλιθέρησης σχολιάζει τον «αμαρτωλό» Καβάφη του Μιχ. Περάνθη

Σύμφωνα με τη Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη του Δ. Δασκαλόπουλου,¹ ο Γλ. Αλιθέρησης ήταν ο πρώτος που σχολίασε τη μυθιστορηματική βιογραφία του Μιχ. Περάνθη *Ο αμαρτωλός (Κωνσταντίνος Καβάφης)*, 1953.² Η κριτική του Αλιθέρηση είναι μάλλον αρνητική και ίσως άδικη. Ο κριτικός, αν και αναγνωρίζει μερικά καλά στοιχεία στο έργο του Περάνθη («Δηλώνει θαρρετά τις πηγές από τις οποίες πολλά πήρε. Και τα ερανίσματά του τα χρησιμοποίησε καλά», «πολλή γοητεία και συγγραφικό δαιμόνιο αξιοζήλευτο. Η κριτική του τοποθέτηση πολύ ορθή. Το ήθος και η διατύπωση άριστα». «Και πρέπει να θαυμάζει κανείς τον Περάνθη στο μυθιστόρημά του, ακριβώς για τη λεπτότητα με την οποία χειρίζεται το θέμα του»), σε γενικές γραμμές απορρίπτει το βιβλίο, θεωρώντας ότι ο συγγραφέας του δεν κατάφερε να παρουσιάσει πειστικά ή ολοκληρωμένα το πρόσωπο του Καβάφη:

[...] Αλήθεια· το βιβλίο του Μ. Περάνθη, άριστο σε ύφος, δεν προσθέτει ούτ' ένα «ιώτα» στη βιογραφία του αλεξανδρινού ποιητή. [...] Μα πόσες άλλες παραλείψεις υπάρχουνε στη συγγραφή του; Σαν πόσα λάθη, ψυχολογίας, διαβίωσης, στοχασμών, προσώπων, σχέσεων, γεγονότων, περιστατικών, συμπεριφοράς και ανεκδοτολογίας περιέχονται στο βιβλίο του Μ. Περάνθη; / Άπειρα λάθη, και λάθη φρικτά. [...] Και, βέβαια, η φιλοσοφία και φιλολογία του Περάνθη, όσο κι αν άριστη και με πολλή καλαισθησία διατυπωμένη, αδυνατεί να συλλάβη μια ζωή χιλιομπερδευτη και βασανισμένη. Ζωή τυράγνιας και μαρτυριών, για την μη αποκάλυψη του παράνομου πάθους και της έκνομης ηδονής. / Το βιβλίο του Περάνθη αγνοεί γεγονότα, σχέσεις, τόπους και πράγματα. [...] Συλλογίζομαι πως, αν ο κύριος ήρωας του μυθιστορημάτος δεν ήταν ο Καβάφης, που τόσο λίγο απέχει από τις μνήμες της ζωής μας, ο Περάνθης θα κέρδιζε τον αμέριστο θαυμασμό μας. Μα επεμβαίνουν η μνήμη κι <η> ιστορία για να θολώσουν τη λαμπρή εντύπωσή μας, ακριβώς για τα λάθη του συγγραφέα. Λάθη ερμηνευτικά στοχασμών, κινήματων, σατιρών, ανεκδότων, φήμης κι επιβολής του Καβάφη. [...]»³

Βέβαια, ο Μ. Περάνθης δεν γράφει πραγματεία ούτε βιογραφική μελέτη για τον Καβάφη αλλά μυθιστορηματική βιογραφία. Και μάλιστα, ανεξάρτητα από τα οποιαδήποτε πραγματολογικά λάθη ή τις ελλείψεις του, κατορθώνει να σκιαγραφήσει πειστικά το πρόσωπο του ποιητή, τις τύψεις και ενοχές του, τις φιλοδοξίες και τις εμμονές του. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιεί σε ευρεία κλίμακα την τεχνική του λεγόμενου ελεύθερου πλάγιου λόγου ή αφηγημένου μονόλογου, που τον βοηθά να εισχωρήσει στον ψυχισμό του ήρωά του και να αφουγκραστεί τις ψυχικές μεταπτώσεις και τις μεταμέλειές του, χωρίς να τις κρίνει και να τις κατακρίνει. Αντίθετα με ό,τι μας προϊδεάζουν ο τίτλος του βιβλίου και ορισμένα σχόλια στον Πρόλογο, με τα οποία ο Περάνθης θέλησε ενδεχομένως να δείξει ότι κρατά κάποιες αποστάσεις από τον «αμαρτωλό» ήρωά του, σε όλη την έκταση της μυθιστορηματικής βιογραφίας του προσεγγίζει αρκετά διακριτικά το πρόσωπο του Καβάφη και τις οποιεσδήποτε ανθρωπίνες «αδυναμίες» του. Είναι γεγονός ότι αξιοποιεί συστηματικά τα ως τότε καθαφολογικά δημοσιεύματα, ιδίως τις μονογραφίες «των αλεξανδρινών κριτικών του Τ. Μαλάνου, Μιχ. Περιόδη, Γ. Πιερίδη, Γλ. Αλιθέρηση», όπως διευ-

κρινίζει στον Πρόλόγό του, από τα οποία μεταφέρει πολλές φορές σχεδόν αυτούσια αποσπάσματα. Βέβαια η μορφή του Καβάφη παραμένει για τον Περάνθη ένα μυστήριο, ένας μύθος:

Η παραμικρή χειρονομία του, η πιο ασήμαντη κουβέντα του, κυκλοφορεί από στόμα σε στόμα, πλουτίζεται, παραλλάζει, γίνεται ανέκδοτο. Αρχίζουν να συζητούν όχι μόνο όσα είπε, αλλά και όσα θα έλεγε και πώς θα τα έλεγε, σ' αυτήν ή την άλλη περίπτωση. Κάτι μισοϊδομένο ή τυχαίο δίνει νέαν αφορμή στη φαντασία. Οι διαδόσεις για τις νύχτες του, τα κεριά, ο τρόπος που περπατάει, ο φόβος του για τα γερατειά, ο επιδεικτικός δανδισμός του, τα τεχνάσματα της ηθοποιίας του τον τυλίγουν στο φως ενός θρύλου. Ο πραγματικός Καβάφης κρύβεται στη γοητεία ενός Καβάφη καμωμένου από φήμες, αμετακίνητου σε μια νησίδα ελληνιστικής ατμόσφαιρας που την κυκλώνει από παντού η τύρβη της νέας ζωής. Είναι πράγματι τόσο τρομερά εγωιστής; Είναι αλήθεια τύπος τόσο μοναστικός; Τι είναι απ' όλα; ο σοφός ή ο ευγενής; ο κοσμικός ή ο φοβισμένος; Πώς ζει; Πώς εργάζεται; Μήπως στο βάθος δεν είναι τίποτε άλλο από ένα εφεύρημα μιας ομάδας πιστών;⁴

Ίσως χρειάζεται να θυμηθούμε εδώ ότι ο Αλιθέρης είχε δημοσιεύσει το 1934 μια μάλλον άστοχη και άδικη μονογραφία για τον Καβάφη, η οποία προκάλεσε αρνητικές εντυπώσεις ήδη στην εποχή της. Ο Δ. Δασκαλόπουλος σχολίασε εύστοχα την καβαφική μονογραφία του Αλιθέρη, συγκρίνοντάς την με το αντίστοιχο βιβλίο του Μαλάνου: «Εύλογα, λοιπόν, αναρωτιέται κανείς τί προσφέρει το δικό του αντικαβαφικό βιβλίο μετά από εκείνο του Μαλάνου, στα ίχνη του οποίου κινείται. Περισσότερο βίαιο, απερίφραστα αρνητικό, υπερβάλλει σε ακρότητες τόνου τον Μαλάνο».⁵ Είκοσι χρόνια αργότερα, μέσα από την κριτική του για τον Αμαρτωλό, ο Αλιθέρης ίσως νιώθει την ανάγκη να διαφοροποιήσει τη στάση του απέναντι στον Καβάφη ή τουλάχιστο να υποβάλει το ενδιαφέρον του για το πρόσωπο και το έργο του, τα οποία είχε αδικήσει με το βιβλίο του, υποβαθμίζοντας όμως τη μυθιστορηματική βιογραφία του Περάνθη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη 1886-2000*, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2003, σ. 646. Εδώ αποδελτιώνονται και άλλες σχετικές βιβλιοκριτικές για την πρώτη έκδοση του Αμαρτωλού (των Α. Θρύλου, Β. Βαρίκα, Γ. Χατζίνη, Γ. Δάλλα, Τ. Κόρφη και Ι. Νικολαΐδη).
2. Μ. Περάνθη, *Ο αμαρτωλός*, Αθήνα, Μαυρίδης, 1953, Δωρικός, ²1961, Εστία, ³1970 κ.ε.
3. Γ. Αλιθέρης, «Ένα νέο βιβλίο για τον Καβάφη», *Ημέρα* (Αλεξάνδρειας), 14.1.1954.
4. Μ. Περάνθη, *Ο αμαρτωλός*, ²1961, σσ. 230-231 (διατηρείται η ορθογραφία του κειμένου).
5. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Συμπαθητική μελέτη*, Αθήνα, Ερμής, 1999, σσ. 54-55.

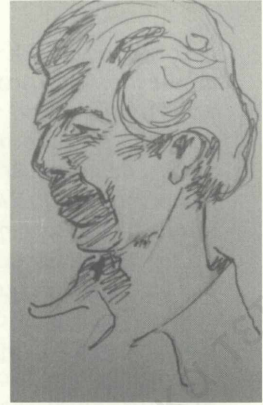
Λευτέρης Παπαλεοντίου



Ο Στρατής Τσίρκας υπερασπίζεται τον Νίκο Νικολαΐδη

Στο αρχείο του Στρατή Τσίρκα (ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ, φακ. 48)¹ υπάρχει ένα νεανικό, μάλλον προχειρογραμμένο κείμενό του, που γράφτηκε με αφορμή τη δημοσίευση αθησαύριστου βιβλιοκριτικού σημειώματος για την τρίτη σειρά διηγημάτων

του Ν. Νικολαΐδη (*Η καλή συντρόφισσα*, 1929). Δυστυχώς δεν μπορούσαμε να εντοπίσουμε το δημοσίευμα αυτό, που δημοσιεύτηκε με την υπογραφή ν. στην *αλεξανδρινή Εφημερίδα* (20.7.1929) και υπήρχε ως το 1974 στα κατάλοιπα του αρχείου Ν. Νικολαΐδη στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Αιμοχώστου. Ούτε γνωρίζουμε αν η απάντηση του Τσίρκα δημοσιεύτηκε στην ίδια εφημερίδα ή σε οποιοδήποτε άλλο έντυπο. Δυστυχώς οι περισσότερες αιγυπτιώτικες εφημερίδες δεν σώζονται σε βιβλιοθήκες της Ελλάδας ή υπάρχουν σε λειψές σειρές. Εικάζουμε ότι το κείμενο του Τσίρκα έμεινε μάλλον αδημοσίευτο. Αν είχε δημοσιευτεί, θα αναμέναμε ότι θα υπήρχε και αυτό στο αρχείο του Ν. Νικολαΐδη (ή και του Τσίρκα), όπως αρκετά άλλα δημοσεύματα της εποχής. Είναι γραμμένο σε εφτά σελίδες, αρχικά με κόκκινο μολύβι, ακολούθως με μαύρο. Σε ορισμένα σημεία είναι δυσανάγνωστο και έχει αρκετές διαγραφές.



Νίκος Νικολαΐδης
Σχέδιο Τάκη Καλμούχου
(Αρχείο Τσίρκα, ΕΛΙΑ)

Είναι φανερό ότι ο μόλις δεκαοχτάχρονος τότε Γιάννης Χατζηανδρέας, που θα καθιερωθεί στα γράμματα με το ψευδώνυμο Στρατής Τσίρκας, αντιμετωπίζει με θαυμασμό το έργο του Ν. Νικολαΐδη και σχολιάζει με σκληρή γλώσσα το δημοσίευμα του αταύτιστου αλεξανδρινού κριτικού με την υπογραφή ν. Δεν διαθέτουμε πληροφορίες και ενδείξεις που να μας επιτρέπουν να πιθανολογήσουμε αν ο κριτικός αυτός θα μπορούσε να είναι κάποιος από τους γνωστούς αλεξανδρινούς κριτικούς του μεσοπολέμου, όπως λ.χ. ο Τ. Μαλάνος, που παρουσιάζεται συχνά αμφίθυμος απέναντι στον Ν. Νικολαΐδη και το έργο του. Ας σημειωθεί ότι ο Μαλάνος δημοσιεύει τρεις μέρες αργότερα στον *Ταχυδρόμο* (23.7.1929) ένα μάλλον ανεκδοτολογικό σημείωμα, με αφορμή το ίδιο βιβλίο. Εδώ περιορίζεται να μιλήσει για τον χαρακτήρα του Ν. Νικολαΐδη και τις έντονες περιέργειές του, αλλά υπόσχεται να μιλήσει για το έργο του σε άλλο κείμενό του.

Αξιοσημείωτη είναι μια νέα πληροφορία που δίνεται στο σημείωμα του Τσίρκα για τη γνωριμία του Ν. Νικολαΐδη με τον Κ. Γ. Καρυωτάκη, που έγινε στην Αθήνα το καλοκαίρι του 1928, λίγες μέρες προτού ο ποιητής πάρει τον δρόμο για την Πρέβεζα. Σύμφωνα με δημοσίευμα του Μ. Μαραγκού («Γράμματα από την Αθήνα», *Αλήθεια*, 22.6.1928) ο Ν. Ν. βρισκόταν στην Αθήνα κατά το πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου του 1928, με σκοπό να ταξιδέψει στο Παρίσι. Σε αλεξανδρινά έντυπα επιβεβαιώνεται ότι ο Ν. Νικολαΐδης ταξιδεύει το 1928 τόσο στο Παρίσι όσο και στο Λονδίνο.² Όπως είναι γνωστό, ο Καρυωτάκης φτάνει στην Πρέβεζα στις 18 Ιουνίου, ενώ αναλαμβάνει υπηρέσια στις 20 του ίδιου μήνα.³ Πάντως η επιθυμία ή επιμονή του Καρυωτάκη να συναντήσει τότε τον Ν. Ν. προκαλεί κάποια ερωτηματικά. Για τη συνάντηση αυτή ήταν ενήμερος και ο Τ. Μαλάνος, ο οποίος επανέρχεται αργότερα με επιστολές του προς τον Ν. Ν. και ζητά πρόσθετες πληροφορίες για τον αυτόχειρα ποιητή.⁴

Ανάμεσα σ' άλλα, ο νεαρός Χατζηανδρέας-Τσίρκας, που είχε αρχίσει να εργάζεται σε εργοστάσιο βαμβακιού στην Άνω Αίγυπτο, επιχειρεί να αντικρούσει την αρνητική κριτική για την *Καλή συντρόφισσα*, απορρίπτοντας την εκτίμηση του αταύτιστου κριτικού ότι τα τρία τελευταία διηγήματα του τόμου

(«Τα κορόιδα», «Εγώ κι εκείνος», «Σα σκυλί») μένουν στο επίπεδο του χρονογραφήματος. Ο χαρακτηρισμός αυτός φαίνεται μάλλον άδικος, ιδίως για το πρώτο και το τρίτο από τα διηγήματα αυτά. Ο Τσίρκας σχολιάζει επίσης το γεγονός ότι, ενώ ο κριτικός σχολίασε θετικά τα διηγήματα «Σκρόφα» και «Το ξυλένιο πόδι», δεν αναφέρθηκε καθόλου στο διήγημα «Η καλή συντρόφισσα». Ειδικά η «Σκρόφα», το καλύτερο διήγημα της συλλογής, σχολιάστηκε θετικά από την κριτική. Βέβαια η σχέση του Τσίρκα με τον Ν. Νικολαΐδη, όπως εξελίσσεται κατά τις επόμενες δεκαετίες, είναι πολύ πιο σύνθετη, αλλά δεν υπάρχει περιθώριο να τη σκιαγραφήσουμε εδώ.

Ας σημειωθεί ότι η τρίτη σειρά διηγημάτων του Ν. Νικολαΐδη προκάλεσε αρκετά δημοσιεύματα, που δεν είναι πάντα τόσο θετικά ή χωρίς επιφυλάξεις. Ορισμένα από αυτά, που υπογράφονται συχνά με αρχικά γράμματα ή ψευδώνυμα, είναι αθησαύριστα ή λανθάνουν, και έτσι δεν μπορούμε να έχουμε συνολική εικόνα για την κριτική υποδοχή της Καλής συντρόφισσας.⁵ Εκτός από μια αδημοσίευτη, αρκετά αρνητική κριτική του Π. Σπανδωνίδη (που στάλθηκε στα Κυπριακά Γράμματα για το σχεδιαζόμενο αφιερωματικό τεύχος στον Ν. Νικολαΐδη), έχουν δημοσιευτεί δεκατρείς βιβλιοκριτικές ή βιβλιοπαρουσιάσεις για το ίδιο βιβλίο.⁶

Απάντηση στο σημείωμα «Γύρω από ένα βιβλίο»

(Εφημερίς, 20.7.1929)

Εκείνος που έγραφε: Φαίνεται να 'ναι γερό κεφάλι. Κι ακόμα, με το να ομολογεί πως πολλές φορές η προσπάθειά του εσταμάτησε στην εργασία σχηματισμού γνώμης κι έπειτα από έλλειψη τελειωτικής θέλησης άφησε να χαθεί ο κόπος που έκαμε, μαρτυρά σε πόσο βαθμό φτάνει η ειλικρινεία του. Τέλος, όλο το σημείωμα γενικά δείχνει πως, μ' όλες τις καθημερινές δουλειές, ο κ. νι πολλές φορές κάμνει αυτή την αυτοανάληψη για να την έχει φέρει σ' ένα τέτοιο βαθυστόχαστο ύψος.

Όμως είναι ν' απορεί κανείς πώς δίπλα σ' ένα τόσο δυνατό νου στέκεται μια τόσο μέτρια λογοτεχνική αντίληψη. Γιατί όλο το δεύτερο μέρος του σημειώματος δεν κάνει παρά να το επιβεβαιώνει – κι ως μου συχωρεθεί η ελευτερία με την οποία εκφράζομαι. |

Για το Νικολαΐδη λέει πως η πρώτη του εντύπωση ήταν δισταχτική. «Επρόκειτο περί λογοτεχνίας».

Ακόμα γύρω από τον καλλιτέχνη αυτόν και τη ζωή του έχει δημιουργηθεί ένας θρύλος που, για όσους δεν τον έχουν γνωρίσει από κοντά, τον κάνει να ξεχωρίζει απ' όλους σχεδόν τους σύγχρονους διανοούμενους και τίποτα δε μας πείθει περισσότερο γι' αυτό από την επιθυμία του μελλοθάνατου Καρωτάκη, που ζήτησε επανειλημμένα να γνωρίσει το Νικολαΐδη το περσινό καλοκαίρι, πάντα περαστικό από την Αθήνα. Εκείνος που ύστερ' απ' το θρύλο τον εγνωρίσανε. Αυτός, είτε επειδή «τους έλειψε, απλώς, ο καιρός για να τον ζυγίσουν», είτε από υστεροβουλία | κι επηρεασμένοι από τ' απαραίτητα (πώς;) σ' ένα καλλιτέχνη ελαττώματα, κάνουν για το Νίκο μια γνώμην αβάσιμη κι αξιολογήνητη.

Στην τρίτη κατηγορία (εκεί πιστεύω ανήκει τώρα και ο κ. νι και πολύ ολίγοι, αλλοίμονο, συμπολίτες του – στο Κάιρο είναι πιο πολλοί, δεν ξέρω παραέξω), στην τρίτη λοιπόν κατηγορία ανήκουν εκείνοι που γνωρίσαν, εκτιμήσαν κι αγαπήσαν βαθιά, από πιο κοντά, το Νικολαΐδη και το έργο του, αδιάφορο αν αυτό

είναι ποίηση, πρόζα, διήγημα, δράμα, μυθιστόρημα, κριτική, ζωγραφική, μουσική ή χορός. Η λέξη πολυτεχνάς που μεταχ(ειρίζεται) ο κ. νι είναι μόνο μια λέξη που δε δικαιολογεί την πρώτη του εντύπωση, που 'ταν δισταχτική. Ο Νίκος, με το να δουλέψει σε τόσα είδη συγχρόνως, μας έπεισε πόσο μπορεί να επιτύχει κανείς, οτιδήποτε κι αν καταπιαστεί, όταν είναι ιδιοφυία. |

Και τώρα ας έρθουμε στον κύριο σκοπό αυτουνού του σημειώματος. Ο κ. νι λέει πως το βιβλίο αυτό (η Καλή συντρόφισσα) έχει μερικά διηγήματα ανόμοια και άνισα. Παραδεχόμαστε αυτά τα λόγια μόνο αν έχουν ειπωθεί με καλή πρόθεση. Ανόμοια για το θέμα που καταπιάνονται το καθένα από αυτά, και άνισα ως προς την έκταση.

Αλλά με το να λέει όμως πως τα τρία τελευταία διηγήματα είναι μάλλον χρον(ογρ)άφημα, αυτό είναι πια που μας πείθει πως από τον κ. νι λείπει η βαθύτερη λογοτεχνική μόρφωση.

Θα 'θελα πολύ να τον ρωτήσω αν παρακολουθεί την εξέλιξη που παίρνει σήμερα το διήγημα, και τί ζητούν μέσα σ' ένα σύγχρονο διήγημα, και ακόμα τί εννοεί με διήγημα. |

Το πρώτο από τα «χρονογραφήματα» είναι «Τα κορόιδα». Μα την αλήθεια, δε μπορώ να καταλάβω γιατί η σαδιστική απόλαυση μιας γυναίκας, πράγμα οπωσδήποτε σπάνιο στα μέρη, δεν αρκεί ως υπόθεση, από τη μια μεριά, ενώ από την άλλη, η ηθική ικανοποίηση των κορόιδων, που τους γελοιοποιεί ακόμα πιο πολύ, δεν φτάνει ως θέμα. Κι όλ' αυτά γραμμένα με τέτοια δεξιοτεχνία (ας θυμηθούμε με τί τέχνη περιγράφεται η διάδοση του γεγονότος μέσα στο επαρχιακό καφενείο) και μια τέτοια αρχιτεκτονική, που πάρα πολύ σπάνια (για να μην πω καθόλου) συναντιέται σε ρωμικούς λογοτέχνες.

Το δεύτερο «χρονογράφημα» είναι το «Εγώ κι εκείνος». Για μένα το διήγημα αυτό ήταν και είναι από τα πιο ψυχολογημένα διηγήματα της νεοελλην(ικής) λογ(οτεχνίας). Σε πολλά σημεία φτάνει στο ύψος τον «Αδέξιο» του ίδιου συγγραφέα. Ίσως πάλι οι λόγοι που αναγκάσανε τον κ. νι να μην αγαπήσει αυτό το διήγημα | να 'ναι πολιτικοί. Και τότε πραγματικά δεν ξέρω τί να πω.

Το τρίτο, το «Σα σκυλί», έχει περιεχόμενο, πολύ βαθύ περιεχόμενο, πράγμα που δε συναντάμε σε κανένα ποιοτικό νεοελληνικό χρονογράφημα. Αν ο κ. νι βλέπει πολλά τέτοια, τότε πρέπει ευθύς αμέσως να παραδεχτεί πως το χρονογράφημά μας έχει ξεπεράσει κάθε άλλη λογοτεχνική εκδήλωση, έχει φτάσει σε ύψος αφάνταστο, πιο πάνω και από την ποίηση, μ' όλο το Σολωμό, Καβάφη και Βάρναλη.

Όχι, ο άνθρωπος που εκφράζεται έτσι δείχνει πως δεν έχει είδηση της σύγχρονης διηγηματογραφικής τέχνης, πως έχει φτάσει το πολύ πολύ μόνο ίσαμε τους διηγηματογράφους της περασμένης γενιάς, έρριξε και την άγκυρά του και σταμάτησε. | Και πάλι τονίζω πως η δικαιολογία του «καθημερινές ασχολίες» δεν τον σώζει. Ιδιαίτερα για το «Σα σκυλί» ας σημειώσω πως για μας τους φίλους του Νικολ(αΐδη), που παρακολουθούμε από κοντά το έργο του, δείχνει μια νέα περίοδο, την αληθινότερη και τιμωτέρα ίσως από όσες είχε το ταλέντο του.

Για τη «Σχρόφα» (ένα διήγημα βασισμένο πάνω σε φροούντικές θεωρίες) και το «Ξυλένιο πόδι» ο κ. νι λέγει αρκετά καλά πράγματα. Όμως για την «Καλή συντρόφισσα» δεν αναφέρει τίποτα, ίσως γιατί δεν ξέρει τί να πει. Όμως η «Καλή συντρόφισσα», μαζί με τους «Υπηρέτες», την «Ανάρρωση», το «Εγώ κι εκείνος» και μερικά άλλα είναι ένα είδος ολωσδιόλου ξεχωριστό, που ανήκει αποκλειστικά

στο Νίκο Νικολαΐδη, που το 'χει δημιουργήσει εκείνος και που τον δείχνει αληθινό μετρο του ύφους.

Abu-Tig, 22-23.7.29

Γιάννης Χατζηανδρέας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευχαριστώ τον κόσμο του ΕΛΙΑ-MIET (Αθήνα) για την παραχώρηση υλικού που σχετίζεται με τον Ν. Νικολαΐδη, με σκοπό την αξιοποίησή του.
2. Σύμφωνα με το αλεξανδρινό περ. *Οθόνη* 132 (26.5.1928) 2, ο Ν. Ν. αναχωρεί από την Αλεξάνδρεια για το Παρίσι (μέσω Αθηνών) στις 26 Μαΐου. Στο ίδιο περιοδικό (τχ. 152, 13.10.1928, σ. 4) δίνεται η πληροφορία ότι ο Ν. Ν. γύρισε τότε από ταξίδι σε Παρίσι και Λονδίνο. Βλ. και «Η έκθεσις Ν. Νικολαΐδη», *Ταχυδρόμος*, 4.12.1929.
3. Βλ. Γ. Π. Σαββίδης κ.ά., *Χρονογραφία Κ. Γ. Καρυωτάκη*, Αθήνα, MIET, 1989, σ. 156.
4. Βλ. Λ. Παπαλεοντίου, «Τρία σημειώματα για τον Νίκο Νικολαΐδη», *Μικροφιλολογικά* 30 (Φθινόπωρο 2011) 32-35.
5. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Σ. Τσίρκας δημοσίευσε ένα νεανικό ποίημά του με τον ίδιο τίτλο: «Η καλή συντροφισσα», *Νέοι Πρωτοπόροι* 12 (Νοέμβρ.-Δεκ. 1932) 429 [= *Φελάχοι*, Αλεξάνδρεια 1937 / *Ποιήματα*, Αθήνα, Κέδρος, 1981, σ. 13].
6. Καταγράφουμε εδώ συμπληρωμένες και διορθωμένες τις κριτικές αυτές: ν., «Γύρω από ένα βιβλίο», *Εφημερίς* (Αλεξάνδρεια), 20.7.1929. Τίμος Μαλάνος, «Νίκος Νικολαΐδης. Εξ αφορμής ενός νέου του βιβλίου», *Ταχυδρόμος* (Αλεξάνδρεια), 23.7.1929· αναδημοσιεύτηκε στην εφ. *Χρόνος* (Λεμεσού), 2.8.1929. Ρ. Σ. [= Ρίκα Σεγκοπούλου], *Αλεξανδρινή Τέχνη* 6-7 (Ιούν.-Ιουλ.1929) 234-236. Τρύφων Μαραγκός, «Λογοτεχνική ζωή», *Ταχυδρόμος* (Αλεξ.), 12.9.1929. Η αποδελτίωση έγινε με βάση το σχετικό απόκομμα που βρισκόταν στο αρχείο Ν. Νικολαΐδη στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Αμμοχώστου ως το 1974. Ωστόσο δεν έχει εντοπιστεί τέτοιο δημοσίευμα στο φύλλο του *Ταχυδρόμου* με την ημερομηνία αυτή ή σε άλλα φύλλα. Ρ. Α., «Nouvelles», *Bourse Egyptienne*, 18.10.1929. Κ. Π. [= Κώστας Πιλαβάκης], *Αλήθεια* (Λεμεσού), 8.1.1930. Α. Τραυλαντώνης, *Πειθαρχία* 23 (23.3.1930) 17. Άλφα [= Τεύκρος Ανθίας], *Υπαλληλική* (Αθήνας), 23.3.1930. Φ. Γιοφύλλης, *Πρωτοπορία* 2 (Μάρτ. 1930) 90. Π. Χ. [= Πέτρος Χάρης], *Νέα Εστία* 80 (15.4.1930) 444-445. L. Roussel, *Libre* (Μομπελιέ) 92-93 (Ιούν.-Ιουλ. 1930) 738-739. Ναπολέον Λαπαθιώτης, *Πειθαρχία* 3 (2.11.1930) 80. Ευπαλίνος [= Μήτσος Παπανικολάου], *Οικογένεια* 8 (21.2.1932) 1. Η κριτική του Π. Σπανδωνίδη, που σώζεται στο αρχείο του Κώστα Προυσή (Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία), θα περιληφθεί μαζί με άλλα αδημοσίευτα κείμενα στον υπό έκδοση τόμο με την αλληλογραφία του Ν. Νικολαΐδη.

Λευτέρης Παπαλεοντίου



Κριτικό σημείωμα για την Λέσχη του Τσίρκα

Στην εφημερίδα *Νέα Αλήθεια*, που εκδιδόταν στη Θεσσαλονίκη, στο φύλλο της Παρασκευής 30.12.1960 (σ. 2), εντοπίζεται η ρουμπρίκα «Θέατρο - Μουσική - Γράμματα - Τέχναι» με υπότιτλο «Πρωτοχρονιάτικες εκδόσεις». Εκεί μεταξύ άλλων διαβάζουμε:

Σε πολυτελεστάτη έκδοση εκυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο «Κέδρος» το ενδιαφέρον βιβλίο του Στρατή Τσίρκα «Η Λέσχη». Πρόκειται περί ενός νέου μυθιστορήματος του Αλεξανδρινού συγγραφέως, η υπόθεση του οποίου ξετυλίγεται τον Ιανουάριο του 1942. Ενώ τα θωρακισμένα του Ρόμμελ ετοιμάζονται να εισβάλουν στην Αίγυπτο, οι ένοικοι μιας κάπως ιδιόρρυθμης πανσιόν συνεχίζουν την καθημερινή τους ζωή, που εμπλέκεται όλο και πιο πολύ στη δίνη της κρίσεως. Μα τα πολεμικά γεγονότα λειτουργούν μονάχα ως σκηνογραφία και ως αόρατος μηχανισμός του μύθου.

Το κριτικό σχόλιο είναι ανυπόγραφο, όμως μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε ότι προήλθε από επαρκή αναγνώστη, που όχι απλώς διάβασε ταχύτατα το μυθιστόρημα, αλλά διέγνωσε και την υπαρξιακή στόφα του, η οποία υποφωτίζει πίσω από το βάρος της ιστορίας και των πολεμικών γεγονότων που συγκροτούν τον μοχλό και το σκηνικό εκτύλιξης της πλοκής. Η Λέσχη φέρει ως χρονολογία έκδοσης από τον «Κέδρο» το έτος 1961, αλλά στον κολοφώνα του βιβλίου αναφέρεται πως αυτό τυπώθηκε «το Δεκέμβρη του 1960».¹ Από την ανάγνωση φύλλων της εφημερίδας και από την εργασία αναφοράς του Μανώλη Κανδυλάκη² μαθαίνουμε ότι, κατά τη χρονική περίοδο που μας ενδιαφέρει, διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο Κωνσταντίνος Κούσκουρας, υπεύθυνος τυπογραφικών εργασιών ο Αθανάσιος Κούσκουρας, ενώ ως δημοσιογράφοι - συνεργάτες είχαν παρουσία οι Κωνσταντίνος Παπανικολάου, Βάσος Βασιλείου (Βασ. Βασ.), Παναγιώτης Τόσκας (καλλιτεχνικό ρεπορτάζ, επιφυλλίδες, χρονογράφημα, αρχισυνταξία - για ένα διάστημα), Νίκος Παπανικολάου, Αντώνης Γιαννιός, Κώστας Σαλαπάτας (θεατρικό και αστυνομικό - δικαστικό ρεπορτάζ), Αλεξάνδρα Παραφεντίδου, Ελευθερία Παπαδάκη, Χρυσάνθη Ζιτσαία, Γιώργος Ζωγραφάκης, Μερόπη Βασιλικού, Άγις Παπακωνσταντίνου, κ.π.ά. Επειδή τα περισσότερα δημοσιεύματα της εφημερίδας είναι ανυπόγραφα, ενώ πολλοί συνεργάτες της «δεν αναφέρονται στις μισθοδοτικές καταστάσεις»,³ κάθε υπόθεση για τον συγγραφέα του κριτικού σημειώματος είναι επισφαλής. Σημειωτέον ότι από τη Νέα Αλήθεια, το 1951, είχε ξεκινήσει τη δημοσιογραφική του πορεία ο Νίκος Μπακόλας (την περίοδο 1960-1962 εργαζόταν στην εφημερίδα *Ελεύθερος Λαός*),⁴ ο οποίος τον Γενάρη του 1967 ως «Ν. Χριστοφόρου» υποδέχτηκε θετικά το βιβλίο του Στρατή Τσίρκα *Στον Κάβο και άλλα διηγήματα* από τις στήλες της εφημερίδας *Θεσσαλονίκη*.⁵ Στην Νέα Αλήθεια της δεκαετίας του 1950 δημοσιεύτηκαν και πολλές βιβλιοκρισίες του Ντίνου Χριστιανόπουλου.⁶

Το κριτικό σημείωμα της 30ής Δεκεμβρίου 1960 δεν περιλαμβάνεται στη βιβλιογραφική εργασία της Κατερίνας Πλασσαρά αλλά ούτε και στον τόμο για την κριτική πρόσληψη των *Ακυβέρνητων Πολιτειών* που επιμελήθηκε η Χρύσα Προκοπάκη. Το σημείωμα είναι λακωνικό, αλλά ολιγόλογα (γύρω στις διακόσιες λέξεις) είναι και το αρνητικό κριτικό σημείωμα του Άλκη Θρύλου (= Ελένη Νεγρεπόντη-Ουράνη)⁷ και το θετικό κριτικό σημείωμα του ψευδώνυμου «Άριελ» (= Γιώργος Ριζόπουλος);⁸ που αναδημοσιεύονται από τη Χρύσα Προκοπάκη ως τα δύο χρονολογικώς πρωιμότερα κριτικά κείμενα για την Λέσχη (παρότι το τεύχος της *Καινούριας Εποχής*, όπου φιλοξενήθηκε η κριτική του Άλκη Θρύλου, φέρει την ένδειξη «Χειμώνας 1960», είναι βέβαιο να υποθέσουμε - αφού τον Δεκέμβρη του 1960 ακόμη Η Λέσχη τυπωνόταν - ότι κυκλοφόρησε στις αρχές του 1961). Άρα, το ανυπόγραφο κριτικό σημείωμα της Νέας Αλήθειας ενδεχομένως να ήταν και αυτό που εγκαινίασε την κριτική πρόσληψη του πρώτου τόμου των *Ακυβέρνητων Πολιτειών*.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. και Κατερίνα Πλασσαρά, *Στρατής Τσίρκα: Βιβλιογραφία 1926-1978*, Αθήνα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 1979, σ. 16 (λήμμα 5).

2. Μανώλης Κανδυλάκης, «Η «Νέα Αλήθεια»», *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης*, τ. Δ' (= 1941-1967), Θεσσαλονίκη, University Studio Press / Έκφραση, 2008, σσ. 267-278.

3. Κανδυλάκης, ό.π., σ. 277.

4. Βλ. την ιστοσελίδα www.bakolas.gr - Βιογραφικό.

5. Ν. Χριστοφόρου [= Νίκος Μπακόλας], «Στον Κάβο», *Θεσσαλονίκη*, 16.1.1967. Βλ. και Πλασσαρά, ό.π., σ. 105 (λήμμα 760).

6. Βλ. Ντίγιος Χριστιανόπουλος, *Θεσσαλονίκη, ού μ' εθέσπισεν ... Αυτοβιογραφικά κείμενα*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2008, σσ. 84, 86.

7. *Καινούρια Εποχή*, Χειμώνας 1960, σ. 178. Βλ. και Οι Ακυβέρνητες Πολιτείες του Στρατή Τσίρκα και η κριτική 1960-1966, επιμ. Χρύσα Προκοπάκη, Αθήνα, Κέδρος, 1960, σ. 21.

8. *Ανεξάρτητος Τύπος*, 4.1.1961. Βλ. Οι Ακυβέρνητες Πολιτείες του Τσίρκα..., ό.π., σ. 22.

Γραφή της ζωής του Αλέξανδρου
ήν ποίητος πειρασμός.

Δημήτρης Κόκορης

Η δουλειά του Δ. Κόκορη για την

κατοικίαι του στην Αθήνα, 1960

πρόγραμμα του 1960

σταθμό του 1960

στην Αθήνα

1960 - 1960

1960 - 1960

8

Άμερικανός ποιητής και Έλληνας δοκιμιογράφος στό 7β' καθέτως ενός σταυρόλεξου

Ήταν η δεύτερη φορά, ύστερ' από πολλά χρόνια, πού άντάμωνα έκπληκτος πάλι αυτόν τόν Έλληνα λόγιο σέ σταυρόλεξο. Τόν Καβάφη, τόν Έλύτη, τόν Σεφέρη τούς συναντώ συχνά, κάποτε τόν Καζαντζάκη και τόν Σικελιανό. (Χάρη στόν Λουκή Λάρα, αρκετές φορές οί λύτες θυμούνται τόν Δημ. Βικέλα.)

Ο Έλληνας πάντως δοκιμιογράφος του ύπ' άρ. 1923 σταυρόλεξου τής *Καθημερινής* (30.10.2015), μολοντί πρώτο μπόι, κυριολεκτικά και μεταφορικά, δέν είναι πασίγνωστος όσο οί προμνημονευθέντες. Έντούτοις, ό συντάκτης τών σταυρόλεξων τής έφημερίδας άρέσκεται - και πολύ καλά κάνει - νά δυσκολεύει τούς λύτες, για τούτο και ό όρισμός τής ζητούμενης λέξης στό 7β' καθέτως έχει διατυπωθεί σχεδόν ως γραμματολογικός γρίφος: «Γιά τόν άμερικανό αυτό συγγραφέα έγραψε ένα δοκίμιο ό Ζήσιμος Λορεντζάτος (άντιστρ.).»

Άν τό συμπληρωτέο τμήμα υπερέβαινε τά τρία γράμματα, για τούς περισσότερους λύτες θά ήταν «ψύλλος στά άχερα». Έδειξα τόν όρισμό στήν κόρη μου. «Θά μπορούσε» είπε «νά δώσει ένα χέρι στόν λύτη μέ κάτι τέτοιο»: «Έγραψε τό ποίημα «Τό κοράκι» ή κάτι παραπλήσιο».

Άσφαλώς μπορούσε, όποτε οί περισσότεροι λύτες, πού δίχως άλλο έχουν βρεθεί στόν ίσκιο του «Κορακιού», δέν θά ζορίζονταν. Έκρινε όμως ότι τά τρία μόνο γράμματα του όνόματος ήταν έπαρκής βοήθεια, συνεπώς είχε τό δικαίωμα νά τιμήσει τόν άείμνηστο Ζήσιμο Λορεντζάτο, φέτος πού συμπληρώθηκαν εκατό χρόνια από τή γέννησή του (1915). Πολύ καλός γνώστης τής λογοτεχνίας ό συντάκτης και είμαι βέβαιος ότι θέλησε, επιπλέον, νά προτρέψει πλαγίως τούς φιλομαθείς λύτες ν' αναζητήσουν τά σχετικά μέ τόν Πόε - και έξαιρετικά δυσεύρετα ως πέρουσι - δοκίμια του Ζ. Λορεντζάτου, γραμμένα τό 1936 και τό 1937, όταν ό συγγραφέας ήταν 21 και 22 χρονώ. Από τόν Οκτώβριο του 2014 είναι σέ όλους προσιτά χάρη στό βιβλίο «Ζήσιμος Λορεντζάτος, Μεταφράσεις», πού εξέδωσε ό «Ίκαρος» και έπιμελήθηκε ή Γεωργία Παπαγεωργίου.

Και τί καλή συντυχία! Στο ίδιο σταυρόλεξο τό 7α' καθέτως, δηλαδή άκριβώς πάνω από τό όνομα του ποιητή τής «Ούλαλούμ», ζητεί τή λέξη «Σίντ» μέ όρισμό: «Τίτλος έργου του Κορνείγ».

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Ύπου Κυριακὴν ὡς Κυριακὴν: ἓνα ἀδημοσίευτο θεατρικὸ κείμενο τῆς Ρῆνας Κατσελλῆ

Στο ἀρχεῖο τῆς Ρῆνας Κατσελλῆ βρῖσκεται ἀδημοσίευτο ἓνα θεατρικὸ κείμενο 32 σελίδων με τίτλο *Ύπου Κυριακὴν ὡς Κυριακὴν* καὶ ὑπότιτλο «θεατρικὸ ἔργο». Στὴν τελευταία σελίδα δίνονται πληροφορίες γιὰ τὸν χρόνο γραφῆς τοῦ δράματος: Ἡ πρώτη γραφὴ ἐγίνε ἀπὸ τῆς 4 ἕως τῆς 10 Αὐγούστου 1998. Ἀκολούθησαν τρεῖς διορθώσεις: ἡ πρώτη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1999, ἡ δευτέρα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου καὶ ἡ τρίτη τὸν Ἰούνιο-Ἰούλιο τοῦ 2005.

Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀξιόλογο θεατρικὸ κείμενο, ποῦ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν κυρίαρχο ηθογραφικὸ τόνο καὶ τὴν ιστορικὴ, λαογραφικὴ ἢ οικολογικὴ θεματικὴ τῶν περισσότερων ἀπὸ τὰ ὄψιμα δράματα τῆς συγγραφέως, μολοντί ἡ σατιρικὴ στόχευση, ποῦ εἶναι ἐμφανὴς σὲ αὐτό, ἀνιχνεύεται καὶ στὰ ὑπόλοιπα δράματα τῆς περιόδου 1986 ὡς σήμερα (λ.χ. στὰ ἔργα *Γιατὶ ἔφυνε ἡ Βαλοῦ*, 1986· *Ξενιτεία*, 1988· *Πάμεν καλὰ...*, 1995· *Ἀρκαστος*, 2001· *Πάνω γειτονιά*, 2005· *Οἱ καλικιάντζαροι καὶ ἡ τρίτη χιλιετία*, 2011). Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς δραματοργικῆς τεχνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς σατιρικῆς τόλμης, τὸ *Ύπου Κυριακὴν ὡς Κυριακὴν* συγγενεῖ περισσότερο με τὴν *Τρελὴ γιὰ γιὰ* (1986), ποῦ εἶναι, κατὰ τὴν ἀποψή μας, ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα θεατρικὰ κείμενα τῆς Ρ. Κατσελλῆ. Τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ξεχωρίζουν γιὰ τοὺς πολλαπλοὺς δείκτες θεατρικότητος, κυριότερος ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι ἡ ἀξιοσημείωτη σκηνικὴ οἰκονομία (στὰ ἐπίπεδα τοῦ δραματικοῦ χώρου καὶ χρόνου) ποῦ καθιστὰ τὴ θεατρικὴ σάτιρα τῆς σύγχρονης κυπριακῆς κοινωνίας ἰδιαιτέρα δραστικὴ.

Ἀς περάσουμε, ὁμῶς, στὸ *Ύπου Κυριακὴν ὡς Κυριακὴν*. Τὸ θεατρικὸ κείμενο ἀρθρώνεται σὲ ἕξι σκηνές ποῦ διαδραματίζονται στὸ χρονικὸ διάστημα μιᾶς εβδομάδας. Ἡ συμπύκνωση τοῦ δραματικοῦ χρόνου σὲ αὐτό τὸ περιορισμένο χρονικὸ διάστημα καθιστὰ τὴ θεατρικὴ ἀφήγηση, ποῦ, κατὰ τὰ ἄλλα, εἶναι ἐμπλουτισμένη με πλούσιο λογόχρονο (δηλαδὴ ἀναφορές στὸ παρελθὸν στὸν λόγο τῶν δραματικῶν προσώπων), ἰδιαιτέρα δραστικὴ καὶ φορτισμένη με στοιχεῖα ἐντονης δραματικότητος. Με ἀντίστοιχη λιτότητα, ὁ δραματικὸς χώρος περιορίζεται σὲ μιὰ ἐκκλησία καὶ ἓνα καμπαρέ κάπου στὴν Πάφο. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὰ δύο κτίρια εἶναι ἐλάχιστη, καθὼς τὸ ὑπόγειο καμπαρέ βρῖσκεται ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ὅπως σημειώνεται στὴν εἰσαγωγικὴ σκηνικὴ ὁδηγία, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐνδοκειμενικὲς ἀναφορές, ὅπως λόγου χάρη, στὴν ἀκόλουθη: «*Ἀντωνία: Εὐτυχῶς ποῦ ἔχουμε ὕπου ὕπανωθκιὸν μας, ἀπέναντι τὸ ἐκκλησοῦδιν τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, μεγάλῃ ἡ χάρη τοῦ! Ἀμαν ἔρτω ὡς δαπάνω, πάω, ἀφταίννω ἓναν τζερὶν, γιὰ νὰ ἀντέχω.*» (σ. 9). Ἡ ὑπόθεση τοῦ θεατρικοῦ κειμένου ποῦ σχολιάζουμε ἐκτυλίσσεται ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς τοὺς δύο χώρους, ἐνῶ ὁ λογόχωρος (δηλαδὴ οἱ ἀναφορές στὸν χώρο ποῦ ἀνιχνεύονται στὸν λόγο τῶν προσώπων) περιλαμβάνουν μνείες ὄχι μόνο στὴν Κύπρο ἀλλὰ καὶ σὲ χώρες ὅπως ἡ Ρωσία, πατρίδα τῆς ρωσίδας «καλλιτέχνιδας» Ἄνας, καὶ ἡ Ἀγγλία, ὅπου σπουδάζουν οἱ δύο γιοὶ τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ καμπαρέ Πετρή.

Οἱ δύο αὐτοὶ πόλοι τῆς θεατρικῆς ἀφήγησης (ἐκκλησία - καμπαρέ) συνιστοῦν, ὅπως ὑποστηρίζουμε, μιὰ συνεκδοχικὴ ἀπεικόνιση τῶν ἀδιεξόδων καὶ ἀντιρᾶσεων τῆς κυπριακῆς κοινωνίας, εἰδικότερα κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία

του 20ού αιώνα: νεοπλουτισμός, χρηματισμός, υλισμός, εμπορία ναρκωτικών, εκμετάλλευση των αλλοδαπών εργαζομένων στο νησί, πορνεία, υποκρισία, συγκάλυψη της παρανομίας με διάφορους τρόπους, απώλεια της ιστορικής μνήμης αλλά και της πολιτισμικής ταυτότητας και, επομένως, ηθική κατάπτωση και παρακμή.

Εξάλλου, ως θεατρικά σημεία, η εκκλησία και το καμπαρέ δεν λειτουργούν μονοδιάστατα. Συχνά η εκκλησία χρησιμοποιείται από τους εμπόρους ναρκωτικών και τους συνεργάτες τους ως κρύπτη για το εμπόρευσμά τους ή ως χώρος συναλλαγής, ενώ το καμπαρέ, που φέρει το όνομα «Κατακόμβη» (προφανής η ειρωνική και σατιρική χροιά) στεγάζει τη θρησκευόμενη Αντωνία, που εργάζεται εκεί από ανάγκη, και τον Πετρή, που θέλει να εμφανίζεται ως ευπόληπτος και νομοταγής πολίτης, ενώ δεν διστάζει να «εκδίδει» τις εργαζόμενες στο καμπαρέ του ή να διευκολύνει, με την ανεκτικότητά του, τη διακίνηση ναρκωτικών.

Η χρήση από τη Ρ. Κατσελλή μιας τραχιάς και ενίοτε ακατέργαστης κυπριακής διαλέκτου σε αυτό το κείμενο δεν είναι τυχαία. Με την επιλογή της αυτή η συγγραφέας επιδιώκει να αποδώσει με αληθοφάνεια το κλίμα και το περιβάλλον της νυχτερινής ζωής στο συγκεκριμένο υποστατικό, ενώ παράλληλα χρησιμοποιεί σε πιο περιορισμένο βαθμό τις ιδιολέκτους της εκκλησιαστικής γλώσσας (λόγος του εφημέριου του Αγίου Αντωνίου) και της «σπασμένης» κυπριακής διαλέκτου (λόγος της Ρωσίδας Άνας).

Η πλοκή του *Ύπου Κυριακήν ως Κυριακήν* ορίζεται από μια θρησκευτική ομιλία για τον ασκητικό βίο του αγίου Αντωνίου (εισαγωγή Α΄ πράξης) και από μια εξωλογική συνάντηση του Πετρή με τον άγιο Αντώνιο (Στ΄ Πράξη). Είχε προηγηθεί η απόφαση του Πετρή να πουλήσει την επιχείρησή του. Ο Άγιος, ντυμένος με αρχιερατικά άμφια, ασπάζεται τον Πετρή και τον αποκαλεί πατέρα του. Μέσα στο αγιολογικό αυτό πλαίσιο, που συνάδει με τα θρησκευτικά βιώματα της Αντωνίας, καθαρίστριας στο καμπαρέ, αναπτύσσεται η υπόθεση του δράματος: Στο καμπαρέ του Πετρή, όπου εργάζονται η θρησκευόμενη Αντωνία και η ρωσίδα «καλλιτέχνιδα» Άνα, η οποία εξωθείται στην πορνεία, ο διανομέας αναφυκτικών Άντρος γνωρίζει τον μεγαλέμπορο ναρκωτικών «Χάρο» και αργότερα κλέβει μια μεγάλη ποσότητα ναρκωτικών που ο τελευταίος είχε αφήσει στη γειτονική εκκλησία. Παράλληλα πείθει την Άνα να τον ακολουθήσει σε διαμέρισμα και έπειτα σε κρουαζιέρα, αλλά σύντομα ο «Χάρος» επανέρχεται και προσπαθεί με τους συνεργάτες του, ανεπιτυχώς, να σκοτώσει τον Άντρο, ο οποίος τραυματίζεται μεν, αλλά σκοτώνει έναν από τους ανθρώπους του «Χάρου». Αργότερα η Άνα (μετά από συμβουλές της Αντωνίας να πετάξει ό,τι σχετιζόταν με τον Άντρο) συνειδητοποιεί ότι στη βαλίτσα του, που έφερε με σκοπό να την αφήσει στην εκκλησία, βρισκόταν πολύ μεγάλο χρηματικό ποσό, που προερχόταν από την πώληση των ναρκωτικών τα οποία ο ίδιος είχε κλέψει. Αποφασίζει, λοιπόν, η Άνα να πάει πρώτα στην προγραμματισμένη κρουαζιέρα, αλλά μαζί με την Αντωνία, και μετά να επιστρέψει (μαζί με το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων που βρήκε) στην οικογένειά της στη Ρωσία. Με την επιστροφή της από την κρουαζιέρα, η Αντωνία αποκαλύπτει στον Άντρο ότι είχε συμβεί και αναφέρει ότι η Άνα είχε ήδη επιστρέψει οριστικά στη Ρωσία. Τέλος, ο Πετρή, για να μη δημιουργήσει προβλήματα στα παιδιά του που

σπούδαζαν στην Αγγλία και επέλεξαν να ιερωθούν, αποφασίζοντας να πουλήσει την επιχείρησή του.

Τονίζουμε και πάλι την ουσιαστική διαφοροποίηση του *Ύπου Κυριακήν* ως Κυριακήν από τα ιδιωματικά ηθογραφικά θεατρικά κείμενα τόσο της Ρήνας Κατσελλή όσο και άλλων συγγραφέων. Με το νυστέρι της σάτιρας και της συχνά σκληρής ρεαλιστικής και κάποτε νατουραλιστικής αποτύπωσης, η συγγραφέας παρουσιάζει τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα στην Κύπρο των ημερών μας. Αν η *Τρελή γιαγιά* (1986) συνιστά μια σατιρική απεικόνιση του αριβισμού και άλλων νοσηρών νοοτροπιών στις κυβερνητικές υπηρεσίες των τελευταίων δεκαετιών του 20ού αιώνα, το *Ύπου Κυριακήν* ως *Κυριακήν* μας ενδιαφέρει ως μια θεατρική ανάγνωση του αδιεξόδου στο οποίο περιήλθε η κοινωνία μας σε όλους τους τομείς, λίγα χρόνια πριν από την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης. Ενόσ αδιεξόδου που συνδέεται με την αναπαρξία προτύπων και την καταρράκωση των ηθικών αξιών. Στο θεατρικό κείμενο που σχολιάζουμε κανένα δραματικό πρόσωπο δεν ενσαρκώνει θετικά αυτές τις αξίες. Ακόμη και η θρησκευόμενη Αντωνία, όπως φαίνεται στο απόσπασμα με το οποίο ολοκληρώνουμε αυτή την παρουσίαση, παρασύρεται από την επιδίωξη του εύκολου πλουτισμού, παρά τις συνεχείς επικλήσεις της στη γενική κλασική της μόρφωση και τις επανειλημμένες αναφορές της στον κατεχόμενο τόπο της:

[*Η Ρωσίδα Άννα προτείνει στην Αντωνία να πάνε μαζί κρουαζιέρα, σχεδιάζοντας μετά να επιστρέψει οριστικά στην πατρίδα της, με τα χρήματα που έκλεψε από τον Άντρο.*]

Άννα: (φωτίζεται) Κρουαζιέρα! Ναι! Αντωνία, προτείνω πάμε μαζί κρουαζιέρα!

Αντωνία: Επέλλανες; Πού να αφήσω τη δουλειά μου τζα να γυρίζω στες θάλασσες, καλά καλά 'εν έφκηκεν ο σειμώνας!

Άννα: Εγώ πληρώνω, πολλά πληρώνω! Γιατί φοβούμαι μόνη πλοίο. Εσύ (Ρωσικά = μητέρα) Μητέρα προσέχεις 'Άννα, Άννα δίνει λεφτά. Πολλά λεφτά! Εγκώ δίδω ντύο χιλιάδες!

Αντωνία: Λίρες; Περιπαίζεις με!

Άννα: Έχω τράπεζα τέσσερις! Ντύο δικές σου, ντύο δικές μου και μία ώρα μεσημέρι είμαστε πλοίο κρουαζιέρα! Λείφεις όχι πολύ με Άννα, μέχρι Σάββατο βράτο!

Αντωνία: Χρειάζομαι τούτα τα ριάλια, έν' αλήθεια! Άμπα τζι έννα με μπλέξεις σε καμά βρομοδουλειά, να μας πιάσει η αστυνομία;

Άννα: Όχι αστυνομία! Άγκιος Αντώνιος κάνει θαύμα εγκώ έχω ντιαβατήριο, εσύ χρειάζεσαι κρήμα! Πάμε τώρα τράπεζα να δεις παίρνω κρήματα, δίδω ντύο εσένα, ντύο εγκώ και...

Αντωνία: Να πιάσω το διαβατήριό μου τζι εγκώ, να σάσω τη βαλίτσα μου -

Άννα: Ντιαβατήριο ναι, ρούχα βαλίτσα όχι! Όχι καιρός! Πάμε τράπεζα, ύστερα ντιαβατήριο, ύστερα ταξί πάμε Λεμεσό, λιμάνι, πλοίο! Κρουαζέρα! (την τραβά)

Αντωνία: 'Πόμεινε, να κλειδώσω τουλάχιστον! (Ενώ βγάζει τα κλειδιά) Γιά πόννα σαστούμεν, γιά πόννα καούμεν 'πού τούτην την ιστορίαν! (Σκηνή 5: σ. 27)

Σημείωση: Ευχαριστώ τη συγγραφέα κ. Ρήνα Κατσελλή που μου παραχώρησε αντίγραφο του θεατρικού της κειμένου *Ύπου Κυριακήν* ως *Κυριακήν* από το αρχείο της και μου επέτρεψε να το χρησιμοποιήσω για το παρόν σημείωμα.

Λεωνίδας Γαλάζης

Αναδιφώντας τις άτακτες σημειώσεις από τα διαβάσματά μου, ανακαλύπτω εκ των υστέρων ότι μερικές απ' αυτές παρουσιάζουν ακόμη έντονο φιλολογικό ενδιαφέρον, γι' αυτό τις παρουσιάζω εδώ για περαιτέρω συζήτηση.

1. Ο Ξ. Π. Φαρμακίδης, *Κύπρια έπη*, Εν Λευκωσία 1926, σ. 13, για τη λ. αρκοτζεράμιον (στ. 19): *Να φαν αρκοτζεράμιου που τρώσιν οι αρκόντοι γράφει* (σημ. 10) «Λέξις ανερμήνευτος», ενώ για το στ. 27: *Περτίτζιν άβουρκομ πλουμίν της κάλης του το φέρνει γράφει* (σημ. 13): «Αγνοείται η σημασία των λέξεων άβουρκομ πλουμίν». Κατ' εμέ, η ετυμολογία και η ερμηνεία της λ. αρκοτζεράμιον (γρ. αρκοτσεράμιον) δεν παρουσιάζουν πια κανένα πρόβλημα. Οι μελέτες των Ν. Χ. Κονομή (*Κυπρ. Γράμματα* 191, 1951, σσ. 162-163, και 192, Ιούν. 1951, σ. 195), αφενός, και Β. Φάβη και Γ. Κουρμούλη (*Αθηνά* 1921, 117-120, *Λεξ. Αρχ. Στ'*, 1923, 359 κ.ε.), αφετέρου, έδειξαν ότι η λ. αρκοτσεράμιον προέρχεται από το αγριοχιμάριδον, που έγινε *αγριοσιμάριδον και κατ' αντιμετάθεση *αγριοσιράμιδον (αρκοτσεράμι(δ)ον) = αγρινό (αγριοκάτσικο).

Βέβαια, ο στίχος *Περτίτζιν άβουρκομ πλουμίν της κάλης του το φέρνει κανένα πρόβλημα* δεν παρουσιάζει. Απλώς ο Φαρμακίδης δεν αντιλήφθηκε ότι το άβουρκομ δεν αποτελεί επιθετικό προσδιορισμό της λ. πλουμίν, αλλά συνάπτεται με τη λ. περτίτσιν (άβουρκομ περτίτσιν = φρέσκο περδίκι, που δεν μπήκε ακόμα στη βούρκα του κυνηγού). Αυτό λοιπόν το άβουρκομ περτίτσιν ο ήρωας του τραγουδιού, ο Κωσταντάς, το φέρνει ως πλουμίν (= δώρο) στην καλή του.

2. Στο μνημειώδες έργο των Γ. Κ. Σπυριδάκη, Γ. Α. Μέγα, Δ. Α. Πετροπούλου, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια* (εκλογή), τόμ. Α', Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 7, Αθήνα 1962, σ. 10, για την ετυμολογία της λ. αφοποταμούσα του στ. 10: *Οι τρεις, οι τρεις Κατσίγγανοι 'ς την αφοποταμούσαν* αναφέρονται τα εξής: «άγνωστος η ετυμολ. της λ. πιθανώς σημαίνει βαλτώδη τόπον πλησίον ποταμού (εκ της λ. οφκός (- τέλμα) + ποτάμι). Ο Στ. Κυριακίδης υποθέτει ότι πρόκειται περί της λέξ. ανωποταμούσα = ανωποταμία» (σημ. 5). Κατ' εμέ, η λ. είναι σύνθετη από το ρ. αβκάζω (απ' όπου και η λ. οβκός) + ποταμός.

Κατ' εμέ, επίσης, η λ. δόλιν της σ. 40 (στ. 47): *Ήτουν τ' αγκάθθιν πιθαμή και το τριόλιν δόλιν δε σημαίνει «αφθονία»* (σημ. 2 και όπως διαλαμβάνεται στη *Λαογρ.* 1, 1909, 211), αλλά βόλιν (με την έννοια ότι το τριόλιν (= είδος αγκαθιού) παρομοιάζεται με βόλιν, με τροπή του β > δ, όπως βολίν > διολίν, βιάζομαι > δάζομαι). Ο στίχος *Που 'ναι τ' αγκάθθιν πιθαμή τσαι το πριόνιν δώμαν*, από άλλη παραλλαγή, δεν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα.

3. Στο βιβλίο με τίτλο: *Αγίου Δημητρίου Θαύματα*, Θεσσαλονίκη 1997, ο επιμελητής της έκδοσης φίλος Χαρ. Μπακιρτζής σχολιάζοντας στη σελ. 435 (σημ. 7) τους στίχους *Να το τσιουντήσω, ρε, καλά να πίνει, ώρε, ζούκι / νά 'ρκεται τζι' ο Γεώργιος να 'φτένει το τσηπούκκι. / Να το τσιουντήσω, ρε, καλά το δικό σου χάλι, / αν θέλεις εις το σώμα σου μα σέρνεις το κεφάλι* (σ. 340) από το ποίημα του Χρ. Αντωνόπουλου *Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τον Άγ. Δημήτριο το 1912*, γράφει: «Δύο στίχοι σε κυπριακή διάλεκτο, των οποίων δεν κατανοώ πλήρως το νόημα». Κατ' εμέ, η δυσκολία του να κατανοήσει το πλήρες νόημα των στίχων οφείλεται στη λανθασμένη καταγραφή του προφορικού «χειμένου» του ποιήματος. Η φράση *Να το τσιουντήσω* έπρεπε να αποδοθεί *Να τουδουντήσω* (ρ. τουδουντζίω - τουδουντώ [τουρκ. düşün-mek > düşün-düm + κατάλ. -ίζω] = συλλογίζομαι, διαλογίζομαι, σκέφτομαι).

Σε ό,τι αφορά το στίχο *Τ' αρπάζει αμέσως ο πασσιάς κι' ογλάρος σου του λέει* (σ. 340), ο Μπακιρτζής ερμηνεύει: ογλάρος = υπασπιστής (σ. 435). Κατ' εμέ, η φράση *ογλάρος σου* [γρ. *ογλάρον σου > ογλάροσ σου*] δεν είναι παρά το τουρκικής προέλευσης *ογλάρονσου* [τουρκ. *uğurlar olsun!*] = στο καλό, καλό ταξίδι.

4. Στο βιβλίο με τίτλο *Ανδρέας Μαππούρας, Οι ποιητάρικες φυλλάδες*, επιμ. Κ. Κατσώνης, Έκδοση Ιδρύματος «Ανδρέας Μαππούρας», Λάρνακα 2015, ο φίλος Κατσώνης αναφέρεται στον στίχο υπ' αρ. 64 (σ. 307): *Ο Άης Μάμας φίλοι μου έν' το εγγένιόν τους, πο' χουν την εκκλησίαν του μέσα εις το χωρκόν τους και γράφει: «Έγγένιον [γρ. εγκαινιον] = ίσως από την τουρκική λέξη εγγέ (eggé), που σημαίνει «προστάτης» (σ. 311). Κατ' εμέ, η λ. εγκαινιον δεν είναι τουρκικής προέλευσης. Ετυμολογείται από το εγ- (εν-) + -καινιον < καινός και σημαίνει το όνομα εγκαινιαζόμενου ναού.*

Στο πιο πάνω έργο (σ. 958) αναφέρεται ποίημα με τίτλο: *Το ποίημα της Μαρικκούς από την Αμαρκέτην. Συντάκτης Μ. Κ. Κούμας εξ Αμμοχώστου. Εκδότης Ανδρέας Μαππούρας εξ Αραδίππου Λάρνακος, 1976.* Η άποψή μου είναι ότι το ποίημα δεν αναφέρεται στη *Μαρικκού από την Αμαρκέτην* αλλά στη *Μαρικκού από την Επτακώμην*. Το ποίημα αυτό διασώθηκε, μεταξύ άλλων, από το δάσκαλο Μ. Κούμα, *Κυπριώτικα διηγήματα*, Αμμόχωστος 1961, σσ. 11-19 (= Η *Μαρικκού*).

5. Αποδελτιώνω αδιακρίτως χωρία όπου απαντώνται οι λ. *καβάτσιν* (= λεύκη), *ιλαντρον* (ποτέ όμως «ύλαντρον») κ.ά., απ' αφορμή πάντα το έξοχο του Β. Μιχαηλίδη: *Αμμά Ξερε πως ιλαντρον όντας κοπέι καβάτσιν, / τριγύρου του πετάσσουνται τρακόσα παραπούλια, και περνώ στον Ν. Κληρίδη, Κυπριακά δημοτικά τραγούδια*, τόμ. Β', Λευκωσία 1967, σ. 121: *Είμαστιν σαν τον πλάτανον που βκάλλει παραπούλια. Καταλήγω στο έξοχο δίστιχο από την πρόσφατη συλλογή της Μαρ. Χριστοφόρου, Με το γάλαν της ψυδής. Ποιήματα στην κυπριακή διάλεκτο, Λευκωσία, Επιφανίου, 2015, σ. 31: Οι νοσταλγίες έν' τσάμαϊ γέραντροι ριζωμένοι, / φκάλλουσιν κάθε σταλαμή σιλιάδες παραπούλια. Τέλος σταματώ στους στ. 111-114 της «Χιώτισσας»: *Εγώνη επότιζα τα καβάτσα, / τσ' ήτουν το χώμαν πολλά σκληρόν, / τσ' είχαν τσαι σύρπην πολλήν τ' αυλάτσα, / τσ' ούλον τσ' εστάλωννεν το νερόν. Στο σημείο αυτό διερωτώμαι ειλικρινά: ποτίζονται τα καβάτσα;**

6. Το ποίημα του Κ. Θ. Καρνέρα «Ελάλουν σου πως σ' αγαπώ» πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφ. *Πρωινή* (3.11.1935) και αργότερα φιλοξενήθηκε στη συλλογή *Τα τραούδκια του βοσκού*, Κύπρος 1937, σ. 34. Όπως αποδείχτηκε, το ποίημα αυτό γράφτηκε μάλλον ως απόηχος ανάλογου ποιήματος του Ιω. Πολέμη (βλ. «Πιο σκληρή», *Αλάβαστρα*, Αθήνα, Ι. Ν. Σιδέρης, 1900, σ. 25· και Κ. Γιαγκουλλή, «Για ένα ποίημα του Κ. Θ. Καρνέρα», *Πνευμ. Κύπρος* 21, 1981, 143-144). Σχεδόν πλήρης ταύτιση υπάρχει στον τελευταίο στίχο του Πολέμη: *Είν' από το βράχο πιο σκληρή η καρδιά σου με τον τελευταίο στίχο του ποιήματος του Καρνέρα: Γιατί έν' τσαι που του κρεμμού σφιχτόττερ' η καρκιά σου! Τώρα βρίσκω ότι ανάλογοι περιεχομένου ποίημα έγραψε και ο Ξενής Πάτσαλος, Ποιήματα, Κύπρος 1978, σ. 33, έχοντας υπόψη όμως μάλλον τον Καρνέρα παρά τον Πολέμη: *Αγγρίστην τσ' αναστέναξα, τσ' όσα βουνά ακούσαν / ό,τι τους είπουν είπαν μου, αντίλαλον μου δικιούσαν. / Εψυχομάχουν τσ' είπαν μου ρέσει τσ' εφώναξά της / αλλά 'ν μου πολογήτηκεν / που τους κρεμμούς εφάνηκνεν / σφιχτόττερ' η καρκιά της.**

7. Κάθε φορά που διαβάζω από την Καινή Διαθήκη το χωρίο του Ματθαίου 27,51: *Καί ίδού τό καταπέτασμα του ναού έσχίσθη εις δύο από άνωθεν έως κάτω, και ή γή έσχίσθη και αί πέτραι έσχίσθησαν* (= έσπασαν οι ταφόπετρες) ή κάθε φορά που ακούω για ακραία καιρικά ή φυσικά φαινόμενα (σεισμός, τσουνάμι, πλημμύρα κ.ά.), αυτόματα παρελαύνουν μέσ' από το μυαλό μου ανάλογα χωρία τόσο από τη προφορική θρησκευτική ποίηση όσο και από την ερωτική ποίησή μας ενγένει, όπως πιο κάτω:

Τότε εγίνηκε σεισμός ως την ενάτην ώρα, / ώστε πολλοί ελέγασι θεννα χαλάσει η χώρα. / Η γη όλη εσεισθήκεν, τα μνήματα ανοιχθήκαν, / οι πέτρες εραϊσθήσαν, κομμάτια εγινήκαν. / Ήλιος εσκοτίσθηκε κ' η γη χαμαί γρυκάτου (Θρήνος της Παναγίας)

Ν' αναστενάξω 'ννά γινεί σεισμός τῶ' η γη ν' ανοίξει,
να ξησείλῃσει τῶ' ο γιαλός τῶ' εννά 'ρτει να μας πνίξει (Κυρ. Στυλιανού)

Π' άλλαξεν τῶαι στολίστηκεν, / ο τόπος ηλεκτρίστηκεν / όλου του παγκοσμίου
τῶ' ευτύς εγίνηκεν σεισμός / τῶ' ύστερις μέγας φωτισμός / τῶ' έκλειψις του ἡλίου (Μιχ. Κυπριανού)

Παρακαλώ σε, Πλάστη μου, που 'σαι στα ψηλωμένα, / που ξέρεις τα κρυφά λόγια
και τα φανερωμένα, / αν την γυρίσουσιν αλλού και δεν με πάρ' εμέναν, / της ώρας κάμ'
έναν σεισμόν / ή δεύτερον κατακλυσμόν / και μεν φήκει κανέναν (Χρ. Παλαίσης)

Πάνω στην γην κατακλυσμός / εννά γινεί κ' ένας σεισμός,
αν μ' αρνηθείς, πουλλίν μου, / τῶ' ο κόσμος ούλος να χαθεί
και το ρηθέν να πληρωθεί, / αν βρεις που την βουλήν μου (Χρ. Περιγκόπουλλος)

Ν' αναστενάξω σαν τωρά, η θάλασσα πολυέται / τῶ' έννα γενεί κατακλυσμός
πάνω στην γην αναειρός, / κόσμος να μεν φαινέται (Ιω. Τσόκκος)

Τῶ' όντας κρεμμίς' ο ουρανός τῶ' η γη πετροχαλάσει / τῶ' η θάλασσα ξαπολυθεί τῶ'
ούλοι μας να πνιόμεν, / αν ι-γλιτώσει μια ψυχή στην γην που παρπατούμεν, / εννά 'ν'
που τούτους η ψυχή πόν' άδικα που πάσιν (Κ. Θ. Καρνέρας)

Θάλασσα της Αγιάναπας, που σ' έχω στο πλευρόν μου, / ξησείλα 'πόψε, σκούλλισ'
με, σβήσε μου το λαμπρόν μου, / που 'χω για λλόου της πληγήν / τῶ' έσουσεν τρεις φορές
την γην / ο αναστεναμός μου (Δημ. Ττάκκας)

8. Περιήλθε στην κατοχή μου μια φυλλάδα του ποιητάρη Γεώργιου Α. Σκούτελλου (1896-1981) με τον τίτλο: «ΕΘΝΙΚΑ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΑ / ΠΟΙΗΜΑΤΑ / Συνταχθέντα: υπό / ΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΣΚΟΥΤΕΛΛΟΥ / εκ Ξυλοφάγου / Επαρχίας Λάρνακας) / Τύποις Π. Χειμωνίδη Λάρνακα [±1950]». Αποτελεί ευχάριστη έκπληξη για μένα το γεγονός ότι μέσ' από τους στίχους της φυλλάδας αυτής επαναβεβαιώνεται ως αληθινή η υπόθεση του θεατρικού έργου *Ουαί δι' ού το σκάνδαλον ερχεται* του Α. Χ. Γαλανού (1876-1939) από την Άχνα. Οι πρωταγωνιστές του θεατρικού αυτού έργου είναι, όπως πληροφορούμαστε, πρόγονοι του Σκούτελλου. Μέσα από τους στίχους, λοιπόν, του μακροσκελούς αυτού ποιήματος ο ποιητάρης μακαρίζει τους προγόνους του («Στην οικογένειαν του Πάππου», σσ. 6-7), τους οποίους και κατονομάζει, και πλέκει το εγκώμιό τους («Ο Σταυρός», σσ. 5-6). Με τη φυλλάδα αυτή του Σκούτελλου θα ασχοληθούμε περισσότερο στο μέλλον.

9. Ερευνώντας για ποιητάρηδες που επηρεάστηκαν άμεσα ή έμμεσα από το Β. Μιχαηλίδη, στάθηκα στην περίπτωση του Βασίλη Κρητικού (Αυγόρου, 1903-1992), ο οποίος με εξέπληξε πραγματικά με τους παρακάτω στίχους του, που μιλούν από μόνοι τους:

Εθ θέλουν τον Ελληνισμόν, μισούν την Ρωμοσύνην / τῶαι θέλουν να καταστραφεί,
να κυβερνήσουν τῶείνοι. / Αν ι-σκοτώσουν εκατόν, γεννιούνται πεντακόσοι, / τῶ' αδύ-
νατον να ξηλειφτούν, έν' σαν τ' ανεμοβρόδιν («Η Κύπρος», *Απαγγελίες και τραγούδια*, 1983).

Η Ρωμοσύνη που την γην εν λείβκει, εν χαννέται, / κόβκουν την πάλε τῶαι πολυεί,
νά τα παντού γεννιέται. [...] Θεέ λυπήχου τα μωρά, κάμε το έλεός σου, / που κλαίσιν
τῶαι προσεύχονται τῶαι γονατούν ομπρός σου («Η Ρωμοσύνη», *Τραγούδια της Κύπρου 1974-1978. Ερωτικά & τσιάττισμα*).

Νομίζουν ι-ξηλειβκεται της γης η Ρωμοσύνη / τῶ' έννα την καταστρέψουσιν, / να
μείνουν μόνον τῶείνοι («Η Κύπρος», *Τραγούδια της Κύπρου, ό.π.*).

Έκλαψεν, ελυπήθηκεν, έβαλεν τον σταυρόν του, / έπιασεν τ'οι προσκύνησεν το
χώμαν το δικόν του / τ'ο' άνοιξεν τες αγκάλες του στους ουρανούς τ'ο' ελάλεν: / Θεέ
μου, τ'οι λυπήθου μας, το σέριν σου τ'οι βάλε, / αν έν' έμέν το φταισίμον, εμέναν
να παιδέφεις, / ο κόσμος έντα σου 'καμεν τ'ο' έννα τον καταστρέφεις. / Εγύρισεν
πολλούς τόπους τ'ο' είχεν το πετρασήλιν, / έψαλλεν, εμνημόνευκεν, με μαραμμένα
σειλή («Επιστροφή του Μακαρίου», Τραγούδια της Κύπρου, ό.π.).

10. Σε επιστολή του (ημ. 19.11.1974) ο ποιητάρης Α. Π. Μαππούρας (Αραδίπτου, 1918-1997) με πληροφορούσε ότι ο ομοχώριός του ποιητάρης Λοϊζής Ζαχαρία Χατζηνικόλα, γνωστός ως Κουρουζιάς ή Ψώρης, «αν εζούσε σήμερα, θα επλησίαζε τα 90 χρόνια». Έτσι υπολόγισα ως χρονολογία γέννησής του το 1884. Αν, ωστόσο, λάβουμε υπόψη ότι ο Λοϊζής κατά το σχολικό έτος 1901-1902 ήταν 12 ετών και φοιτούσε, σίγουρα, στην Δ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου Αραδίπτου (Βλ. Ι. Σ. Κωνσταντινίδου, *Η Αραδίπτου άλλοτε και τώρα*, Εν Λευκοσία 1955, σ. 67), τότε η χρονολογία γέννησής του είναι το 1890/91 (και η ημερομηνία θανάτου του η 28 Μαρτίου 1954). Είναι επίσης πια σίγουρο ότι ο Κουρουζιάς υπηρέτησε ως ημιονηγός στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο με το όνομα Λοϊζος Ζαχαρία Νικολάου (αρ. 6705).

Κ. Γ. Γιαγκουλλής



Το ληκτικό «νι» στη γραφή της κυπριακής ελληνικής

Στο σχολείο, ο δάσκαλος έλεγε «Μεμ μιλάτε», αν του ζητούσαμε να το γράψει στα κυπριακά θα έγραφε «Μεν μιλάτε», στον πίνακα έγραφε «Μην μιλάτε», και στην έκθεση σου διόρθωνε το «Μην» σε «Μη». Το απόλυτο μπερδεμα! (Αλκίνοος Ιωαννίδης)¹

Η πιο πάνω παρατήρηση του δημοφιλούς κύπριου τραγουδοποιού είναι ενδεικτική του προβληματισμού γύρω από τη γραφή του ληκτικού /n/ όχι μόνο στην κυπριακή ελληνική, για την οποία δεν υπάρχει τυποποιημένο σύστημα γραφής, αλλά και για την κοινή νέα ελληνική ακόμη. Αυτός ο προβληματισμός είναι πολύπλευρος, αφού έχει να κάνει τόσο με θεωρητικά ζητήματα για τα συστήματα γραφής όσο και με πρακτικές επιλογές κατά τη γραφή της κυπριακής ελληνικής ειδικά σε έντυπες εκδόσεις. Το παρόν άρθρο σκοπό έχει να εκθέσει τις διάφορες πτυχές του προβληματισμού αυτού και να αναζητήσει πιθανές πρακτικές λύσεις.

Το ζήτημα του ληκτικού /n/ στην περίπτωση της κοινής νεοελληνικής περιορίζεται σε κάποιες συγκεκριμένες λέξεις, όπως το άρθρο «την», το μόριο «μην» κ.ά. Στην περίπτωση της κυπριακής όμως το ζήτημα είναι ευρύτερο, αφού φωνολογικά το ληκτικό /n/ εμφανίζεται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στην κυπριακή σε σχέση με την κοινή: π.χ. /'spitin/ στην κυπριακή, ενώ /'spiti/ στην κοινή· /mi'lumɛn/ στην κυπριακή, ενώ /mi'lɛmɛ/ στην κοινή κλπ. Γι' αυτόν τον λόγο στην αντίληψη των ομιλητών της κοινής το ληκτικό /n/ είναι ένα από τα κατεξοχήν χαρακτηριστικά στοιχεία κυπριακής ομιλίας.

Παρόλα αυτά, σε μη φιλολογικά επιμελημένα κείμενα, όπως π.χ. σε διαδικτυακά κείμενα γραμμένα στην κυπριακή, το ληκτικό /n/ συχνά δεν δηλώνεται στη γραφή: π.χ. (σπίτι) (αντί (σπίτιν)), (μιλούμε) (αντί (μιλούμεν)), (φιλούι) (αντί (φιλούίν)) κλπ. Η παράλειψη του ληκτικού νι είναι εύλογο να αποδοθεί στο «οπτικό ίνδαλμα»² των λέξεων (ή, πιο σωστά, των μορφημάτων) της κοινής· οι Κύπριοι, όντας εγγράμματοι στο σύστημα γραφής της κοινής, έχουν συνηθίσει, για παράδειγμα, τα ουδέτερα να λήγουν π.χ. σε (-ι), (-α), (-ο) χωρίς ληκτικό νι στη γραφή, οπότε με αυτόν τον τρόπο αποδίδουν γραπτώς τα ουδέτερα αυθόρμητα και όταν γράφουν στην κυπριακή.³

Το ληκτικό /n/ όμως δεν αποτελεί απλώς στοιχείο κυπριακής προφοράς· αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κυπριακής μορφολογίας. Για παράδειγμα, ενώ στην κοινή η ονομαστική και αιτιατική λέξεων όπως (χώρα) συμπίπτουν, στην κυπριακή το ληκτικό /n/ της αιτιατικής (χώραν) τη διαφοροποιεί από την ονομαστική (χώρα). Τέτοιες μορφολογικές διακρίσεις της κυπριακής επιτρέπουν να ξεχωρίζουν φράσεις όπως (άλλαξε αυτοκίνητον) και (άλλαξεν αυτοκίνητον) – ενώ στην κοινή αυτές οι δύο φράσεις ταυτίζονται. Αφού λοιπόν το ληκτικό /n/ είναι λειτουργικό μέρος της γραμματικής δομής της κυπριακής, θα πρέπει να δηλώνεται και στη γραφή, ασχέτως εάν η εκπαίδευση στη γραφή της κοινής έχει δημιουργήσει τη συνήθεια στους Κύπριους να μη γράφουν ληκτικά /n/ που όντως προφέρουν.

Η διαπίστωση ότι εκείνο το ληκτικό /n/ της μορφοφωνολογίας της λέξης πρέπει να κατοπτρίζεται στη γραφή είναι μόνο το πρώτο μέρος του ζητήματος. Το επόμενο στάδιο προβληματισμού είναι πώς να αναπαρίσταται το ληκτικό /n/: αν πρέπει δηλαδή να αποδίδονται γραπτώς όλες οι διαφορετικές φωνητικές πραγματώσεις που μπορεί να έχει. Στην κυπριακή αυτό το ληκτικό /n/ μπορεί (α') να προφέρεται κανονικά σαν [n] (π.χ. <έναν άντραν> = [ɛnɛn ˈɛndrɛn])· (β') να προφέρεται όχι σαν [n], αλλά π.χ. σαν [m] (π.χ. <την πόρταν> = [tɪm ˈbɔrɪtɛn]), ή [ŋ] (π.χ. <τον καφέν> = [tɔŋ ɡɛˈfɛn]) κλπ.· (γ') μπορεί να μην προφέρεται καθόλου (π.χ. <μιαν γλώσσαν> = [mɪɛ ˈɣlɔsːɛn])· και (δ') μπορεί να αφομοιώνεται πλήρως προς το επόμενο εξακολουθητικό σύμφωνο, δηλαδή να μην προφέρεται το /n/, αλλά να καθιστά το επόμενο σύμφωνο μακρό (π.χ. <μεν μιλάτε> = [mɛ miːlɛtɛ]).

Αν κανείς θελήσει να αποδώσει το ληκτικό /n/ φωνητικά, τότε μια θεωρητική επιλογή είναι να γράφεται αφομοιωμένο με την επόμενη λέξη όποτε επηρεάζει τον αρχικό φθόγγο της επόμενης λέξης. Για παράδειγμα, (μέ μιλάτε), (το γκαφέν), (τη μπόρταν). Αυτή η πρακτική αντικατοπτρίζει τη φωνητική πραγματικότητα, αφού όντως το ληκτικό /n/ επηρεάζει το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης. Παρόλα αυτά, φαίνεται να είναι προβληματική σε περιπτώσεις όπως (τη γγεναίκαν) (όπου το (γγ) μάλλον ως [ŋg] θα διαβαστεί παρά ως [jː]) ή (τη ρρωσίαν) (όπου είναι ασυνήθιστο να είναι κεφαλαίο το δεύτερο γράμμα μιας λέξης αντί το πρώτο). Πιο σημαντικό πρόβλημα όμως είναι η δυσκολία στην οπτική αναγνώριση των λέξεων, όταν είναι γραφηματικά τόσο ευμετάβλητες. Οι ψυχολογικές έρευνες στο θέμα αυτό έχουν δείξει ότι κατά την ανάγνωση ο εγκέφαλος αναγνωρίζει ολόκληρη τη λέξη και δεν διαβάζει γράμμα-γράμμα απαραίτητα.⁴ Επομένως, αν δεν υπάρχει σταθερό οπτικό ίνδαλμα της λέξης, η ανάγνωση επιβραδύνεται. Ειδικά η αρχή της λέξης είναι σημαντική να την οπτική αναγνώρισή της⁵ έτσι γραφές όπως (ήπιε γκαφέν) (αντί (ήπιεν καφέν)) δυσχεραίνουν την οπτική αναγνώριση της δεύτερης λέξης. Συνάγεται λοιπόν πως αυτή η πρακτική δεν είναι η βέλτιστη – και γι' αυτό μάλλον απαντάται πολύ περιορισμένα στο διαδίκτυο.⁶

Αρκετά συχνή στην εκδοτική παράδοση είναι η τάση να αποδίδονται στη γραφή οι διάφορες φωνητικές πραγματώσεις του ληκτικού /n/, αλλά να τηρούνται τα όρια των λέξεων. Για παράδειγμα, (τηγ γη),⁷ (την έρημο περνάς), (τημ μοίραμ μου), (αγ κάθεται)⁸ κλπ. Και αυτή η πρακτική όμως παρουσιάζει κάποια προβλήματα. Ένα από αυτά είναι το ότι σε ένα κείμενο γραμμένο με αυτόν τον τρόπο λέξεις θα λήγουν πολύ συχνά σε γράμματα όπως (γ), (λ), (μ), (θ) κλπ., τα οποία απαντώνται ως ληκτικά κανονικά μόνο σε περιορισμένο αριθμό δάνειων λέξεων. Επιπλέον, οι λέξεις δεν έχουν σταθερό οπτικό ίνδαλμα, ως αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η ανάγνωση· για παράδειγμα, ο υποθετικός σύνδεσμος «αν» μπορεί να εμφανιστεί ως (αν), (αφ), (αμ), (αλ), (αθ) κλπ., πράγμα που μπορεί να κάνει ακόμη και το έμπειρο μάτι να σκοντάψει. Ειδικά σε περιπτώσεις όπως στη φράση /ɛn su pi/, η φωνητική γραφή (ας σου πει) οδηγεί σε ανάγνωση του συνδέσμου «αν» ως να είναι το μόριο «ας». Ακόμη κι αν γραφεί ως (ας σου πει) (για να ξεχωρίζει ότι πρόκειται για τον σύνδεσμο «αν» κι όχι το μόριο «ας») και πάλι οδηγούμαστε στην ασυνήθιστη πρακτική να λήγει λέξη με το γράμμα (σ) αντί (ς).

Αυτά τα προβλήματα μπορούν να ξεπεραστούν αν επιλέξουμε να αναπαριστούμε

γραπτώς όχι τις διάφορες φωνητικές μορφές που μπορεί να παίρνει το ληκτικό /n/, αλλά τη φωνολογική του μορφή (δηλαδή την «αρχετυπική» προφορά του /n/ όταν δεν επηρεάζεται από το επόμενο σύμφωνο). Για παράδειγμα, αντί να γράφεται η λέξη /'iɾɛn/ φωνητικά ως (είπεν), (είπεγ), (είπεσ), (είπεφ) κλπ., ανάλογα με το τί τυχαίνει να ακολουθεί, να γράφεται φωνολογικά, δηλαδή πάντα ως (είπεν) ασχέτως περιβάλλοντος. Και αυτή η πρακτική απαντάται στην εκδοτική παράδοση,⁹ και παρουσιάζει το πλεονέκτημα ότι δεν δυσχεραίνει την ανάγνωση, αφού η οπτική μορφή των λέξεων με ληκτικό /n/ διατηρείται σταθερή.

Επομένως μια πιο φωνολογική αναπαράσταση του ληκτικού /n/ είναι προτιμότερη έναντι μιας φωνητικής πολυποικίλης απόδοσής του. Στο σύστημα γραφής της κοινής νεοελληνικής η γραφή του ληκτικού /n/ είναι ένα από τα λίγα ζητήματα που έχουν αντιμετωπιστεί ως ένα βαθμό φωνητικά παρά φωνολογικά, από την άποψη ότι το ληκτικό /n/ ορισμένων λέξεων δεν γράφεται όταν δεν προφέρεται. Εντούτοις τα τελευταία χρόνια έχει διαφανεί η ανάγκη μιας πιο φωνολογικής γραφής ειδικά του αρσενικού άρθρου «τον»; το οποίο προτείνεται να γράφεται πάντα με ληκτικό νι, ούτως ώστε να εκμηδενίζεται η πιθανότητα σύγχυσής του με το άρθρο ουδετέρου γένους «το».¹⁰ Ακόμη και στις περιπτώσεις που το ληκτικό /n/ της κοινής αφομοιώνεται φωνητικά προς το επόμενο σύμφωνο, γραφές όπως (τημ πόρτα) ή (τηγ καρέκλα) είναι αδιανόητες. Γιατί όμως στην απόδοση των διαλέκτων να υπάρχει η τάση να γράφονται πιο φωνητικά τέτοια φαινόμενα – σαν να επρόκειτο για φωνητική μεταγραφή και όχι ορθογραφική γραφή;

Απόλυτες λύσεις δεν υπάρχουν σε ένα σύστημα γραφής. Η πρόκληση είναι να εντοπίζεται σε ποια σημεία είναι προτιμότερη μια πιο φωνητική γραφή και σε ποια μια πιο φωνολογική. Ειδικά στη γραπτή απόδοση του ληκτικού /n/, μια πιο φωνολογική γραφή παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα έναντι μιας οιονεί φωνητικής μεταγραφής του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. <http://www.alkinoos.gr/el/archive/texts/169-apantisi-sto-periodiko-tahydromos.html>
2. Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία: Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα, 2^η 1998, σσ. 106-108.
3. Το ότι η παράλειψη του ληκτικού νι μπορεί να οφείλεται στην επίδραση της κοινής φαίνεται και από το γεγονός ότι όπου στη γραφή της κοινής υπάρχει ληκτικό νι (π.χ. (σπιτιών), (περιβάλλον), (ανέκαθεν)) δεν παραλείπεται στη γραφή της κυπριακής (ακόμη και κατά την πιο «χαλαρή» γραφή στο διαδίκτυο).
4. Florian Coulmas, *Writing Systems: An introduction to their linguistic analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, σσ. 211-215.
5. Constance Kutsch Lojenga, “Basic principles in establishing word boundaries”, στο Michael Cahill & Keren Rice (επιμ.), *Developing orthographies for unwritten languages*, Publications in Language Use and Education 6, Dallas, Texas, SIL International, 2014, σ. 84.
6. Για παράδειγμα: <https://www.facebook.com/groups/cypriot.greek.dialect/>.
7. Α. Παναρέτου, «Κυπριακάι λέξεις», *Κυπριακάι Σπουδαί* 27 (1963) 174.
8. Νέαρχος Κληρίδης, «Λαογραφικά ανέλεκτα», *Κυπριακάι Σπουδαί* 27 (Λαογραφικόν Παράρτημα ΙΧ), 1963, 50.
9. Για παράδειγμα, Κώστας Μόντης & Ανδρέας Χριστοφίδης, *Κυπριακή Ανθολογία*, Αθήνα, Alvin Redman Hellas, 1965.
10. Γιώργος Παπαναστασίου, *Νεοελληνική Ορθογραφία: ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2008, σσ. 399-400.

Σπύρος Αρμοστής

Μικρά φιλολογικά, προσθήκες, διορθώσεις

I. Πούσκιν και Λαφόν. Προχθές εν συναναστροφή ο λόγιος και διακεκριμένος φίλος μογενής εκ Ρωσίας κ. Γουμαλίχ διηγείτο ημίν το εξής ωραίον ποιητικόν ανέκδοτον. Ήσαν εις λαμπράν εσπερίδα της αριστοκρατίας των γραμμάτων, τεχνών, όπλων, εν Πετρούπολει, ότε ήλθεν η ώρα της μεταβάσεως εις την αίθουσαν του δείπνου. Αλλά διά να μεταβώσιν εις αυτήν οι κεκλημένοι έπρεπε να διέλθωσιν εκ μικράς γεφύρας εν υπαίθρῳ και την στιγμὴν εκείνην εχιόνιζεν. Η οικοδόσποινα τότε επρότεινε πριν ή διαβώσι να ποιήση έκαστος τετράστιχον ή δίστιχον εις την κυρίαν του, γυμνώλεον, εννοείται, ήν είχεν εις τον βραχιονά του. Και πάντες κάτι ευφρές είπον, αλλ' ο κλεινός ποιητής Πούσκιν εξ εμπνεύσεως στιγμιαίας είπε το αριστούργημα ως εξής περίπου: «Νιφάς χιόνος έπεσεν εις το λευκόν σου στήθος, πιστεύουσα ότι θα το ενίκα ως προς την λευκότητα· αλλ' εννοήσασα την πλάνην της ευθύς ανελύθη εις δάκρυα». Το ωραίον τούτο ποιητικόν, όπερ κατεχειροκροτήθη τότε, ανεκινώσαμεν αμέσως εκ στόματος του κ. Γουμαλίχ εις τον παρόντα εν τη συναναστροφή ποιητήν φίλον ημίν κ. Γουσταύον Λαφφόν, ούτος δ' αμέσως το μετέβαλε και εις ελληνικούς στίχους ωραίους ως εξής, τους οποίους χάριν ευφροσύνης ενομίσαμεν δέον να καταχωρίσωμεν ώδε:

*Μια τουλούπα χιόνι ήλθε και περήφανη εχύθη
στης αγάπης μου το στήθος το αφράτο κι απαλό,
μα σαν είδε στην ασπράδα έξαφνα πως ενικήθη,
δάκρυα έγινε το χιόνι κι έλωσεν εντροπαλό.*

Νομίζομεν ότι εν τῷ μέσῳ του κρύου αυτού το οποίον μας περιέβαλε και ολίγη ποίησις ούτως ανέκδοτος δεν βλέπτει διά τους αναγνώστας μας, όταν μάλιστα είναι τόσοσθερμή και διά το χιόνι κατάλληλος.

Σημείωση: Το παραπάνω σημείωμα δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εφημερίδα* (6.1.1888) του Ιωάννη Καμπούρογλου. Ο Gustave Laffon (1835-1906), πρόξενος τότε της Γαλλίας στον Πειραιά, συνδεόταν φιλικά με τον Καμπούρογλου, ο οποίος δημοσίευε συχνά στην εφημερίδα του ποιήματα του γαλλοκύπριου διπλωμάτη και πληροφορίες για τις μετακινήσεις του: «Το κρυφτό» και μετάφραση του ποιήματος του Sully Prudhomme «Vase Brisé» με τον τίτλο «Το ραγισμένο βάζο» (1.1.1888)· «Εις τον φίλον μου Α. Παράσχον» (14.7.1890)· «Το κουτί μου» (13.11.1890)· «Το γιγαντιαίον ταξείδιον του κ. Λαφφόν» (17.11.1889)· «Ποίημα και επιστολή υπερποντεία Γουσταύου Λαφφόν», όπου και το ποίημα «Τα Χελιδόνια» (10.4.1891). Όλα τα παραπάνω ποιήματα περιλαμβάνονται στην έκδοση Γουσταύου Λαφφόν, *Τα Άπαντα*, επιμ. Ριχάρδος Βαρζύλης, Λευκωσία 1915.

Ως πρόξενος της Γαλλίας στον Πειραιά, ο Λαφόν δημοσιεύει στην *Εφημερίδα* (2.1.1888) του Κορομηλά το γαλλικό ποίημα «A la jeneusse athenienne». Επίσης συμμετέχει σε «Μεταφραστικόν διαγωνισμα» με ποίημα του Β. Ουγκώ (*Εφημερίς*, 4.2.1888). Τέλη Ιουνίου του 1888 μετατίθεται στο Περού. Στην επιστολή του προς τον φίλο του Γ. Δ. Μάκκα (*Νέα Εφημερίς*, 10.4.1891) πληροφορεί ότι, όσο βρισκόταν στη Χιλή, έγραψε πάνω από 100 ελληνικά λυρικά ποιήματα. Ανάμεσα σ' αυτά και το ποίημα που αφιέρωσε στον Αχ. Παράσχο, αλλά αυτός έμεινε απαθής.

II. Τα Κυπριακά Αθανασίου Σακελλαρίου. *Ερίτιμος εργασία* επονομάζεται υπό του περί της εν Κύπρω γλώσσης και ιστορίας καθόλου επαίοντος καθηγητού τού εν Μονάχῳ πανεπιστημίῳ Ευγενίου Οβερχούμμερ η των *Κυπριακῶν δίτομος συγγραφή* (ήτοι γεωγραφία, ιστορία και γλώσσα της νήσου Κύπρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον τού εν λογίῳς Αθανασίου Σακελλαρίου καθηγητού. Εγκαλλωπιζόμεθα κατά αλήθειαν, οπότε εν τοις εγκρίτοις περιοδικοῖς της Γερμανίας γίνεται λόγος περί νεωτέρων ελληνικῶν συγγραμμάτων, καθάπερ έναγχος εν τῷ κεχωρισμένῳ τεύχει του περιοδικού, ού η επιγραφή «ενιαυσία έκθεσις περί των προόδων της κλασικῆς αρχαιότητος τόμ. 77», ανέγνωμεν μακράν βιβλιογραφίαν από σελ. 31-33 των *Κυπριακῶν* του ελλογίμου Αθανασίου Σακελλαρίου εκπονηθείσαν υπό ειδικού περί την εν Κύπρω γλώσσῳσιν επιφανούς αρχαιοδίφου Οβερχούμμερ, εν ή ο απροσωπόληπτος ούτος επικριτής

αυστηρώς επόμενος τῷ Suum Cuique εκάστῳ το προσήκον ἐξάγει τὰς ἀρετὰς τοῦ φιλοπονήματος τοῦ ἡμετέρου συναδέλφου Αθ. Σακαλλαρίου. Ἐπειδὴ δ' εὐάρισμα τῶν ἐλληνικῶν συγγραμμάτων διαπλέουσι τὸν Ἴονιον κόλπον, διότι οὐκ ὀλίγα κατασκευάσματα ἐνίων τῶν ἐν Αθήναις βιβλιοπωλῶν (Büchercachr γερμανιστί) περιέχουσι παρερμηνεύσεις καὶ ἀταλασιπῶρως μεταγγίζουσιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν νεολαίαν γνώσεις προωρισμένας διὰ τὴν γερμανικὴν τοιαύτην, ἐν τῇ σπάνει, λέγομεν, τῶν δοκίμων παρ' ἡμῖν συγγραμμάτων ἀσμενοὶ χαριετίζομεν τὰ Κυπριακὰ τοῦ καθηγητοῦ Σακελλαρίου, δι' ὧν, ὡς καὶ διὰ τινῶν ἄλλων ὀλίγων ὅμως, συμπαραδρεῦει καὶ ἡ νεωτέρα ἐλληνικὴ φιλολογία ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ πανδαισίᾳ ἀνά τὴν ἐσπερίαν Ἐυρώπην. Περαινόντες τὰ βραχέα ταῦτα περὶ διανοητικοῦ προϊόντος γνησίως ἐλληνικοῦ ἐπιλέγομεν ὅτι τοῦ περι οὗ ο λόγος ἔργον, τοῦ ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν χαρακτηριζόμενον ὡς πολυωφελές ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἐπικριτοῦ καὶ τελεοδικῶν ἅμα, συνωδὰ καὶ τῇ ὕλῃ τῇ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτῷ ἐξεταζομένη, κρίνεται ὑπὸ τῶν κυριολόγων ὡς σπουδαία πηγὴ διὰ τὴν γνῶσιν τῶν γλωσσικῶν, ἐθνογραφικῶν καὶ ἱστορικῶν σχέσεων καὶ διὰ τὰς ἐν αὐτῷ τούτῳ σπουδαίας ἐπιγραφάς, τὰς διαφωτιζούσας τὴν ἱστορίαν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν γλῶσσαν τῆς οὐπὼ συνενωθείσης μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος ὀρφανῆς κόρης Κύπρου. Συνηδόμεθα καὶ αὐθὶς τῷ εὐπαιδευτῷ συγγραφῆι Αθ. Σακελλαρίῳ ἐπὶ τῷ ἐυρωπαϊκῆς φήμης ἀξιωθέντι αὐτοῦ ἔργῳ.

Ἐν Αθήναις κατὰ Δεκέμβριον 1893 / Ὁ φίλος καὶ συνεργάτης ὑμῶν

Ν. Πετρήs

Σημείωση: Ὁ γερμανομαθὴς καὶ γαλλομαθὴς φιλόλογος - γυμνασιάρχης Νικόλαος Πετρήs, γεννημένος στὴν Κέα τὸ 1831, με σπουδὲς ἐν γερμανικῷ πανεπιστήμιῳ, παρουσιάζει στὸ ἐλληνικὸ κοινὸ (ἀπὸ τὴν στήληs τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφ. Νέα Ἐφημερίς, 10.12.1893) τὴν κριτικὴν τοῦ κλασικοῦ φιλόλογου καὶ γεωγράφου Εὐγένιου Ὀβερχούμμερ (Eugen Oberhammer, 1859-1944) γιὰ τὴν δίτομη μνημειώδη ἐκδόση τῶν Κυπριακῶν (Ἀθήνα 1890-1891) τοῦ Ἀθανάσιου Σακελλαρίου (1826-1901). Ἡ κριτικὴ αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν Ἐπετηρίδα (ἀρ. 77) γιὰ τὴν κλασικὴν σπουδὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου καὶ εἶναι μάλλον ἀγνωστὴ. Σύμφωνα με τὸν Ν. Πετρή, ὁ Ε. Oberhammer ἦταν ἐξοικειωμένος καὶ με θέματα τῆς κυπριακῆς διαλέκτου. Μάλιστα ταξίδεψε ἐπανειλημμένα στὴν Κύπρον καὶ ἐν ἄλλῃs χώρῃs τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ ἐγράφη εἴκοσι τόμους με ἡμερολόγια, ποὺ καλύπτουν τὰ χρόνια 1878-1935. Οἱ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ συγκέντρωσε κατὰ τὰ δύο πολυήμερα ταξίδια τοῦ ἐν τῇ Κύπρῳ ἀποτελέσαν τὸ ογκώδες βιβλίον *Τὸ νησί τῆς Κύπρου* (Μόναχο 1903). Ἀς σημειωθεῖ ὅτι νωρίτερα ὁ Ν. Πετρήs παρουσίασε στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφ. *Ἀιών* (11.8.1887) τὸ βιβλίον τοῦ Ε. Oberhammer *Ἀκαρνανία, Ἀμβρακία, Ἀμφιλοχία καὶ Λευκάδα στὴν ἀρχαιότητα* (Μόναχο 1887). Πληροφορίες γιὰ τὸν Ν. Πετρή, ὁ ὁποῖος πρωτοδιορίστηκε ἐν τῷ Γυμνάσιῳ τῆς Σύρου (13.9.1855) καὶ ὑπῆρέτησε καὶ ἐν τῷ Γυμνάσιῳ Λευκάδας (1882-1885), ὑπάρχουν καὶ ἐν τῷ ερευνητικῷ πρόγραμμά τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ (ὑπεύθυνοι Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης - Δαυῖδ Ἀντωνίου) «Οἱ Λειτουργοὶ τῆς Ἀνώτατης, Μέσης καὶ Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης (19ος αἰ.)» καὶ ἐν τῷ ἀντίστοιχῳ τοῦ Τρ. Σκλαβενίτη «Ἡ Μέση Ἐκπαίδευση ἐν τῇ Λευκάδᾳ 1829-1929».

III. Στὴν πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Γιάννη Σταυρινοῦ *Οικονομίδης (Κομμάτια τῆς φύχης μου, 1920)* περιλήφθηκε καὶ ἓνα σονέτο με τὸν τίτλον «Ἡ φιλία», ἀφιερωμένον «τοῦ Λεωνίδα Παυλίδη». Τὸ σονέτο αὐτὸ περιλήφθηκε ἐν τῇ γενικῇ πρόχειρῃ *Ἀνθολογίᾳ τῶν κυπρίων ποιητῶν* (1934) τοῦ Ἀδωνῆ Βερνάλη, ἀλλὰ ἀποδόθηκε λαθασμένον ἐν τῷ Ἰ. Παυλίδη. Ὁ Γ. Σ. Οικονομίδης περιέλαβε τὴν «Φιλία» καὶ ἐν τῇ συγκεντρωτικῇ ἐκδόσει τῶν *Ποιημάτων* του (1986, σ. 147). Ὅμως τὸ ἴδιον ποίημα περιλήφθηκε καὶ ἐν τῇs δύο ἐκδόσειs ποιημάτων τοῦ Ἰ. Παυλίδη (*Ποιήματα*, ἐπιμ. Κ. Γ. Γιαγκουλλῆs, Λευκωσία 1996, σ. 34· *Λεωνίδης Παυλίδης, μιὰ παρουσίαση ἀπὸ τὴν Κρήνη Παυλίδου, Ἀθήνα, Γαβριηλίδης, 2004, σ. 41*)· δηλαδὴ ἐπαναλήφθηκε τὸ λάθος τοῦ Βερνάλη.

IV. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γιάννη Σκαρίμπα, ἀπάντησις ἐν τῷ Ἰ. Χουρμούζιῳ γιὰ τὴν κριτικὴν ἐν τῇ *Καθημερινῇ* γιὰ τὸ *Σόλον τοῦ Φίγκαρω*, ποὺ δημοσιεύθηκε ἐν τῷ προηγούμενῳ τεύχῳ τοῦ περιοδικοῦ «*Μικροσκαρμπικά, Μικροφιλολογικά* 38 (Φθινόπωρον 2015) 33-36) δὲν εἶναι ἀβιβλιογραφητὴ. Τὴν σημειώνει, χωρὶς νὰ τὴν ἀναδημοσιεύει, ὁ Συμεῶν

Σταμπούλου στη διατριβή του Πηγές της πεζογραφίας του Γιάννη Σκαρίμπα, ΣΩΒ 2006, σ. 276. Ο ίδιος μελετητής βιβλιογραφεί και την κριτική του Κ. Λαβίθη για το συγκεκρωμένο μυθιστόρημα του Σκαρίμπα. Αβιβλιογράφητη όμως είναι η επιστολική απάντηση του Σκαρίμπα στην κριτική του Μιχ. Ροδά για το ίδιο έργο (Ελεύθερον Βήμα, 5.6.1939), που αναφέρθηκε στο προηγούμενο δημοσίευμα. Ο Σκαρίμπα στέλνει απάντηση στον Ροδά μέσω της Καθημερινής (12.6.1939), την οποία αναδημοσιεύουμε εδώ:

Γράμματα προς τη σελίδα. Φιλολογικοί διαξιφισμοί

Αγαπητή «Καθημερινή»,

Σας παρακαλώ φιλοξενήσατέ μου τα λιγοστά τούτα λόγια στην αρμόδια στήλη της έγκριτης εφημερίδα σας και σας είμαι υπόχρεως.

Για τον κ. Ροδά:

Λυπάμαι πολύ που θα πικράνω το φίλο μου τον κ. Ροδά.

Αλλά ο κ. Ροδάς παρεξηγεί μερικά πράγματα που – αυτά – όσο κι αν δεν λέγονται αμέσως δεν παύουν μολαταύτα να εννοούνται απ' αρχής. Λόγου χάρη ο κ. Ροδάς παίρνει «κατά γράμμα» τα τυπικά εκείνα λόγια, που ανταλλάσσουν συνήθως μεταξύ τους άνθρωποι για πρώτη φορά γνωριζόμενοι, ενώ εξ εναντίας δεν πιστεύει διόλου στ' άλλα εκείνα που «μετά την γνωριμίαν...» θα του ειπωθούν ασφαλώς. Έτσι ο κ. Ροδάς καταντά να μοιάζει με τον ήρωα κάποιου μυθιστορήματος, που ερωτηθείς από τρίτον αν: είναι βέβαιος για τα προς αυτόν αισθήματα, κάποιου που μόλις γνωρίστηκε, ο άνθρωπος απάντησε: «Αν είμαι λέει; Και παραείμαι αδερφέ. Νά, μόλις πριν δυο λεπτά με είπε “κύριο” και μ' εβεβαίωσε ότι είναι ευτυχής για τη γνωριμία μου. Τι διάολο; θα μου 'λεγε ψέμματα;»!...

Έτσι – μεταφέροντας το σχήμα μου – θα πω κι εγώ του κ. Ροδά ότι πήρε «κατά γράμμα» την αποστολή σ' αυτόν και του νέου βιβλίου μου (του μυθιστορήματος «Το σόλο του Φίγκαρω») και την τυπική έκφραση εκείνη που τη λέμε «αφιέρωση». Και φυσικά, δεν είχα την πρόθεση «να πω ψέμματα» όταν κι εγώ τον έγραφα (δεν θυμάμαι ακριβώς πώς) καλόν κριτικόν ή τον βεβαίωνα – ίσως – και για την «ξεχωριστή μου εκτίμηση», μα αυτό δεν θα πει διόλου ότι είναι ανάγκη – για να του ειπωθούν έτσι αυτά – να είναι ο κ. Ροδάς καλός κριτικός και εγώ να τον εκτιμώ – σαν τέτοιον – ξεχωριστά και πολύ. Γιατί τον κ. Ροδά κι εγώ τον θεωρούσα – έως εδώ – κριτικό αξίας πολύ μέτριας. Αλλά δεν φανταζόμουν ποτέ ότι ο κ. Ρ. όχι μόνο δεν είναι ούτε μέτριος, αλλά ούτε κακός κριτικός δεν είναι άξιος να είναι! Δεν είναι διόλου κριτικός. Και ναι μεν ο κριτικός μπορεί να μην είναι... διόλου κριτικός, μα δεν θα 'βλαπτε αν είχε και αυτός λίγη κρίση. Αλλά και αυτοσεβασμό λίγον τι. Και, ακόμα, λιγάκι ευγένεια. Γιατί από την τάχα σημερινή κριτική του («Ελ. Βήμα» 5.6.39) λείπουν και τα τρία αυτά. Λέει και το μυθιστόρημά μου «Αρλούμπα»! Μα και τί δε λέει ο κ. Ρ. μέσα εκεί; Να μεταφέρω εδώ μερικά; Ας το κάμω: «Ο λογοτέχνης της Χαλκίδος κ. Γιάννης Σκαρίμπα είναι συμπαθέστατος ως άνθρωπος και εγκάρδιος ως “λαϊκή ψυχή”! (η υπογράμμιση είναι δική μου). «... Τώρα ευκυκλοφόρησε το “Σόλο του Φίγκαρω” με καλλιτεχνικό εξώφυλλο που νομίζει κανείς ότι ανάλογο θα είναι και το περιεχόμενο»! «... Εδιάβασα δυο φορές με μεγάλη προσοχή (η υπογράμμιση είναι πάλη δική μου) το βιβλίο του κ. Σκαρίμπα». «Φλυαρία ακατάσχετη, αρλουμπισμός και ασυναρτησίες»! «Μά την αλήθεια σκέφτεται κανείς αν “Το Σόλο του Φίγκαρω” εγράφη σε ώρες ψυχικής και διανοητικής γαλήνης». «Γιατί δε ο τίτλος, ο τόσο συμβολικός: “Το Σόλο του Φίγκαρω” καταντάει ακατανόητο. Μόνο στη σελίδα 101 γίνεται κάποιος λόγος με πολλά αποσιωπητικά». «Κι ήταν – γράφω εγώ δηλαδή – η λύπη γυάλινη», «Πρέπει να τεθή κάποιος φραγμός...» κλπ. κλπ.

Τώρα, τί ν' αντειπώ στον κ. Ροδά; Να του πω ότι τα «αρλούμπα» και «αρλουμπισμός» δεν είναι πράγματα που μπορεί να λέγονται από έναν κριτικό (και αν ακόμα γράφωνται από έναν λογοτέχνη); Να του πω ότι αν είχα «την ψυχική και διανοητική γαλήνη» – μακαριότητα – του κ. Ρ. χωρίς άλλο δε θα 'γραφα ποτέ, γιατί δε θα υπήρχε σοβαρός

κάποιος λόγος; Να του πω ότι τα «καλλιτεχνικά εξώφυλλα» δεν έχουν ποτέ τέτοιες σχέσεις και «αναλογίες» με τα «περιεχόμενα»; Να του πω ότι δεν είναι σε θέση να εννοήσει πως η λύπη του ήρωά μου ήταν ... γυάλινη; Να του πω ότι αν η προσοχή του (με την οποία λέει ότι διάβασε το βιβλίο μου) είναι τόσο απρόσεκτη, θα πη ότι δε φταίει ούτε ο ίδιος; Να του πω ότι ο τίτλος δεν είναι «συμβολικός» – κατά σύμπτωση – και ότι μάλιστα είναι χαρακτηριστικός και επιγραμματικός του μύθου του «Σόλο» μου; Ή να του πω ότι τ' όντι πρέπει να τεθή κάποιος φραγμός, αλλά όχι σε μας τους συγκινητικούς οπιομανείς της χρυσής τούτης χίμαιρας που λέγεται τέχνη (μα και τους μαρτυρικούς ανθρώπους, που ενάντια στην κακή μοίρα μας, επιμένουμε να ιχνογραφήσουμε το μέγα σχέδιο της νεοελληνικής λογοτεχνίας) παρά ο φραγμός πρέπει να τεθή στους διάφορους Ροδάδες, που αφήνοντας κατά μέρος άλλα (που θα ήσαν ικανώτεροί μας να μας προσφέρουν παραγωγικότερα και χρησιμώτερα) έργα, πήραν «την πένα» και ασκούν ασύδοτα σορολοπισμό μες στα γράμματα; Τί, λοιπόν, να του πω; Μα ας τον αφήσω τον άνθρωπο. Ας ... χαμογελάσω απλώς. Εκτός αν ο κ. Ροδάς έχει αντίρρηση...

Χαλκίδα 5.6.39.

Για τον μελλοντικό βιβλιογράφο του Σκαρίμπα σημειώνω μερικές ακόμη κριτικές για τα έργα του από την ίδια περίοδο, οι οποίες λόγω έλλειψης χώρου δεν μπορούν να αναδημοσιευτούν εδώ: Της Έλλης Λαμπρίδη για τον *Μαριάμπα* στα *Ελληνικά Φύλλα* 7-8 (Αθήνα, Σεπτ.-Οκτ. 1935) 227 («Γιάννη Σκαρίμπα: *Μαριάμπας*»). Του αθηναίου κριτικού και λογοτέχνη Λεωνίδα Ρήγα για τον *Μαριάμπα* και για την *Ουλαλούμ* στη *Νέα Πνοή* 5 (Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 1936) 159-166. Η κριτική είναι στέρεη, με αρκετές επιφυλάξεις, και στον Ρήγα απάντησε με οργή ο Σκαρίμπας στο επόμενο τεύχος 6-7 (Δεκ. 1936-Ιαν. 1937) 204-206 («Γύρω από μια κριτική. Μια απάντηση του κ. Γιάννη Σκαρίμπα»). Στο ίδιο τεύχος ανταπάντησε και ο Ρήγας, ό.π., σσ. 206-207 («Και μια ανταπάντηση του κ. Λεωνίδα Ρήγα»). Του Κλέαρχου Μμίκου για την *Ουλαλούμ* στον *Τηλέγραφο Πάτρας*, 9.11.1936 και, τέλος, του Αβραάμ Ν. Παπάζογλου επίσης για την *Ουλαλούμ* στη *Νέα Πνοή* 8-9 (Φεβρ.-Μάρτ. 1937) 248-249. Α. Β.

V. Με αφορμή τα όσα αναφέρει ο Φιλέας Λεμπέσκ στον Πρόλόγο του για τη *Χρύσιλλα* του Αχ. Αμιλίου (βλ. *Μικροφιλολογικά* 38, Φθινόπωρο 2015, σσ. 56-58), ας σημειωθεί ότι ο πρώτος βρισκόταν στην Κύπρο τον χειμώνα του 1932-33 και ότι στη συνέχεια παρουσιάζει στο *Mercure de France* (1933) τρία βιβλία Κυπρίων: *Παλαιά Κύπρος* (1933) του Αχ. Αμιλίου, *Τζυπρώτικα τραούδια* (1930) του Δ. Λιπέρτη και *Τα φκιόρα της καρδιάς μου* (1933) του Π. Λιασιδή. Βλ. εφ. *Χρόνος*, 4 και 6.10.1933.

V. I. Αγνωστο διήγημα της Μαρίας Ρουσιά.

Το δώρο του ξένου

Όταν η Μάια ανοιγοκλείνει βιαστικά ένα πίσω απ' τ' άλλο τα συρτάρια της, καταλαβαίνω ότι κάτι σπουδαίο της συμβαίνει.

– Τί γυρεύεις πάλι, Μάια; την ρώτησα προχτές.

– Εμπνεύσεις, παιδί μου.

– Μέσα στα συρτάρια;

– Το 'χουν οι μέρες, βλέπεις. Οι μέρες που ο Άι Βασίλης διορίζει και από ένα επίσημο αντιπρόσωπο σε κάθε σπίτι για να μοιράσει τα δώρα του. Μόνο ξεχνά να του δώσει της αγιοσύνης του την παντοδυναμία και τα αεροπορικά μέσα να τα κατεβάξει από τις καμινιές και να γίνεται άφαντος. Και το χειρότερο, είναι που δεν του δίνει ούτε το μυστικό της χαράς, που φυλάγει μόνο για τα μικρά παιδιά. Αυτό ακριβώς το μυστικό ψάχνω στα συρτάρια μου.

Την κοίταξα με απορία, κι εκείνη γέλασε.

– Σκύψε να δεις και θα καταλάβεις, μου είπε. Εδώ μέσα φυλάγω ταξινομημένα όλα τα δώρα που έλαβα από μικρό παιδί. Καθένα με το ιστορικό του και με τον βαθμό της

χαράς που μου 'δωσε. Όποτε λοιπόν θελήσω κι εγώ να κάνω ένα δώρο, ανοίγω τα συρτάρια μου, τα εξετάζω όλα, παραβάλλω τις ημερομηνίες και τους βαθμούς, λογαριάζω, κι έπειτα αποφασίζω. Έτσι, σπανίως γελιέμαι.

- Αχ, Μάια, της είπα τότε με λαχτάρα. Αφησε και μένα να ψάξω τα συρτάρια σου. Τρελαίνομαι για τις παλιές, αληθινές ιστορίες.

- Αυτό δεν γίνεται, είπε. Αλλά αν θέλεις, εγώ θα σου δείξω μερικά - κι άνοιξε το πιο παλιό συρτάρι.

Έσκυφα αμέσως με περιέργεια πάνω του και είδα μια θαυμάσια κούκλα, μεγάλη σαν μωρό και ντυμένη σε τριανταφυλλί ατλάζι. Πάνω της ήταν καρφίτωμένο ένα χαρτάκι που έγραφε: «Στην Μάια, όταν ήταν τεσσάρων ετών. Χαρά μηδέν».

- Γιατί; ρώτησα με απορία.

- Γιατί τότε πεθυμούσα μια κουκλίτσα τοσοδούτσιχη, που να χωρά στη φούχτα μου και να 'ναι γυμνή, για να την ντύω. Αυτή δεν χωρούσε ούτε στην αγκαλιά μου, κι ήταν τόσο όμορφη που την ζήλευα. Έτσι δεν μου 'δωσε χαρά.

Κι η Μάια άνοιξε άλλο συρτάρι, κι έπειτα άλλο, κι όλο έλεγε:

- Αυτά εδώ που βλέπεις είναι τα δώρα των αγαπημένων μου, των καλών φίλων του σπιτιού μου κι εκείνων που μ' αγάπησαν.

Και τα 'δα όλα πάνω σε άσπρα τσιγαρόχαρτα και σκεπασμένα με χλωρά γιασεμιά.

- Αυτά είναι τα δώρα που ξεπλήρωσαν υποχρεώσεις, που προσποιούνται την αγάπη, που μασκαρεύουν την υπεροψία.

Κι είδα παλιά κουτιά σκονισμένα και μπομπονιέρες σπασμένες και ξερά μπουκέτα από πολύτιμα άνθη, όλα φύρδη μίγδην σ' ένα μεγάλο συρτάρι και στη μέση τους ένα ... νεκροστέφανο!

- Κι αυτό γιατί; την ρώτησα με λαχτάρα.

- Κι αυτό δώρο ήταν, παιδί μου, μου απεκρίθη με πίκρα. Τους περιποιόμωνα, γιατί τους αγαπούσα· κι αυτοί, για να με ξεπλερώσουν, μου 'στειλαν ένα στεφάνι στο θάνατο του πατέρα, και με ξέχασαν!

Σ' ένα ξεχωριστό συρταράκι είδα μια φούχτα σταφίδες, λίγο τυρί κι ένα μεγάλο κλαρί καπαριάς.

- Αυτά πάλι γιατί τα φυλάγεις; την ρώτησα με γέλιο.

- Αυτά μου τα χάρισαν κάτι χωριάτες. Δεν είχαν δει ποτέ τους πιάνο. Τους έμπασα στην σάλα και τους έπαιξα πολλή ώρα, με όλη μου την καρδιά. Το δειλινό μού τα 'στειλαν και μου μήνυσαν πως δεν θα ξεχάσουν ποτέ τί ωραία που παίζω ... ταμπουρά!

Σ' ένα άλλο συρτάρι είχε ένα φτωχό μπουκετάκι τριαντάφυλλα. Λίγα μπουμπούκια μικρά, σαν δακτυλήθρες, δεμένα μ' ένα σπάγγο.

- Αυτά, μου εξήγησε η Μάια, μου τα 'δωσε ένα ξενιτεμένο ξαδελφάκι. Ήξερα πως δεν είχε να πληρώσει το νοίκι του, κι ούτε κάλτσες ν' αλλάξει. Όπως βλέπεις, μου 'δωκαν μεγάλη χαρά.

Έτσι μου 'δειχνε και μου 'λεγε, ώσπου άνοιξε ένα συρταράκι όπου το μάτι μου ξεχώρισε ένα δεματάκι τυλιγμένο σε χρυσό χαρτί και πάνω την επιγραφή: «Τέτοια χαρά δεν είδα στη ζωή μου».

- Κι αυτό, Μάια, τί είναι;

- Αυτό είναι πολύ δύσκολο να το καταλάβεις, ό,τι κι αν σου πω. Είναι ένα από τα πρώτα μαθήματα που μου 'δωσε η ζωή.

- Πες μου το, Μάια, πες μου το.

Κι εκείνη τότε μου διηγήθηκε σιγά σιγά:

- Ήταν ο καιρός που νόμιζα πως ήμουν πολύ σοφή, γιατί είχα διαβάσει πολλά βιβλία.

Ήμουν και πολύ περήφανη, γιατί είχα κι ένα δυο κουρελόχαρτα στην τσέπη. Διπλώματα, απολυτήρια και κάτι τέτοια. Είχα όμως πολλές αμφιβολίες κρυμμένες βαθιά στην καρδιά. Με αυτά τα ωραία εφόδια βρέθηκα ένα δειλινό, έπειτα από μια μακρινή περιοδεία, και με καλή συντροφιά, σ' ένα από εκείνα τα ορεινά χωριουδάκια της Κύπρου, όπου δεν

έχουν φτάσει ούτε τα παπούτσια του Μπάτα ούτε τα κοκκινάδια του Ντορές. Φωλιασμένο σε μια βουνοπλαγιά, μας μπέρδεψε μέσα στα λιθοστρωμένα δρομάκια του, που χάνονταν με ανήφορους και κατήφορους μες στις αυλές και τα δώματα. Ευτυχώς το ποδοβολητό των ζώων μας ξεσήκωσε γυναίκες και παιδιά, που 'τρεξαν για να μας δουν και να μας καλωσορίσουν.

- Κατά πού, με το καλό; ρώτησε μια απ' αυτές.

- Κατά την Ορά.

- Θα νυχτωθείτε, ζάβαλι μου! Κυναίγειρε, γιε μου, φώναξε μια άλλη σ' ένα μικρό χωριατόπουλο, τράβα κατά το συντόμι, κατά κει που κείτεται ο ξένος, και βγάρ' τους στου μουχτάρη.

Μπροστά ο ... Κυναίγειρος και πίσω εμείς, τραβήξαμε τον δρόμο μας, που 'μοιαζε πιότερο με κοίτη ξεροπόταμου. Γρήγορα φτάσαμε σ' ένα ξέφωτο. Δεξιά αραδιάζονταν ακατάστατες οι αυλές, με τους πελώριους βασιλικούς μες στους ασβετωμένους γαζοτενεκέδες, αριστερά τα δώματα των κάτω σπιτιών και πέρα βουνά, γκρεμοί, πεύκα, ως τον ορίζοντα, όπου γαλαζόλαμπε η θάλασσα. Στον αγέρα χύνονταν η γαλήνια δροσιά του βουνού, που ετοιμάζεται να τυλιχτεί το σκοτεινό σεντόνι της νύχτας.

Ξαφνικά ακούσαμε ένα δυνατό βογγητό, σαν ανθρώπου που πονά και κλαίει γοερά. Σταμάτησα αμέσως το ζώο μου και ξεχώρισα πάνω σ' ένα δώμα των κάτω σπιτιών έναν άντρα, με ωχρό πρόσωπο και μαύρο γένι, να κείτεται κατάχαμα. Μια ξεθωριασμένη ρεδιγκότα σκέπαζε το κορμί του, κι ένα κοκκινόασπρο ραβδωτό μαντίλι τύλιγε το κεφάλι του.

- Ποιος είναι; Τί έχει; ρώτησα τον μικρό οδηγό μου.

- Είναι ξένος, περαστικός απ' το χωριό. Αρρώστησε κι έμεινε, μου 'πε με αδιαφορία το χωριατόπουλο.

Ωστόσο ο ξένος εξακολουθούσε τα βογγητά, χωρίς να μας προσέχει.

- Θειε, άκου θειε... του φώναξα. Πάρε... και του 'ριξα λίγα χρήματα, αλλά με κάποια ντροπή, γιατί αμέσως ένιωσα ότι ο άνθρωπος χρειάζονταν πιότερο λίγη αγάπη και λίγη συμπόνια παρά το χρήμα μου.

Ο ξένος αναταράχθη, σήκωσε το κεφάλι και μου 'δωσε μια κόκκινη ματιά. Έπειτα άρπαξε σχεδόν άγρια το μικρό μου δώρο και ξανάπεσε με βογγητά στο δώμα, χωρίς να μου πει καν ευχαριστώ. Πράγμα που με πείραξε πολύ. Έτσι τον παράτησα κι έφυγα.

Στο πρώτο στρίψιμο του δρόμου μάς σταμάτησε ένας λεβέντης άντρας, με παράστημα άρχοντα και πρωτοπαλλήκαρου μαζί, που σ' έκανε άθελά σου ν' αναζητάς στο ζωνάρι του ασημοκαπνισμένα άρματα, μ' όλο που μοσκοβολούσε ολάκερος γάλα και μυζήθρα. Ήταν ο μουχτάρης, σαν να λέμε ο όμιδας του χωριού. Μας καλωσόρισε, μας κατέβασε από τα ζώα καταμεσής του δρόμου, μας πρόσφερε καθίσματα και φώναξε κάνοντας μια διατακτική χειρονομία:

- Κόρη Αννού!

- Ώρισε αφέντη! απάντησε η φωνή της Αννούς, κι αμέσως φάνηκε κι η ίδια με τον δίσκο του γλυκού στο χέρι.

- Η νύφη μας, εξήγησε με συγκαταλημένο καμάρι ο μουχτάρης, ενώ η εμορφιά της Αννούς φωτιζόταν από ένα χαμόγελο όλο μαργαριτάρι και τριαντάφυλλα.

Δεν ξέρω πώς από τον δρόμο βρεθήκαμε στο ανώγι του μουχτάρη, με ζιβανία - ένα είδος δυνατής ρακής - και αγγουράκια για μεζέ μπροστά μας, και μιλώντας για τα πολιτικά της Ελλάδας.

- Κι ο άρρωστος τί να γίνεται κει κάτω στο δώμα; ρώτησε ξαφνικά ένας της παρέας.

- Ποιος;

- Σου λέει για τον ξένο, εξήγησε ο Κυναίγειρος.

- Α! έκανε ο μουχτάρης με συγκατάβαση. Είναι ξένος. Έπαθε θέρμες. Θα γιάνει. Του 'δωσα το κάτω μου σπίτι να πορευτεί. Διάς του (δίδεις του), κόρη, να φάει τού ανθρώπου;

Κι όταν ακούστη μια γυναίκα καταφατική απάντησης, ο μουχτάρης ξέγνοιαστος ξανάρχισε την πολιτικολογία.

– Έτσι είναι αυτοί οι άνθρωποι του βουνού, μονολογούσα σε λίγο, ενώ κατηγοριζάμε μες στις ρεματιές και τα πλατάνια: φιλόξενοι, αλλά κατά βάθος πρωτόγονοι, χωρίς αισθήματα, χωρίς καρδιά. Έριξαν του ξένου ανθρώπου ένα κομμάτι ψωμί, του 'δωσαν μια κοίτη, σαν σ' ένα σκυλί, και ζουν ξέγνοιαστοι κι αδιάφοροι κοντά στον πόνο του. Κι εκείνος, ποιος ξέρει αποκ' πού, ίσως από την Ανατόλια, ίσως από την Πόλη, κατατρεγμένος άρχοντας, ξέπεσε στο χωριό τους, για να ξεπληρώσει μόνο κι άκλαυτος τη μοίρα του. Η αίσθησις της ερημιάς και του πόνου του χύνεται στη γύρω φύση που, ίδια μάνα για όλους, τον νιώθει και ντύνεται με σκιές και σιωπή για να του τονε γλυκάνει. Άπονι αυτοί οι πρωτόγονοι άνθρωποι...

– Τί έκανες και συ ο πολιτισμένος; ακούστη αμέσως μια φωνή μέσα μου. Τί του 'κανες και συ με το χρήμα σου; Το μέταλλο ούτε τρώγεται ούτε πίνεται, κι η ανώφελη συμπόνια σου δεν τον βοήθησε να ξεκουράσει το πονεμένο κορμί του. Κι ακόμα η πολιτισμένη συμπόνια σου τον ταπείνωσε, γιατί τον έκανε οφειλέτη και υποτακτικό σου, τον έκαμε ζητιάνο, χωρίς να σου ζητήσει τίποτα. Οι απλοϊκοί άνθρωποι του 'δωσαν τουλάχιστο ό,τι χρειάζεται το κορμί του και άφησαν την ψυχή του ελεύθερη να χτυπιέται με την Μοίρα της. Τί είναι η συμπόνια σας τάχατες; Προνόμιο που ικανοποιεί την υπεροψία σας: που σας κάνει να νιώσετε τον εαυτό σας ανώτερο, δυνατότερο. Άχρηστη λύπη, που στη φύση δεν υπάρχει. Στη φύση το κάθε τι τραβά τον δρόμο του, τραβά στο πεπρωμένο του με νόμους που κανείς δεν μπορεί ν' αλλάξει. Το φυτό και το έντομο ζουν τον κύκλο της ύπαρξής τους και χάνονται χωρίς να γνωρίσουν τη λύπη, χωρίς να την αφήσουν πίσω τους. Η συμπόνια είναι προνόμιο του πολιτισμένου ανθρώπου, για να κάνει κακό στον εαυτό του και να εξευτελίξει τη ζωή γύρω του...

Βαρύ κι άγριο σκοτάδι απλώνονταν στα δένδρα και την ψυχή μου. Τα ζώα μας, σαν κουρδισμένα, έβραζαν το ένα πόδι μπροστά στο άλλο. Πού και πού μια πέτρα ξεκολλούσε απ' το μονοπάτι και πηδούσε ηχολογώντας από γκρεμνό σε γκρεμνό.

– Κυρία! Κυρία! Στάσου, κυρία... ακούστηκε ξαφνικά λαχανιασμένη μια παιδιάστικη φωνή. Κι αμέσως, κατακυλώνοντας με μεγάλη συνοδεία από σπασμένα κλαριά και χώνια, εμφανερώθη ο μελαχρινός Κυναίγειρος.

– Σου το στέλλει ο ξένος, είπε, και σου εύχεται καλό κατευόδιο!

– Δυο κίτρινες αγριομαργαριτούλες, ένα κλαράκι θυμάρι, μια μύτη βασιλικού, δεμένα μ' ένα μαύρο κουρέλι, ήταν το μικρό πολύτιμο, αξέχαστο δώρο του ξένου. Αυτά που βλέπεις εδώ... Όταν τα πήρα, αισθάνθηκα τέτοια χαρά που αμέσως οι μυρτιές μοσκοβόλησαν γύρω μου, τ' αφέστηρα φεγγοβόλησαν κρεμασμένα από τα πιο ψηλά κλαριά των δέντρων, κι ένιωσα πως ο κόσμος του Θεού είναι καλός και ωραίος, μόνο εμείς τον χαίρομαστε με αγνωμοσύνη, χωρίς να τον καταλαβαίνουμε ποτέ.

Σημείωση: Το άγνωστο αυτό διήγημα ή μάλλον αφήγημα της Μαρίας Ρουσιά (1894-1957) δημοσιεύτηκε στην αλεξανδρινή εφ. *Ταχυδρόμος* (31.12.1937). Όσο γνωρίζουμε, είναι το πρώτο δημοσιευμένο αφήγημά της, προτού αρχίσει να συνεργάζεται με το περ. *Κυπριακά Γράμματα* (1939 κ.ε.), όπου παρουσίασε πολλά από τα υπόλοιπα διηγήματά της, ανάμεσα στα οποία δεσπόζει «Η κέρενη γυναίκα με τους τρεις άντρες», αλλά και αποσπάσματα από το μυθιστόρημά της *Το σαράκι* (Αθήνα 1982). Κατά τη δεκαετία 1936-1946 η Μ. Ρουσιά συνεργάστηκε αρκετά συστηματικά με την εφ. *Ταχυδρόμος*, όπου δημοσίευε (συνήθως με τα αρχικά της) χρονογραφήματα, επιφυλλίδες, κριτική βιβλίου και άλλα σημειώματα. Στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δημοσίευσε με το ψευδώνυμο *Η Αδερφή του Στρατιώτη* πολλές ανοικτές επιστολές σε έλληνες στρατευμένους που αγωνίζονταν στη Μέση Ανατολή. Η ίδια εργάστηκε ως εθελόντρια νοσοκόμα. Οι εμπειρίες του πολέμου και γενικά τα αιγυπτιώτικα βιώματά της περνούν στα διηγήματα που αποτελούν τις συλλογές της *Για το δίκιο στη Μέση Ανατολή* (1946) και *Ο ξένος* (1951). Στην ίδια εφημερίδα δημοσίευσε το 1939 σειρά επιφυλλίδων με εντυπώσεις από τα ταξίδια της στην Κύπρο, γενέθλιο χώρο των γονιών της. Οι ταξιδιωτικές αυτές εντυπώσεις θα αποτελέσουν, μαζί με τα κυπριακά διηγήματά της, το βιβλίο της *Κύπρος* (1956). Η αλεξανδρινή συγγραφέας, που μεγάλωσε και σπούδασε στην Ιταλία, είχε στενή φιλία με τον Νίκο Νικολαΐδη τον Κύπριο.

Μπαλλάντα στους manqué των αιώνων

Καθώς ο ποιητής Publius Statius μπροστά στον Βιργίλιον,
ούτω καίγομαι να πασπατεύσω δικό τους Σιγίλλιον,
να γλυκοφιλήσω τα υποπόδια των ποδών των,
τα πτερά και τα περύγια των Ωδών των,
ενός εκάστου της ποιήσεως manqué Νομπελούχου,
καταξιωμένου δ' επιτοπίως, παντάπασι δικαιούχου,
σφικταγκαλιάζοντας μετά μανίας τις λυρικές των αρβύλες·
ω, να μην τις ξεβιδώσουν αγέρηδες, μη ζωντάκρες ίσιες, καμπύλες!

Ένας ποιητής ανώνυμος και άδοξος που 'ναι

manqué: ανεπιτυχής, που δεν τα κατάφερε – άλλως quasi: δήθεν, φαινομενικός. Και οι δύο όροι
σταιριάζουν στους προσλειβόμενους Νομπελίστες, που τελικά απέτυχαν.
Publius Papinius Statius: Από το *Purgatorio* του Dante Alighieri.



Και άλλα σονέτα Κυπρίων

Καθώς ετοιμάζαμε την ανθολόγηση κυπριακών σονέτων για το Παράρτημα, έφτασαν
στα χέρια μας και άλλα σονέτα ή σονετοειδή ποιήματα, παλαιότερα και πρόσφατα, τα
οποία δεν έχουν δημοσιευτεί. Παρουσιάζουμε εδώ μερικά δείγματα. Ας σημειωθεί ότι
δύο από τους ποιητές, οι Αντώνης Λυτρίδης και Α. Κ. Τόφαλλος, διαμένουν σε χώρες του
εξωτερικού από τα χρόνια του 1960· ο πρώτος ζει στον Καναδά, ενώ ο δεύτερος είναι
εγκατεστημένος στο Λονδίνο.

Πέτρος Σόφας (γενν. 1933)

Σονέτο

Άσμα θεϊκό, που ομορφοσυνταιριάζεις
κάθε παλμό της Φύσης στο ρυθμό σου,
με την αετίσια ορμή που κλεις εντός σου
κι ολόκληρο τον κόσμο αγκαλιάζεις·

σαν τ' άλλα τα τραγούδια εσύ δεν μοιάζεις,
πιο αρμονικός ακούγεται ο σκοπός σου.
Κάθε τεχνίτη σέρνεις στο χορό σου,
σαν σάτυρο μελωδικά τον κράζεις.

Είναι όλα ανδρείκελα στο κάλεσμά σου,
στο μικρό μα στέρεο οικοδόμημά σου
τη χαρά με τη λύπη αδελφοσμίγεις.

Βγαλμένο απ' τη θεϊκή του Φοίβου λύρα,
θεϊκά μηνύματα σκορπάς τριγύρα·
τα πάντα με την αρμονία σου σμίγεις.

18.9.1952

Στον Παλαμά

Της Ελλάδας περήφανο βλαστάρι,
την Ιδέα με την Αγάπη αντάμα
στο γύφτικο σου ταίριασες δοξάρι,
γιατί είχες μέσα σου το θείο νάμα.

Της τέχνης το παλάτι ως το φεγγάρι
πλέριο, μοναδικό στην πλάση θάμα,
με τη μαγεία του λόγου σου και χάρη
περίσσιο πύργωσες στο θεό σου τάμα.

Η αστέρευτη του τραγουδιού σου βρύση
τη λύτρωση θα φέρνει στην καρδιά μας,
κι η φλόγα που άναψες πια δεν θα σβήσει,

γιατί άσβεστη έφερες χαρά βαθιά μας.
Απ' το παλάτι σου τ' ολύμπιο τήρα
κάποιον που φτωχικά σου φέρνει μύρα.

15.8.1953



Αντώνης Λυτρίδης (γενν. 1939)

Στον Κ. Π. Καβάφη

Στου κόσμου αυτού τον άστατο κυκεώνα,
Καβάφη, η Αλεξάνδρειά σου ζει
κι είν' οι ηδονές κι οι χάρες της μαζί
σαν θύμησες ζωής σ' έναν κυκλώνα.

Του Κύκλωπα η οργή, του Ποσειδώνα
ακόμα τις ψυχές απομυζεί
σε κάθε καταγώγιο μαγαζί,
στον πρώτο των ερώτων μας κρυψώνα.

Στης άβγαλτής μας νιότης το θρανίο
η ποίηση σου φως, πυξίδα εστάθη
για μια ζωή πνιγμένη από τα πάθη.

Και τώρα καθιστοί στο καφενείο
μ' ένα ποτήρι ξέχειλο από λάθη
για την Ιθάκη ψάχνουμε που εχάθη.

Στον Θεοδωράκη

Με θρίαμβο, παλμό και με μεράκι
μιας μουσικής μάς συνεπήρε η ζάλη,
γεμάτο χορό, τραγούδι, πεντοζάλη,
παϊάνες και τρόπαια κάθε δρομάκι.

Σαν γάργαρο νερό σε κρύο ρυάκι
της Μαργαρώς τραγούδησες τα κάλλη,
θρύλος η «Δραπετσώνα», το «Περιγιάλι»
και «Δόξα τῷ Θεῷ», Θεοδωράκη.

Της Κύπρου ο υμνητής, της Ρωμοσύνης
ποτέ τον θάνατο δεν επτοήθης,
σαν μπρος στου εχθρού τ' απόσπασμα εστήθης.

Τώρα υπέρμαχος η μουσική σου Ειρήνης,
κι εσύ αγκαλιά τον Ζόρπα σε συρτάκι
στην ποθητή τραβιάς δική σου Ιθάκη.

§

Μυριάνθη Παναγιώτου-Παπαονησιφόρου (γενν. 1941)

Ξιλαμπρακά τζαι 'πόψε το φεγγάριν

Ξιλαμπρακά τζαι 'πόψε το φεγγάριν
ίσια 'πού πανωθκίον τ' Αη Λαρκού,
να μου 'καμνεν ο Πλάστης μου την χάρην
να βρέθουμουν τζ' εγώ 'πού μιαν ακρούν.

Ν' ασκόπουν τα χωρκά μας 'πού τζειπάνω,
να κατεβώ στην γην της Μεσαρκάς,
αντάτζια να θερίσω να 'ποκάμω,
βρόκκον να πκιω νερόν 'πού της Τζυρκάς.

Ξιλαμπρακά τζαι 'πόψε το φεγγάριν,
στον πύρκον του Οθέλλου παρπατά,
κρεμμά στην θάλασσαν μ' έναν κοντάριν,

μπλέει γυρόν τζαι τριαλλοκοπά,
στον Άμμον χώννεται χρυσόν γυλάριν,
Γοργόνα πά' στην ξέρην τζι αρωτά.

24.12.2015

αερικόν: φάντασμα, ξωτικό
Αης Λαρκός: Άγιος Παριών
Άμμος: ενν. η Αμμόχωστος
αντάτζιν: τμήμα χωραφιού
για θέρισμα

αρνησιά: άρνηση
αρωτά: ρωτώ
ασκοπό: παρατηρώ
βρέθουμα: βρίσκομαι
γοιον, γοιαν: όπως
γυλάριν: ξύλινο πλαίσιο
κόσκινου

εννα: θενά
καπάλιν: διαρκώς
καρκιοφλοτζω: πληγώνω την
καρδιά κάποιου
κρώννουμα: ακροάζομαι
λαμπρόν: φωτιά
λας: λαός, κόσμος
Μεσαρκά: Μεσαορία
μεταστρέφω: αλλάζω ιδέα

Ο όρκος

Πως μ' αγαπάς ορκίζεσουν καπάλιν,
τζ' εσάιρουμουν τζ' εγίω σαν το μωρόν
όντας που κρύφκεται μες στην αγγάλην
της μάνας του τζαι βρίσκει 'νεπαμόν.

Ορκίζεσουν τζι ελάλες έθελες με,
μα 'ρεξες νύχταν στον τ' αερικόν·
γοιαν το λαμπρόν εκαρκιοφλόισες με
τζ' ας το κρατώ, χαρώ σε, μυστικόν.

Μα πέτραν εννα κάμω την καρκιάν μου,
'πού το νερόν να πκιω της αρνησίας,
πως 'εν ήσουν το φως τζαι η οπνά μου

να πω, να το κρωστούσιν ούλλοι οι λας,
να μεταστρέψω, να 'ρτω στα καλά μου
τζαι πάλε ν' αγαπήσω 'πού καρκιάς.

10-15.12.2015



A. K. Τόφαλλος (γενν. 1943)

Πάθη

Κι είπες πως είσαι συ το φως του κόσμου,
και εμείς πιστά κεριά μέσα στα σκότη.
Νά το το φως! Μα δεν το φτάνω μπρος μου,
η νύχτα πάντοτε προβάλλει πρώτη.

Εκείνο το δικό σου φως γιά δώσ' μου,
να φέξει η γης να βρούμε τον προδότη.
Το ξέρω, θα τον πεις είν' αδελφός μου,
μα πώς στενάζει πέρα η ανθρωπότη!

Και τον σταυρό μάς φόρτωσαν στην πλάτη,
στον Γολγοθά γραμμή μάς κουβαλάνε·
στον σταυρωμό δεν δάκρυσε ούτε μάτι!

Πώς χάνεται το φως, πάει και σβήνει,
κι οι ζώντανοί θανή παρακαλάνε
για να 'βρουνε στον τάφο τη γαλήνη.

1967

νακρού: άκρη
'νεπαμόν: ησυχία
ξέρη: ξηρά
ξίλαμπρακώ: φλέγομαι
όντας: όταν
οπνά: πνοή
ούλλοι: όλοι
πάλε: πάλι
'πού πανωθκιόν: από πάνω
ρέσσω: περνώ
σάιρουμαι: χαίρομαι
σγοιαν: όπως
σον: σαν
Τζυρκά: Κυθρέα
τριαλλοκοπά: λάμπω,
φεγγοβολώ

Μαγδαληνή

Απ' τα μπορτέλα βγήκα και τη βρώμα,
στην πόρτα μου 'ναι αράδα οι ερωμένοι,
μ' ας καρτερούν· απ' το δικό μου σώμα
γλύκα καμιά γι' αυτούς δεν απομένει.

Το σπίτι αφήνω, το ζεστό μου στρώμα·
και νά! Στα πόδια σου κάτω ριγμένη
Σε προσκυνώ. Πιστή σου είμαι, κι ακόμα
παρθένα η καρδιά μου σε προσμένει

για μια καινούργια αγάπη πιο μεγάλη!
Πά' στο ξωπόρτι μου ας βροντάει το κρίμα,
μα τώρα αλλάζω και γίνομαι μια άλλη.

Μαγδαληνή, εσύ μέσα στο μνήμα,
και συ, Μαρία, άλλη νά! Παρθένα
κόρη, μ' αγάπη αγνή για τον καθένα!

1970

⊘

Ανδρέας Π. Γεωργιάδης (γενν. 1948)

Μάνα

Το όνομά σου συνεχώς προφέρω·
πάρα πολύ μου στοίχισε ο χαμός σου.
Δεν θα μιλήσω για τα περαιτέρω
– πως είν' ακόμα λεύτερος ο γιος σου.

Μια μέρα πως σε πλήγωσα το ξέρω,
μα το 'κανα, θαρρώ, για το καλό σου.
Το σκέφτομαι συχνά και υποφέρω,
αν και εσύ δεν το 'χεις στο μυαλό σου.

Με βλέπεις που σ' ανάβω το καντήλι
ανελλιπώς το Σάββατο το δείλι.
Να ξέρεις είσαι πάντα δω παρούσα

κι ας έφυγες εδώ και δέκα χρόνια·
και πως εδώ θα τριγυρνάς αιώνια,
πάντοτε ζωντανή και ομιλούσα.

Λευτέρης Καβαλιέρος (γενν. 1959)

Μάνα

Σαν το πουλλίν πά' στο βερκίν επκιάστηκες,
που λαχταρά στο φύσημαν του Χάρου,
είδες Αρχάντζελον τζ' αντζελοσσιάστηκες,
τζ' ετρέξασιν αγγέλοι να σε πάρουν.

Εγίνης δρόσος, νέφελον τζ' αγέρας,
να ψιχαλλίζεις την ψυσήν σου ψυσικόν,
να μας δροσίζεις τους καμούς της μέρας,
να λουλλουπίζεις μες στην νύχταν αστρικόν.

Αμίσηστον φουμίν, ψυσή μελένη,
μα 'σες καρκιάν πολλά πυροκαμένην,
γιατ' ήπιες του παιδικιού σου το μαράζιν.

Να 'μπόρουν τα μοισίδικια σου να γράψω,
δχυο λόγια να τσαττίσω γοιον ταιρκάζει
τζ' αθάνατον καντήλιν να σου άψω.

Βασίλης Μιχαηλίδης Ποιητάριο

Έμεινες μονοδίκλητος τζαι κλειστομιασμένος,
έκλωσες το μουστάτζιν σου, ήπιες τζαι το κρασίν σου,
έγραψες τα τραούδικια σου, είπες την προσευκήν σου
τζ' έγειρες τζ' ετζοιμήθηκες σγοιον ήσουν 'ποσταμένος.

Εσού καλά εσάστηκες, παππού Λευκονοιτζιάτη,
επάλεψες τζ' ενίκησες τον χάρον τζαι τον χρόνον·
με «Ανεράδαν», «Χιώτισσαν», «Τζυπριανόν» τζαι μόνον,
εκέρτισες τον στέφανον με ποίησην βαρβάτην.

Τζαι 'νεκουτρεύεις 'πού ψηλά με καρφωτόν το 'δείν σου,
δικλάς τζαι δεκαδικιάζεις μας, που 'μπασταρτέψαν ούλλοι:
πολιτιτζοί, λιμάντεροι, πιερρόττοι τζαι τραούλλοι

εκάμαν ό,τι εκάμασιν, την Τζύπρον να παστρέψουν,
τζαι τα χωρκά μας τα μισά χαζίριν να τουρτζέψουν.
Πού 'ναι η Ρωμιουσύνη σου; Σύρε μας την πορδήν σου.

αμίσηστον: που δεν μπορεί να μισηθεί
αντζελοσσιάζουμαι: βλέπω τον άγγε-
λο· ξαφνιάζομαι, ψυχομαχώ
Αρχάντζελο: Αρχάγγελος (ενν. ο Μι-
χαήλ)
αστρικόν: αστερισμός
άφτω: ανάβω
βερκίν: ξόβεργα
γοιον: όπως
'δείν: βλέμμα
δεκαδικιάζω: μουντζώνω
δικλώ: στρέφω το βλέμμα μου
δρόσος: δροσιά, αγιασμένο νερό
κλειστομιασμένος: με κλειστό στόμα,
βουβός
λαχταρώ: σπαρταρώ
Λευκονοιτζιάτης: με καταγωγή από το
Λευκόνιοκο Μεσαορία
λιμάντερος: άπληστος, μοχθηρός
λουλλουπίζω: λαμπυρίζω αμυδρά
μελένη: μελένια, γλυκιά σαν μέλι
μοισίδικια: χαρακτηριστικά προσώπου
μονοδίκλητος: με καρφωμένο βλέμμα
'νεκουτρεύω (ανακουτρεύω): εξετά-
ζω, ερευνώ
νέφελον: νέφος
παστρέυω: καθαρίζω, εκκαθαρίζω
πιερρόττος: μασκαρεμένος, μασκα-
ράς, θεατρίνος
ποιητάρης: λαϊκός ποιητής, επαγγελ-
ματίας στιχοπλόκος
'ποσταμένος: κουρασμένος
πυροκαμένος: καψαλισμένος
σάζουμαι: ετοιμάζομαι, τακτοποιούμαι
σγοιον (ως οίον): όπως, καθώς
τραούλλος: τράγος
τσαττώ, τσαττίζω: συντάσσω στίχους
χαζίριν: σχεδόν
φουμίν: φωμί
ψυσικόν: δωρεά, ελεημοσύνη